

EDİTÖRLER
HALİL TEMİZTÜRK
HALİL İBRAHİM DELEN

HZ. MERYEM

EDİTÖRLER: HALİL TEMİZTÜRK - HALİL İBRAHİM DELEN

MHz Meryem

ISBN: 978-625-8201-92-5

9 786258 201925

e
ensar

TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-625-8201-92-5

Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

HZ. MERYEM

Editör

Halil TEMİZTÜRK
Halil İbrahim DELEN

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı-Cilt

Step Ajans Matbaacılık

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Mahmutbey-Bağcılar-İstanbul

Tel: 0212 446 88 46 Faks: 0212 446 88 24

Sertifika No: 45522

1. Basım

Haziran 2023 / 2.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

HZ. MERYEM

Editörler:

Halil TEMİZTÜRK – Halil İbrahim DELEN

2023

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
YAHUDİ ve HİRİSTİYAN KAYNAKLARINDA HZ. MERYEM.....	9
<i>Halil TEMİZTÜRK</i>	
TEFSİR KAYNAKLARINDA HZ. MERYEM.....	49
<i>Yakup YÜKSEL</i>	
HADİS KAYNAKLARINDA HZ. MERYEM.....	63
<i>Hızır YAĞCI</i>	
İSLÂM TARİHİNDE VE İSLÂM TARİHİ KAYNAKLARINDA HZ. MERYEM.....	91
<i>Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN</i>	

ÖNSÖZ

*“Mucizevi bir doğumla müjdelenen
Daha evladı doğmadan kavmi tarafından yerilen
Sevincini kederiyle harmanlayan
Keşke unutulup gitseydim diyecek kadar sınanan
İmtihanların en zorlarını yaşasa da Hakk’a teslim olan
İffeti, sabrı ve teslimiyeti ile mümtaz kadınlar arasında
yer alan Hz. Meryem...”*

İnsanoğlu dünya hayatında birçok imtihanla yüzleşmekte ve farklı şekillerde sınanmaktadır. Bu imtihanların en büyüklerinden birini yaşayan Hz. Meryem müjdeyi, yerilmeyi ve sınanmayı hep birlikte yaşayıp bütün bunlara rağmen sabrederek Allah’a teslimiyetin en güzel örneklerinden biri olmuştur. Onun bu imtihanı Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler başta olmak üzere birçok kaynakta taltif edilmiş, kadınlar için bir timsal olmuş ve kız evlatları onun adını almakla övünmüşlerdir. Kendi adına bir sure ismi verilen ve birçok ayette bahsedilen Hz. Meryem’in hayatı, Hz. İsa’nın doğumu ve bu mucizevi sürecin mahiyeti hem İslam dünyasında hem Hıristiyan geleneğinde yüzyıllar boyu konu edinmiştir. İslam geleneğinde onun mucizevi doğumu hakkında bazı kelimî tartışmalar olsa da bu durum Hıristiyan geleneğindeki gibi tanrısal vasıflarla anılmasına zemin hazırlamamış ve genelde onun iffeti ve sabrı öne çıkarılmıştır. Bu doğrultuda tefsir, hadis ve tasavvuf kaynaklarında Hz. Meryem’in iffeti, sabrı ve metanetine yönelik önemli bir literatür doğmuştur.

Bu doğrultuda hem Hz. Meryem hakkında oluşan bu literatür hakkında bilgi sahibi olmak hem de son dönemlerde de tekrar gündeme gelen bu konu hakkında farklı disiplinlerin temel yaklaşımlarını anlamak açısından bu eseri oluşturma fikri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın temel çıktıları Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin çatısı altında düzenlemiş olduğumuz “Tartışmalı

İlmi Toplantılar” başlığı etrafında bir panel ile tartışılmıştır. Böylece çalışmanın ilmi çerçevesi ve tartışma konuları bu programda etraflıca değerlendirilmiş ve nihayetinde bu birikimin tüm okuyucu ve araştırmacılar için bir kaynak teşkil etmesi için elinizdeki eser ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada Doç. Dr. Yakup Yüksel, tefsir geleneğinde Hz. Meryem ile ilgili temel bilgileri ana hatlarıyla açıklamış, ardından tefsir kaynaklarında kendisi ve mucizevi doğum hakkında geçen temel yaklaşımları değerlendirilmiştir. Bu çalışma ayetlerde geçen ifadelerin tefsir geleneğine yansıyan yorumlarını görmek açısından önemlidir. Doç. Dr. Halil Temiztürk ise, Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında Hz. Meryem ile ilgili geçen bilgileri değerlendirmiştir. Burada Tanah metninde geçmesi de Talmud metinlerinde kendisi hakkında olumsuz yargılar geçtiği görülürken diğer taraftan Hz. Meryem’in Hıristiyan geleneğinde nasıl “insan annesi” konumundan “Tanrı annesi” konumuna yükseltildiği süreç değerlendirilmiştir. Dr. Öğretim Üyesi Hızır Yağcı ise Hz. Meryem’in kendisi ve evladı Hz. İsa’ya yönelik hadislerin değerlendirmesini yapmıştır. Hadis kaynaklarında özellikle Hz. Meryem’in yaşadığı zor imtihana yönelik ifadelerle beraber kendisinin kadınlar arasındaki mümtaz yerine ve iffetiyle öne çıkan kişiliğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Dr. Öğretim Üyesi Zehra Gözütok Tamdoğan ise İslam tarihi kaynaklarında Hz. Meryem ile ilgili aktarımların değerlendirmesini konu edinmektedir. Kur’an’da ismi açıkça zikredilen tek kadın olma özelliğine sahip Hz. Meryem’le ilgili olarak İslâm tarihinde konuşulan meseleler bir derleme tarzında bu bölümde ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkma sürecindeki destekleriyle fakülte dekanımız Prof. Dr. Hasan Keskin’e, yazılarıyla çalışmaya destek veren kıymetli hocalarımıza ve müzakereleri ile metinlerin olgunlaşmasına katkı sunan değerli katılımcılara teşekkür ediyoruz. Çalışmanın tüm okuyuculara katkı sağlayacağını umut ederek, hayırlı ve bereketli olmasını niyaz ediyoruz.

Halil Temiztürk - Halil İbrahim Delen

YAHUDİ ve HİRİSTİYAN KAYNAKLARINDA HZ. MERYEM

Halil TEMİZTÜRK*

Giriş

İslam inancının temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in sünnetini takip eden ilk Müslümanlar, bir taraftan tevhidi bir çizgide dinî ve ahlaki dönüşüm geçirirken, diğer taraftan komşuları olan Yahudi ve Hıristiyanların din anlayışları ile kendi aralarındaki benzerlik ve farklılıklar üzerine kıyaslamalar yapmışlardır. Mekke döneminde Yahudi ve Hıristiyanlarla daha çok bireysel karşılaşmalar yaşanırken, Medine döneminde ilişkiler toplumsal düzlemde şekillenmiş ve bu ilişkilerin çerçevesi ayetler ve peygamberimizin uygulamalarıyla belirlenmiştir.

Müslümanlar birlikte yaşam çerçevesinde Yahudi ve Hıristiyanlarla sosyal barış hedeflemiş olsa da, özellikle Yahudilerin müşriklerle yaptıkları ittifaklar sonrasında bazı gerilimler yaşanmıştır. Bununla beraber Müslümanlar, diğer din mensuplarıyla ilmî ve sosyolojik temaslarını sürdürmüşlerdir. Diğer din mütensipleriyle ilişkilerin temeli, aynı coğrafyayı paylaşmaları hasebiyle hukuk, siyaset ve toplumsal ilişkiler üzerine yoğunlaşmış olsa da, itikadi benzerlik ve farklılıkların da bu ilişkilerin bir parçasını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ancak Müslümanlar itikadi benzerliklerle, siyasi ilişkileri ve pratikteki yaklaşımları birbirinden bağımsız şekilde değerlendirmiştir. Müslümanların,

* Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Bilim Dalı. htemizturk@nku.edu.tr.

tevhidi noktada kendilerine daha yakın buldukları Yahudilerle Medine vesikası ile bazı olumlu adımlar atmalarına rağmen Beni Nadir, Beni Kureyza ve Beni Kaynuka Yahudilerinin tercihleri nedeniyle bu ilişkilerin zarar gördüğünü; öte yandan teslis ilkesi gibi nedenlerle itikadi konuda uyuşmadıkları Hıristiyanlar ile siyasi ve sosyal olarak çok karşı karşıya gelmedikleri için daha olumlu ilişkilerin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Nitekim Varaka bin Nevfel'in Hz. Peygambere desteği, Necran Hıristiyanların ziyareti, Habeşistan hicreti ve bazı ayetlerde samimi inanç taşıyan Hıristiyanlara yönelik ifadeler¹ Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında ilk dönemlerde olumlu etkileşimler olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Müslümanların, Yahudilerle . siyaset ve diplomasi odaklı ilişkiler sürdürmesi veya yaşanan gerilimlerin aksine Hıristiyanlarla yerel düzeyde bu tarz bir karşılaşmanın olmaması ve Habeşistan hükümdarının Müslümanları himaye etmesi gibi örnekler Hıristiyanlarla ilişkileri itikadi meydan okumalar üzerinde geliştirmiştir. Bu meydan okumaların önemli kısmını teslis uknumu, Hz. İsa'nın ilahiliğine yapılan vurgu ve kutsal metinlerin tahrifi gibi konular oluşturmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hıristiyanların eleştirildiği hususlardan biri de Hz. Meryem'e ilahi sıfatlar çerçevesinde yüklenen kutsiyettir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hıristiyanlar, Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın beşeriyeti ve uluhiyeti arasında kesin bir ayırım yapmadıkları sebebiyle eleştirilmiş ve her ikisinin beşeriliği sıklıkla vurgulanmıştır.² Ayetlerin çizdiği bu çerçeve İslam alimlerinin kaleme aldıkları reddiye türü eserlerle sürdürülmüştür.

1 “Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, “Biz Hıristiyanız” diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.” *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), el-Mâide 5/82. Bu ayetin Habeş Necâşisi olarak bilinen hükümdar Ashame önderliğindeki Habeşistan Hıristiyanlarının Müslümanlara olan insaflı yaklaşımlarından dolayı indirildiği bilinmektedir. Bk. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/325.

2 “Meryem oğlu Mesih ancak bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler gelip geçti. Annesi de doğru sözlü, iffetli ve dürüst bir kadındı. İkisi de diğer insanlar gibi

Bu çalışmada İslam geleneğindeki konumunu daha iyi anlamlandırabilmek için Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında Hz. Meryem'e dair bilgilerin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Çalışmada öncelikle Yahudi ve Hıristiyanların kutsal metinlerinde Hz. Meryem'e yönelik atıflar ele alınmış, daha sonra Hıristiyanlığın tarihsel sürecinde dönüşen ve değişen Hz. Meryem algısı değerlendirilmiştir. Çalışmanın doğrudan kapsamını teşkil etmese de, konu bütünlüğünü sağlamak adına zaman zaman ayetlerle karşılaştırmalar yapılmıştır.

1. Yahudi Kaynaklarında Hz. Meryem

Hız. Meryem, Hıristiyanlık ve İslam inancında öne çıkmıştır, ancak onun ismini aldığı Miryâm ilk kez Yahudilerin kutsal metinlerinde geçmektedir. Tanah'ın farklı bölümlerinde geçen Miryâm, Hız. Musa ve Hız. Harun'un kız kardeşidir ve kardeşleri gibi onun da bir peygamber olduğu belirtilmektedir.³ Dolayısıyla Meryem isminin ilk hâli olan Miryâm, Hız. Musa ve Hız. Harun döneminde kullanılmış, tarihsel süreçte kimi zaman telaffuzu değişse de, farklı dil ve kültürlerde kullanılmaya devam etmiştir.

Meryem ismi, İbranicede Miryâm (מרים), Ârâmîcede Maryam (ܡܪܝܡ), Tevrat'ın Yunanca tercümesi olan Septuagintte ise Mariam (Μαριαμ) şeklinde geçmektedir.⁴ Meryem isminin ilk örneğine Tanah metnin de rastlansa da, bu adın Süryanice veya

veyek yerlerdi. Bak, biz onlara gerçekleri delilleriyle nasıl açıklıyoruz, ama gel gör ki onlar, belli tesirler altında nasıl da akılları çelinip, bâtil sevdalar peşinde koşturop duruyorlar.” el-Mâide 5/ 75. “Yine Allah: “Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara: Allah'ın yanı sıra beni ve annemi de iki tanrı kabul edin diye sen mi söyledin? buyuracak, o da şöyle diyecek: “Hâşâ! Sen, ortağı bulunmaktan ve her türlü noksan sıfatlardan pak ve uzaksın Allah'ım! Hakkım olmayan bir şeyi söylemek bana düşmez. Eğer böyle bir şey söylemişsem sen onu elbette bilirsin. Çünkü sen benimle ilgili her şeyi, içimden geçenleri dahi bilirsin; fakat ben sende olanı, senin gizleyip de bana öğretmediğini bilemem. Şüphesiz bütün gizlilikleri hakkiyle bilen ancak sensin.” el-Mâide 5/116.

3 Bk. “Harun'un kız kardeşi Peygamber Miryâm tefini eline aldı, bütün kadınlar teflerle, oynayarak onu izlediler.” Çıkış 15/20; “Seni Mısır'dan ben çıkardım, Ben kurtardım seni kölelik diyarından. Sana öncülük etsinler diye Musa'yu, Harun'u, Miryâm'ı ben gönderdim.” Mika 6/4.

4 Ömer Faruk Harman, “Meryem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/236.

Arapça olduğuna ilişkin farklı teoriler ileri sürülmüştür.⁵ Ancak kanaatimizce bu ismin Mısır kökenli olması daha muhtemeldir. Musa isminin, Mısır dilinden geldiği gibi⁶ Meryem isminin de bu dile ait olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Franz Von Hummelauer, Musa ve Harun isminin etimolojik olarak İbrance'ye uymadığını, Firavun'un kızının Musa'yı sudan çekip çıkardığı için ona bu ismi verdiğini dolayısıyla, Mary/Marym isminin de Mısır dilinde “sevgili”, “bağışlanmış” veya “adlanmış” anlamına gelen Mery veya Meryt kelimesine dayandığını belirtmektedir. Hummelauer, Hz. Meryem'in ailenin tek kızları olması nedeniyle, kendisini mabede bağışladıkları için “Tanrıya bağışlanan” anlamında ona Miryâm ismini verdiklerini düşünmektedir.⁷ İbranilerin uzun bir süre Mısır'da yaşadıkları dinî ve kültürel etkileşimler göz önüne alındığında kökeni Mısır dili olan bazı isimlerin Yahudiliğe geçmesi gayet tabiidir.

Buna rağmen Yahudi geleneği tıpkı Musa gibi Miryâm adının da, İbrance olduğunu ve bu ismin anlamının “acı” veya “acılık” anlamına geldiğini ve Mısırlıların Yahudilerin hayatını acılaştırdıklarına işaret ettiğini kabul etmektedirler.⁸ Ancak azınlık halinde yaşayan ve Mısırlılara kölelik yapan İbranilerin, Mısırlılar içinde yaşarken hayatlarını acılaştırdıklarını söylemesi sosyolojik gerçeklerle pek uyuşmamaktadır. Öte yandan Yahudilerin hayatlarına acılık kattıklarını düşündükleri Mısırlılara olan kızgınlıklarını, Hz. Musa ve Harun gibi önemli şahsiyetlerin kız

5 Recep S. Tatar, *Bu Toprağın Çocuk İsimleri Sözlüğü: Anadolu Halklarından Çocuk İsimleri* (İstanbul: Su Yayınevi, 2008), 55.; Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2021), 66.

6 “Çocuk büyüyünce, onu geri getirdi. Firavunun kızı çocuğu evlat edindi. “Onu sudan çıkardım” diyerek adını Musa koydu.” Çıkış 2/10. Yahudi geleneğinde Musa'nın (Moses) İbrance'den geldiği kabul edilse de, bizzat Çıkış kitabındaki bu ifade, Firavun'un kızının bulunduğu çocuğa köle olarak kullanılan bir toplumun adını koymasının pek mümkün olmadığından dolayı savunulmakta, bu ismin Mısır diline ait ve “sudan gelen veya sudan doğan” anlamına geldiği düşünülmektedir.

7 Anthony Maas, “The Name of Mary”, *Catholic Encyclopedia* (New York: Robert Appleton Company, 1912).

8 Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, 66.

kardeşine hatta peygamber olarak görülen birine verilmesi de pek tutarlı değildir. Üstelik Miryâm isminin “acı deniz” anlamında gelen mar (מר) ile yam (ים) kelimesinden geldiği yönündeki iddia da zayıftır, çünkü İbranicede tıpkı Arapça gibi sıfat isimden sonra geldiği için “acı deniz” anlamına gelen kelime mar-yam (ים מר) değil (ים מר) yam-mar lafzıdır. Dolayısıyla birçok araştırmacının işaret ettiği gibi bu ismin “Tanrı’ya bağlılanan” veya “Tanrı’ya ait” gibi anlamlara gelen Mısırlı bir köke sahip olduğunu, ancak zamanla İbranilerin bu ismi “Meri-Yahu” şeklindeki bir terkip ile “Yahve’ye bağlı” veya “Tanrıya mensup/adanan” şeklinde benimsediklerini söyleyebiliriz.

Meryem isminin kökeni ile ilgili tartışmaları bir kenara bıraktığımızda dikkat çeken bir diğer husus ise Kur’ân-ı Kerîm’de işaret edilen “ey Harun kız kardeşi” kullanımı ve bu lafzın Tanah metnindeki tarihsel kökleridir. Tanah metninde Miryâm’ın Hz. Musa’dan daha ziyade Hz. Harun ile birlikte anılması dikkat çekmektedir. Örneğin Çıkış 15/20’de “*Harun’un kız kardeşi Peygamber Miryâm tefini eline aldı, bütün kadınlar teplerle, oynayarak onu izlediler.*” ifadesi dikkat çekicidir. Ayrıca Hz. Musa’nın yaptığı evlilik nedeniyle Miryâm ile Harun’un ona karşı geldiği⁹ ve bu olay nedeniyle Miryâm’ın Tanrı’nın gazabına uğradığı anlatılmaktadır.¹⁰ Kur’ân-ı Kerîm burada tarihsel bir soy geleneğine atfı yaparak Hz. Meryem’in kendini mabede/mescide adanmasını, Yahudi geleneğinde kohenler adı verilen mabet görevlilerinin Hz. Harun soyundan gelmesi ile bağlantılı şekilde ele almıştır.¹¹ Dolayısıyla bu hitap Hz. Meryem’in soyuna nispetle verilen ve hem onun Harun soyundan geldiğine hem de Sami

9 “Musa Kûşlu bir kadınla evlenmişti. Bundan dolayı Miryâm’la Harun onu yerdiler.” Çölde Sayım 12/12.

10 “Rab bulut sütununun içinde indi. Çadırın kapısında durup Harun’la Miryâm’ı çağırdı. İkisi ilerlerken bulut çadırın üzerinden ayrıldığında Miryâm deri hastalığına yakalanmış, kar gibi bembeyaz olmuştu. Harun Miryâm’a baktı, deri hastalığına yakalandığını gördü. Çölde Sayım 12/5,10.

11 Kohenler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tolga Savaş Altınel, *İsrailoğulları’nın Kutusal Soyru Kohenler* (İstanbul: Miletinhal, 2021).

toplumlarda atalara yapılan vurgudan kaynaklanan bir saygı ifadesi olduğu söylenebilir. Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. Meryem'in soyunun bir diğer kardeşi Hz. Musa'dan değil de, Hz. Harun'dan devam ettiğinin belirtmesi Yahudilere yönelik bir mesaj olarak okunabilir. Çünkü Hz. Meryem'in Yahudilerin önem verdiği kohenler zümresinden ve Harun soyundan gelen iffetli bir kişi olduğu vurgulanarak kavminin ona yönelik iftiraları eleştirilmiştir.

Ayetlerin ışık tuttuğu bir diğer konu ise Hz. Meryem'in bir kadın olarak mabede başışlanmasıdır. Buna göre annesi erkek beklediği evladını mabet görevlisi (kohen) olmasını dilemiş olabilir, ancak kız doğması üzerine bir şaşkınlık yaşadığı ayetlerde görülmektedir. Ayette geçtiği üzere “Çocuğu doğurunca demişti ki: *“Rabbim! Ben kız çocuk doğurdum. -Allah, onun doğurduğunu en iyi bilendir- Erkek, kız çocuk gibi değildir. Şüphesiz ki onu, ‘Meryem’ diye isimlendirdim. Onu ve zürriyetini taşlanmış/kovulmuş şeytandan sana sığındırırım.*”¹² şeklinde ailesinin sözleri bu durumu göstermektedir. Dolayısıyla erkek doğmayan bir evlat kohen olamayacağına göre geriye mabet hizmetine başışlanma seçeneği kalacaktır. Peki Yahudi geleneğinde erkeklere nazaran sınırlı bir yeri olan kadınların mabet hizmetine girmeleleriyle ilgili neler bilinmektedir? İşte burada dinler tarihi verileri, Meryem'in Yahudi geleneğindeki yerini tespit etmek açısından ayetlerin tefsirlerine ışık tutmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle Yahudi geleneğinde genel olarak kızların bekar kalmalarının hoş karşılanmadığı ve 12-13 yaşlarından itibaren evlendirmelerinin bir gelenek haline geldiğini söylemeliyiz. Ancak bekar kalarak kendisini dine adayanlara da hürmet edilmiştir. Nitekim bekar kızların duvak giyerek (parochet) kendilerini dine adanmaları kararına toplumun saygı gösterdiğini ve ailesine hürmet edildiği bilinmektedir.¹³ Tanah'ta İsrail'in, asla *“batıl ilahlara kendini*

12 Âl-i İmrân 3/36.

13 Miri Rubin, *Mother of God: A History of the Virgin Mary* (New Haven/London: Yale University Press, 2010), 11.

teslim eden iffetsiz bir gelin” olmadığından hareketle, iffetsiz bir gelin olmaktansa bekâretini koruyup kendini Tanrı’ya adanmanın imanlı olmak anlamına geleceği kabul edilmiştir.¹⁴ Bu doğrultuda Hz. Meryem’in ailesi tarafından mabede adanması, Yahudi geleneğinde örnekleri olan bir uygulamadır. Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi bu kararı alan kişiye ve ailesine hürmet edildiği göz önüne alındığında, Hz. Meryem ve ailesinin Yahudi toplumunda çok saygın bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan onun hem soy bağı hem de mabede bağışlanmasının, Yahudilerin Hz. Meryem’e yönelttikleri iftiralara cevap niteliğinde bir tenkit içerdiğini söylemek mümkündür. Zira Kur’ân-ı Kerîm “ey Harun’un kız kardeşi” lafzıyla hem onun soyuna dikkat çekmiş ve soya önem veren Yahudilere Miryâm’ı hatırlatarak, Hz. Meryem’in mabede bağışlanması, iffetini koruması ve Allah’tan vahiy almasıyla onu Hz. Musa ve Hz. Harun’u kız kardeşi Miryâm gibi görmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Bununla beraber Tanah’ta Miryâm dışında, Hz. İsa’nın annesi olarak bildiğimiz Meryem’e ilişkin bir bilgiye rastlanmaz. Zaten Hz. Meryem’in yaşadığı dönemde Tanah metninin yazıya geçirilme süreci de tamamlanmıştır. Her ne kadar M.S. 100’lü yıllardaki Yabne toplantısında Tanah metnlerinin kanonize edilme süreçlerinin tamamlandığı belirtilse de, bu döneme kadar metinler son şeklini almıştır. Dolayısıyla Hz. Meryem veya Hz. İsa ile ilgili bilgilerin Tanah metninde yer alması düşünülemez. Ancak Yahudilikte Tanah kadar muteber sayılan bir metin olan Talmud’da geçen ve Hz. Meryem’e ve Hz. İsa’ya yönelik dolaylı atıflar dikkat çekmektedir. Her ne kadar ismen geçmese de, Hz. İsa’nın tabiatı ve Hz. Meryem’in iffetine yönelik olumsuz ifadeler, Talmud’un yazıldığı dönemde (MS. II-IV. yüzyıl) Yahudiler arasında Hz. Meryem’in bilindiğini göstermektedir. Nitekim Talmud’da, Hz. İsa’nın, “Yeşu ha Nosrî”, “Ben Stada” ve “Ben

14 Mustafa Alıcı, “Kur’an-ı Kerim ve Katolik Meryem Teolojisi”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 4/9 (01 Mayıs 2016), 105.

Pandera” şeklinde adlandırdığı görülmektedir. Bu örneklerden biri Kudüs Talmudu’nda şöyle geçmektedir. Rabbi Joshua ben Levi’nin torunu, boğulmak üzeredir ve nefes alamadığı sıralarda orada bulunan bir Hıristiyan adam, çocuğun kulağına bir şeyler fısıldar ve çocuk nefes almaya başlar. Bu kişiye ne dediği sorulur, onun verdiği cevap üzerine Rabbi’nin keşke bunları duyacağına ölseydi demesi üzerine çocuğun öldüğü anlatılır. Metinde geçen Hıristiyan adamın, Yahudi çocuğun kulağına Pantera oğlu İsa adına dua okuduğu belirtilir.¹⁵ Böylece İsa’nın, Pantera adlı bir Romalı askerden dünyaya gelen gayr-ı meşru bir çocuk olduğu ileri sürülmüş ve bu iddia Yahudiler tarafından *Toledoth Jeshua* (İsa Tarihi) adlı eserde de sürdürülmüştür.¹⁶ Talmud’un güncel versiyonlarında bu ifadeye farklı açıklamalar yapılmıştır. Metinde geçen Pantera oğlu İsa’nın genel bir ad olduğu, Grekçe (πανταρκής) “pantarkes” kelimesinin “herkese yardım eden” anlamında bir sıfat olduğu, nitekim Jüpiter’e de bu ismin verildiği, dolayısıyla metinde geçen ifadenin Hıristiyanların İsa Mesih’ini kast etmediği ifade edilmiştir.¹⁷

Benzer bir iddia, II. yüzyılda yaşamış pagan felsefeci ve polemik yazarı olan Celsus tarafından dillendirilmiştir. Origenes (ö.253/254), *Contra Celsum* adlı metinde Celsus’un, İsa’nın Panthera adlı Romalı bir askerinin gayrı meşru çocuğu olduğunu ve Pantera’nın Meryem’i sadakatsizliği yüzünden terk ettiğine yönelik iddialarını eleştirmiştir.¹⁸ Ayrıca 3. yüzyıla ait apokrif bir eser olan *Pilatus’un İşleri* (Acts of Pilate) adlı metinde, İsa’nın

15 Kudüs Talmudu, Shabbat Bölümü 14:4:8. Bk.

https://www.sefaria.org/Jerusalem_Talmud_Shabbat.14.4.8?ven=The_Jerusalem_Talmud_translation_and_commentary_by_Heinrich_W._Guggenheimer._Berlin,_De_Gruyter,_1999-2015&lang=bi&with=About&lang2=en.

16 Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık* (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2021), 21.

17 Heinrich Guggenheimer (ed.), *The Jerusalem Talmud Second Order: Mo’ed Tractates Sabbath and ‘Erubin* (Berlin: De Gruyter, 2012), 433.

18 Origen, “Contra Celsum/Against Celsus”, *Ante-Nicene Fathers*, ed. Philip Schaff (Edinburg: T&T Clark, 2009), 4/887.

Roma valisi Pontus Pilatus tarafından yargılandığı sırada Yahudilerin ona zina çocuğu olarak hitap ettiklerinden bahsetmiştir.¹⁹

Dolayısıyla Kuran-ı Kerim’de yer alan ayetler, Hz. Meryem’in ahlakına, mucizevi bir şekilde bir evlat dünyaya getirdiğine hatta kadınların en üstünü olduğuna yer vererek²⁰ ona yönelik iftira ve hakaretlerin muhatapları olan Yahudiler ve Celsus gibi paganların iddialarını yalanlanmıştır. Böylece Yahudiler, Tanrı’ya bağlı olduklarını söylemelerine rağmen onun mucizesine inanmamaları nedeniyle; paganlar ise babasız doğum anlatılarına (Buda, Zerdüş, Sokrates, Platon ve Büyük İskender’in bakire anneden dünyaya geldiğini belirten mitolojiler) aşına olmalarına rağmen bu hakikate yüz çevirmeleri nedeniyle eleştirilmiştir.

2. Hıristiyan Kaynaklarında Hz. Meryem

Kilise ve manastırların duvarlarını süsleyen resimler ve ikonalarda yer alan Meryem Ana ve kucağındaki bebek İsa figürleri, Hıristiyanlıktaki Meryem algısının dışavurumudur. Hz. İsa’nın tabiatıyla ilgili inançlar (kristoloji) Hıristiyanlıkta nasıl yerleşik bir hal aldıysa, Hz. Meryem’in ilahi doğasına ilişkin kabuller de (marioloji) Hıristiyan dünyasında öne çıkmıştır. Özellikle Katolik ve Ortodokslarda Hz. Meryem, çocukluktan itibaren dua edilen, vaftiz adı olarak ismi benimsenen, günahattan uzak, hayat boyu bekaretini koruyan, İsa Mesih’i kutsal Ruh’un inayeti ile dünyaya getiren ve nihayetinde ruhu Tanrı katına alınan bir kadındır. Hz. Meryem üzerine yapılan bu vurgunun, onun iffetine, değerine ve mucizevi doğumuna atıfta bulunan İslam inancısı ile paralellik gösterdiği düşünülebilir. Ancak Hıristiyanlıkta Meryem Ana, İsa Mesih’in annesi konumundan, Tanrı annesine (theotokos) doğru evrilmiş, yani tarihsel süreçte beşeriyetten uluhiyete giden bir kutsama ortaya çıkmıştır. Onun Kutsal Ruh’dan

19 “Gospel of Nicodemus: Acts of Pilate”, *Early Christian Works* (Erişim 23 Kasım 2022).

20 Âl-i İmran 3/42.

vahiy alması ilahi doğası için bir delil olarak görülmüş, bekaretini koruyup kendini Tanrı'ya adanması ise rahibelerin rol modeli olmuş ve kendisinin Hıristiyan mistisizminin önemli öncülerinden biri olarak kabul edilmesine yol açmıştır.

Bu değişimin köklerinde İsa Mesih'in tabiatıyla ilgili tartışmaların doğrudan etkisi vardır. Diğer bir ifadeyle teslis üzerine kurulu Hıristiyanlığın bu ilkeyle bağlantılı en önemli unsuru Hz. Meryem'in doğasıdır.²¹ Bu doğrultuda Hz. Meryem'in tabiatı, sürekli bakireliği, lekesiz doğumu, asli günahattan uzak olması, göğe yükselmesi, Tanrı annesi olması gibi inançlar marioloji denilen alanın doğmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla kristoloji ile ilgili meseleler, doğrudan Hz. Meryem'i de kapsadığı için kristoloji ve marioloji, Hıristiyan tarih boyunca iç içe geçmiştir. Katolik Katesizmi'ne göre de Meryem Ana'yı anlamanın yolu İsa'nın tabiatını anlamaktan geçmekte ve ona olan iman İsa Mesih'e olan imanı aydınlatmaktadır.²²

Bütün bu dönüşüm ve değişimlere rağmen Hıristiyanlığın temel kaynağı olan Yeni Ahit metinlerinde Hz. Meryem'e yapılan atıfların oldukça az olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıdaki bölümde bu metinlerde Hz. Meryem'in geçtiği yerler analiz edilmektedir. Bu analizi öncelikle Yeni Ahit metinlerinin tarihsel sıralamasına uygun olarak vermeyi, daha sonraki başlıklarda ise konu bazlı bir değerlendirme yapmayı uygun gördük. Dolayısıyla öncelikle kronolojik bir liste yapılmış, ardından ailesi, İsa'nın doğumu, Marangoz Yusuf, Kana düğünü ve haç önündeki son konuşma gibi konu başlıkları altında Hz. Meryem'in geçtiği kısımlar ele alınmıştır. Bu analizler sonrasında ise, başta kilise babalarının

21 Rubin, *Mother of God*, 13.

22 "He was conceived by the power of the Holy Spirit, and was born of the Virgin Mary", Bölüm 2, 3. Makale, 487. başlık, *Catechism of the Catholic Church* (Erişim 23 Aralık 2022).; *Catechism of the Catholic Church* (Washington: United States Catholic Conference, 1994), 122.

görüşleri olmak üzere tarihsel süreçte gelişen marioloji algısı değerlendirilmiştir.

2.1. Yeni Ahit Metinlerinde Hz. Meryem

Hıristiyan literatüründe kanonik adı verilen Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncili ile Pavlus'un mektuplarında Hz. Meryem ile bilgiler yer almaktadır, ancak bunların sayısı oldukça azdır. Bu metinlerde Meryem kelimesi 19 defa kullanılmaktadır, bunların 12'si Mariam, 7'si Maria şeklindedir. Tarihsel sıralamada en eski metinler olarak kabul edilen Elçilerin İşleri (50-60) ve Pavlus'un mektuplarında Meryem, bir kez ismen²³ bir kez de isimsiz olarak anılmaktadır.²⁴ Bu örnekler haricinde Pavlus, kendisine ismen atıf yapmamaktadır. Ancak apokrif adı verilen ve kanon listesinde yer almayan Petrus'un İncili, Mısırlıların İncili, Thomas'ın İncili, Çocukluk İncili ve Protoevangelium diğer bir ismiyle Yakup İncili gibi metinlerde onun hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Hz. Meryem hakkında kanonik metinlerin yekpare bir çerçeveye çizdiğini söylemek zordur. Nitekim Hz. Meryem'in soyu sadece Matta ve Luka İncilleri'nde listelenmektedir, buna rağmen iki metindeki soy ağacı listesi farklıdır. Matta, bu soyu Hz. İbrahim'e kadar götürürken, Luka Hz. Adem'e kadar götürmektedir. Bununla birlikte Matta ve Luka İncilleri, Hz. Meryem'in melek tarafından müjdelenmesi, Elizabet'i ziyaret edişi, Hz. İsa'yı dünyaya getirmesi ve sonrasında yaşadığı olaylara yer vermekte, buna rağmen Markos İncil'i Hz. Meryem'in soy ağacı ve bakire doğumundan bahsetmemektedir. Yuhanna İncili ise İsa

23 "Bundan sonra elçiler, Yerusâlim'den yaklaşık bir kilometre uzaklıktaki Zeytin Dağı'ndan Yerusâlim'e döndüler. Kente girince kaldıkları evin üst katındaki odaya çıktılar. Petrus, Yuhanna, Yakup, Andreas, Filipus, Tomas, Bartalmay, Matta, Alfay oğlu Yakup, Yurtsever Simun ve Yakup oğlu Yahuda oradaydı. Bunlar İsa'nın annesi Meryem, öbür kadınlar ve İsa'nın kardeşleriyle tam bir birlik içinde sürekli dua ediyordu." Elçilerin İşleri 1/12-14.

24 "Ama zaman dolunca Tanrı, Yasa altında olanları özgürlüğe kavuşturmak için kайдından doğan, Yasa altında doğan öz oğlunu gönderdi." Galatyalılar Mektup 4/4.

Mesih'in beşeriliğinden ziyade Tanrı'nın ezeli kelâmı Logos gibi bir felsefî bir kavram üzerinde durmaktadır.²⁵ Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Meryem ve dolayısıyla Hz. İsa'nın soyu Hz. Harun'a dayandırılırken, İncillerde Hz. Meryem'in soyu Hz. Davud'a bağlanmaktadır.²⁶ Çünkü İncil yazarları Yahudilerin Davut soyundan gelmesini beklediği Mesih'in İsa olduğuna onları ikna etmek için bazı bilgileri düzenlemiştir. Nitekim Hz. İsa'nın Beytlehem'de doğması, soy listesinin Yahudilerle ortak atalara gitmesi, Hz. Musa gibi bir doğum anlatısı ve annesiyle Mısır'a gidip gelmesi gibi bilgiler, Hz. İsa'yı beklenen bir Yahudi Mesih gibi göstermeye yöneliktir.

Şimdi kronolojik bir sıralama yaparak Pavlus'un mektupları sonrası en erken yazılan Markos İncil'inden (60-70) başlayarak, metinlerde Hz. Meryem'e yapılan atıfları ele alalım. Markos İncili'nde Hz. Meryem'in ilk kez geçtiği yerler, Hz. İsa'nın Celimle bölgesindeki tebliğ vazifesinin anlatıldığı²⁷ ve onun çevresi tarafından reddedildiği pasajlarda,²⁸ yani hayatının çok sonraki bir tarih diliminde karşımıza çıkmaktadır. Markos İncil'i daha önce de ifade ettiğimiz üzere Hz. İsa'nın doğumu, şeceresi veya

25 Ali İhsan Yitik, "İncillere ve Kur'an'a Göre Hz. Meryem'in Müjdelmesi ve Hz. İsa'nın Doğumu", *Türkiye'de Dinler Tarihinin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 410.

26 Ancak Luka İncili'nde geçen "Yahudiye Kralı Hirodes zamanında, Aviya bölüğünden Zekeriya adında bir kâhin vardı. Harun soyundan gelen karısının adı ise Elizabeth'ti." şeklinde ifade, onun soyunu Hz. Harun'a bağlamasıyla istisnai bir örnek teşkil etmektedir.

27 "Daha sonra İsa'nın annesiyle kardeşleri geldi. Dışarıda durdular, haber gönderip O'nu çağırıldılar. İsa'nın çevresinde oturan kalabalıktan bazıları, "Bak" dediler, "annenle kardeşlerin dışarıda, seni istiyorlar. İsa buna karşılık onlara, "kimdir annem ve kardeşlerim?" dedi. Sonra etrafına, çevresinde oturanlara bakıp şöyle dedi: "İşte annem, işte kardeşlerim! Tanrı'nın isteğini kim yerine getirirse, kardeşim, kız kardeşim ve annem odur." Markos 3/31-35. Benzer ifadeler Matta 12/46-50 ve Luka 8/19-21'de yer almaktadır.

28 "İsa oradan ayrılarak kendi memleketine gitti. Öğrencileri de ardından gittiler. Sept günü olunca İsa havrada ders vermeye başladı. Söylediklerini işiten birçok kişi şaşır kaldı. Bu adam bunları nereden öğrendi? diye soruyorlardı. Kendisine verilen bu bilgelik nedir? Nasıl böyle mucizeler yapıyor? Meryem'in oğlu, Yakup, Yose, Yahuda ve Simun'un kardeşi olan marangoz değil mi bu? Kız kardeşleri burada, aramızda yaşamıyor mu? Ve güvenip O'nu reddettiler.". Markos 6/3. Benzer ifadeler Matta 13/53-58 ve Luka 4/16-30'de yer almaktadır.

Hız. Meryem'in ilk zamanlarıyla pek ilgilenmemekte, daha çok Hız. İsa'nın öğretileri ve mucizeleri üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla Hız. Meryem hakkında diğer İncillere nazaran oldukça az bilgi vermektedir.

Tarihsel sıralamada Markos'tan sonra gelen Matta İncili'nde ise (80-90) ilk olarak Hız. Meryem'in soyundan bahsedilmiş, ardından onun Hız. İsa ile müjdelenmesi, Marangoz Yusuf'un gördüğü rüyası üzere Meryem'i sahiplenmesi ve Hız. İsa'nın babası olarak tanıtılması gibi olaylar aktarılmıştır. Matta İncili ile aynı dönemde yazıldığı düşünülen (80-100) Luka'da ise Hız. Meryem'e ilişkin daha fazla bilginin olduğunu ve bakire doğuma daha fazla vurgu yapıldığını söyleyebiliriz. Luka İncili, Matta gibi anlatısına Hız. İsa'nın müjdelenmesi ile başlamaktadır, ancak Matta İncili Kutsal Ruh ile Hız. Meryem arasında herhangi bir konuşmaya yer vermeyip, Yusuf ile Kutsal Ruh'un konuşmasından bahsederken²⁹, Luka İncili, Hız. Meryem'in Kutsal Ruh'un kendisine bir çocuk müjdelemesi karşısında oldukça şaşırıldığı, şüpheye düştüğü ve sonunda bu durumu anladığından bahsetmektedir.³⁰ Luka İncili'ndeki bu ifadeler Kur'ân-ı Kerîm'deki Hız. Meryem ile Cebrail arasındaki diyaloga benzemektedir.³¹

29 "İsa Mesih'in doğumu şöyle oldu: Annesi Meryem, Yusuf'la nişanlıydı. Ama birlikte olmalarından önce Meryem'in Kutsal Ruh'tan gebe olduğu anlaşıldı." Matta 1/18.

30 "Meryem'in yanına giren melek, "Selam, ey Tanrı'nın lütfuna erişen kız! Rab senindedir" dedi. Söylenenlere çok şaşırın Meryem, bu selamın ne anlama gelebileceğini düşünmeye başladı. Ama melek ona, "Korkma Meryem" dedi, "Sen Tanrı'nın lütfuna eriştin. Bak, gebe kalıp bir oğul doğuracak, adını İsa koyacaksın." Luka 1/28-31.

31 "Meryem: "Benim nasıl bir erkek çocuğum olabilir? Bana hiçbir beşer dokunmamışken ve ben azgın utanmaz (bir kadın) değilken" dedi. "İşte böyle" dedi. "Rabbim, dedi ki: -Bu benim için kolaydır. Onu insanlara bir ayet ve bizden bir rahmet kılmak için (bu çocuk olacaktır)." Ve iş de olup bitmişti. Böylelikle ona gebe kaldı, sonra onunla ıssız bir yere çekildi." Meryem 19/20-22. Cebrail ile Hız. Meryem'in konuşması bir başka surede şöyle geçmektedir: "Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken, nasıl bir çocuğum olabilir?" dedi. (Fakat) Allah neyi dilerse yaratır. Bir işin olmasına karar verirse, yalnızca ona "ol" der, o da hemen olur. Ona kitabı, hikmeti, Tevratı ve İncili öğretecek." İsrailoğullarına şöyle kılacak. (O, İsrailoğullarına şöyle diyecek:) "Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir ayetle geldim. Ben size çamurdan kuş biçiminde bir şey oluşturur, içine üfürürüm, o da hemencecik Allah'ın izniyle kuş olur. Ve Allah'ın izniyle doğuştan kör olanı, alaca hastalığına tutulmuş iyileştirir ve ölüyü diriltir. Yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi size haber veririm. Şüphesiz, eğer inanmışsanız bunda sizin için kesin bir ayet vardır." Âl-i İmran-3/ 47-49.

Dördüncü ve son İncil Yuhanna (90-110) ise, Hz. İsa'nın doğumu ve çocukluğuyla ilgilenmediği gibi Hz. Meryem'in ailesi, soyu ve bakire doğumuyla da ilgilenmez. Yuhanna İncili'nde sadece iki yerde Hz. Meryem'e atıf vardır. Bu atıflardan ilki Kana düğününde oğlundan suları şaraba çevirmesini istemesi ve onun annesini azarlaması,³² diğeri de Hz. İsa'nın çarmıh öncesi kendisini bir öğrencisine (Yuhanna olduğu söylenir) emanet etmesidir.³³ Yuhanna İncil'inde Hz. Meryem'e çok az atıf olmasına rağmen, tarihsel süreçte Hz. Meryem'in en fazla Yuhanna İncili'nde görünür olduğu kabul edilmiştir. Çünkü Pavlus'un mektupları ve Sinoptik İncillerde (Matta, Markos ve Luka) Hz. Meryem'in arka planda olduğu buna rağmen Yuhanna İncili'nde onun İsa'ya ve öğrencilerine talimatlar veren ve güçlü bir feminen karaktere sahip bir kişi olarak öne çıktığı kabul edilmektedir.³⁴ Kronolojik sıralamada en sonda yer alan Vahiy bölümünde (100-200) ise, Hz. Meryem'den mitolojik/sembolik bir dille, ancak isim verilmeden bahsedilmektedir.³⁵

Buraya kadar Yeni Ahit metinlerinde Hz. Meryem'e yönelik atıflar, kronolojik sıralama esas alınarak değerlendirilmiştir.

- 32 “Üçüncü gün Celile'nin Kana Köyü'nde bir düğün vardı. İsa'nın annesi de oradaydı. İsa'yla öğrencileri de düğüne çağırılmışlardı. Şarap tükenince annesi İsa'ya, “Şarapları kalmadı” dedi. İsa, “Anne, benden ne istiyorsun? Benim saatim daha gelmedi” dedi. Annesi hizmet edenlere, “Size ne derse onu yapın” dedi. Yuhanna 2/1-5.
- 33 “İsa'nın çarmıhının yanında ise annesi, teyzesi, Klopas'ın karısı Meryem ve Mecdelli Meryem duruyordu. 26 İsa, annesiyle sevdiği öğrencinin yakınında durduğunu görünce annesine, “Anne, işte oğlun!” dedi. 27 Sonra öğrenciye, “İşte, annen!” dedi. O andan itibaren bu öğrenci İsa'nın annesini kendi evine aldı. Yuhanna 19/25-26.
- 34 Stephen J. Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion* (New Haven/London: Yale University Press, 2016), 35.
- 35 “Gökte olağanüstü bir belirti, güneşe sarıymış bir kadın görüldü. Ay ayaklarının altındaydı ve başında on iki yıldızdan oluşmuş bir taç vardı. Kadın gebeydi. Doğum sancıları içinde kıvrıyor, feryat ediyordu. Sonra gökte başka bir belirti görüldü: yedi başlı, on boynuzlu ve yedi başında yedi taç olan, kızıl renkli büyük bir ejderhaydı bu. Kuyruğuyla gökteki yıldızların üçte birini sürükleyip yeryüzüne attı. Sonra, doğum yapmak üzere olan kadının önünde durdu. Kadın doğurduğu an ejderha çocuğu yutacaktı. Kadın bir oğul, bütün ulusları demir çomakla güdecek bir erkek çocuk doğurdu. Çocuk hemen alınıp Tanrı'ya, Tanrı'nın tahtına götürüldü. Kadın ise çöle kaçtı. Orada bin iki yüz altmış gün beslenmesi için Tanrı tarafından hazırlanmış bir yeri vardı.” Vahiy 12/1-6.

Aşağı başlıklarda ise öncelikle Hz. Meryem'in ailesi hakkında Hıristiyan kaynaklarında geçen bilgilere değinilmiş, ardından İncillerin anlatımı doğrultusunda yani Hz. İsa'nın hayatı bazında bir tasnif yapılarak, konu esaslı bir değerlendirilme yapılmıştır.

2.1.1. Hz. İsa Öncesinde Hz. Meryem

Kanonik Hıristiyan kaynaklarında Hz. Meryem'in ane-babasına veya Kuran'daki gibi İmran ailesine ilişkin herhangi bir atıf yoktur. Buna rağmen apokrif kaynaklarda onun ailesi hakkında bilgiler yer almaktadır. Örneğin Protoevangelium'da³⁶ (Yakup İncili) Hz. Meryem'in babasının ismi Yoakim (Joaachim) olarak geçmektedir. Bu kaynakta Meryem'in dedesi Mahtan'ın Meryem, Sobe ve Hannah adlarında üç kızı olduğu, kızlardan Sobe'nin Elisabeth'in (Zekeriya'nın hanımı) annesi, Hannah'ın da Meryem'in annesi olduğu belirtilir.³⁷

Kanonik metin sıralamasında ilk kaynak olan Matta İncili'nde Hz. Meryem'in soy ağacı Marangoz Yusuf'un babası ile bağlantılı olarak ele alınmış,³⁸ ardından doğrudan Hz. İsa'nın doğumuna geçilmiş, yani annesinin doğumu öncesindeki konulara değinilmemiştir. Hz. İsa'nın doğumu öncesi, annesi hakkında bilgi aldığımız tek olay olan Elizabet ziyareti ise sadece Luka İncili'nde yer almaktadır. Luka İncili'nde, Kutsal Ruh tarafından İsa'ya müjdelenen, ancak korktuğu için teselli bulmak isteyen Meryem'in, Zekeriya ve Elizabet'i ziyaret etmesinden bahsedilmektedir. Buna göre Zekeriya ve Harun soyundan geldiği söylenen Elizabet, yaşları ilerlemiş olmasına rağmen melek tarafından

36 2. yüzyılda kayda geçirildiği düşünülen Protoevangelium, aslında Hz. Meryem ile ilgili vermesine rağmen başlığının Yakup olması dikkat çekicidir. 2. yüzyıla ait bir el yazmasına dayanan bu metnin, ilk editörlüğünü Guillaume Postel yapmış ve eser 1552'de Latince Protevangelium Iacobi adıyla basılmıştır. Yazmaların başlığı ilk dönemlerde "Meryem'in doğumu ve Yakup Apokalipti olmasına rağmen başlık değiştirilmiştir. Bk. Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 231.

37 Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, 67.

38 "Yakup, Meryem'in kocası Yusuf'un babasıydı. Meryem'den Mesih diye tanınan İsa doğdu.". Matta 1/16.

Yahya ile müjdelenirler.³⁹ Bir başka evlat müjdesi alan Meryem ise Elizabet'in hamileliğinin altıncı ayında onu ziyaret eder ve onun yanında üç ay kalır.⁴⁰ Luka İncili, Elizabet'in Harun soyundan geldiğini söylemesine rağmen Meryem ile herhangi bir akrabalığından bahsetmez. Bu bilgiler dışında kanonik metinlerin hiçbiri Meryem'in kız kardeşleri veya kardeşlerinden ismen bahsetmemektedir. Ancak Yuhanna İncili'nde geçen "*İsa'nın çarımının yanında ise annesi, teyzesi, Klopas'ın karısı Meryem ve Mecdelli Meryem duruyordu.*" şeklindeki ifade Hz. Meryem'in, yine adı Meryem olan bir kız kardeşi olup olmadığı hususunda tartışmalar çıkarmıştır. Bu ifade, ilk okuyuşta çarımının yanında dört kadın bulunduğunu, bunlardan ikisinin, Hz. Meryem ve adı verilmeyen kız kardeşi olduğunu göstermektedir. Ancak Hıristiyan kaynakları Klopas'ın eşinin, İsa'nın teyzesi olduğunu, yani virgülden sonra gelen kısmın teyzesi kelimesinin açıklaması şeklinde anlaşılması gerektiğini, dolayısıyla çarımının önünde aslında üç kadın olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Ancak bunun zayıf bir delil olduğu düşünülmektedir, çünkü Luka İncili'nde havarilerin isimlerinin geçtiği örnekte olduğu gibi⁴² İncil metnindeki açıklamalar aynı sözcük dizimi içine yerleştirilmektedir, dolay-

39 "Yahudiye Kralı Hirodes zamanında, Aviya bölüğünden Zekeriya adında bir kâhin vardı. Harun soyundan gelen karısının adı ise Elizabet'ti. Her ikisi de Tanrı'nın gözünde doğru kişilerdi, Rab'bin bütün buyruk ve kurallarına eksiksizce uyarlardı. Elizabet kısır olduğu için çocukları olmuyordu. İkisinin de yaşı ilerlemişti." Luka 1/5-7.

40 "O günlerde Meryem kalkıp aceleyle Yahuda'nın dağlık bölgesindeki bir kente gitti. Elizabet Meryem'in selamını duyunca rahmindeki çocuk hopladı. Kutsal Ruh'la dolan Elizabet yüksek sesle şöyle dedi: "Kadınlar arasında kutsanmış bulunuyorsun, rahminin ürünü de kutsanmıştır. Meryem'de şöyle dedi: "Canım Rab'bi yüceltir; Ruhum, Kurtarıcım Tanrı sayesinde sevinçle coşar. Luka 1/39-44. "Meryem, üç ay kadar Elizabet'in yanında kaldı, sonra kendi evine döndü." Luka 1/56.

41 Ayrıntılı bilgi için bk. George E. Evans, "The Sister of The Mother of Jesus", *Review & Expositor* 44/4 (01 Ekim 1947), 475-485.

42 Gün doğunca öğrencilerini yanına çağırdı ve onların arasından, elçi diye adlandırdığı şu on iki kişiyi seçti: Petrus adını verdiği Simun, onun kardeşi Andreas, Yakup, Yuhanna, Filipus, Bartalmay, Matta, Tomas, Alfay oğlu Yakup, Yurtsever diye tanınan Simun, Yakup oğlu Yahuda ve İsa'ya ihanet eden Yahuda İskariot." Luka 6/13-16

sıyla Meryem'in kız kardeşi ile Klopas'ın karısının ayrı kişiler olduğu savunulmuştur.⁴³

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'de Zekeriya'dan bahsedilirken eşinden bahsedilmemektedir. Taberî, Mes'ûdî ve diğer İslam kaynaklarında ise Elizabet'in ismi "İşba" olarak geçmekte ve kendisinin Hz. İsa'nın teyzesi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi Protoevangelium adlı metin, Elisabeth'in annesi Sobe ile Meryem'in annesi Hannah'ın kız kardeş olduğunu, yani Yahya ile İsa peygamberin teyze çocukları olduğunu belirtmektedir.

2.1.2. Hz. İsa'nın Müjdelenme Sürecinde Hz. Meryem

İncillerde Hz. Meryem'in en fazla anıldığı yerler arasında, kendisine Hz. İsa'nın müjdelenmesi ve Kutsal Ruh ile aralarında geçen diyalog sahneleridir. Ancak bu diyaloglar kimi zaman Kutsal Ruh ile Hz. Meryem arasında, kimi zaman da nişanlısı olarak tanıtılan Yusuf arasında geçmektedir. Luka İncili, Kutsal Ruh'un Meryem ile konuşmasına yer verilirken, Matta İncili'nde, Kutsal Ruh, Meryem ile değil Yusuf ile konuşmakta ve ondan Meryem'i himaye etmesini istemektedir. Matta İncili'nde Kutsal Ruh'un Yusuf ile konuşması şu şekilde geçmektedir:

*"Nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin önünde utandırmak istemediği için ondan sessizce ayrılmak niyetindeydi. Ama böyle düşünmesi üzerine Rab'bin bir meleği rüyada ona görünerek şöyle dedi: "Davut oğlu Yusuf, Meryem'i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan, Kutsal Ruh'tandır. Yusuf uyanınca Rab'bin meleğinin buyruğuna uydu ve Meryem'i eş olarak yanına aldı."*⁴⁴

Luka İncili'nde ise Kutsal Ruh, Hz. Meryem ile konuşmakta ve onu şu şekilde müjdelemektedir:

43 Ayrıntılı bilgi için bk. Evans, "The Sister of The Mother of Jesus".

44 Matta 1/19-20, 24.

“Elizabet’in hamileliğinin altıncı ayında Tanrı, Melek Cebrail’i Celile’de bulunan Nasıra adlı kente, Davut’un soyundan Yusuf adındaki adamla nişanlı kıza gönderdi. Kızın adı Meryem’di. Onun yanına giren melek, “Selam, ey Tanrı’nın lütfuna erişen kız! Rab seninledir” dedi. Söylenenlere çok şaşırın Meryem, bu selamın ne anlama gelebileceğini düşünmeye başladı. Ama melek ona, “Korkma Meryem” dedi, “Sen Tanrı’nın lütfuna eriştin. Bak, gebe kalıp bir oğul doğuracak, adını İsa koyacaksın. O büyük olacak, kendisine ‘Yüceler Yücesi’nin Oğlu’ denecek. Rab Tanrı O’na, atası Davut’un tahtını verecek. O da sonsuza dek Yakup’un soyu üzerinde egemenlik sürecek, egemenliğinin sonu gelmeyecektir.”⁴⁵

Görüldüğü üzere Luka İncili, Hz. Yahya ile Hz. İsa arasında altı aylık bir zaman olduğundan bahsetmiştir. Luka İncili, Hz. Meryem’in Kutsal Ruh’un inayetiyle doğum yapacağını ve çocuğunu babasız olarak dünyaya getireceğini belirtmektedir.⁴⁶ Luka, Hz. İsa’nın doğumunu Yeşaya kitabında geçen kehanete⁴⁷ gönderme yaparak anlatmış, ancak burada kehanetin bir kısmının gerçekleştiği görülmektedir, çünkü Yeşaya metninde geçen Tanrı bizimle anlamına gelen “Immanuel” yerine bebeğin adı “Yahve Selametir” anlamına gelen Yeshua (İsa) olmuştur.⁴⁸

Protoevangelium’da ise Hz. Meryem’in İsa öncesi hayatına dair daha fazla ayrıntı bulunmaktadır. Hz. Meryem’in kendisini Allah’a adaması ve on iki veya on dört yaşına geldiğinde mabedin yönetici başkohen tarafından mabette kalmasının dinen uygun bulunmaması nedeniyle İsrailoğulları arasında kendisini himaye edecek birisi aradığından bahsedilir. Çekilen kura sonucu Yahuda kabilesinin dul erkekleri asalarını atarak aralarından bir

45 Luka 1/26-33.

46 Luka 1/15.

47 “Bundan ötürü Rab’bin kendisi size bir belirti verecek: İşte, kız gebe kalıp bir oğul doğuracak; adını İmmanuel koyacak.” Yeşaya 7/14.

48 Aytunç Altındal, *Üç İsa* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 43.

kişiyi seçmek isterler ve kura Yusuf'a çıkar, kendisi başta yaşlılığını ve çocuklarını ileri sürerek itiraz etmek istese de, İsrailoğulları'nın tepkisinden çekinen Yusuf nihayetinde karara razı olur.⁴⁹ Bu bilgiler Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği kalem atma olayını da açıklamaktadır.⁵⁰ Daha sonra Yusuf, Meryem'i alıp evine gider. Çalışmak için Kefernahum'a giden ve geri döndüğünde Meryem'in hamile olduğunu fark eden Yusuf öfkelenerek, onu kendi evine göndermeye karar verse de, meleğin Meryem'in kutsal ruh vasıtasıyla hamile kaldığını söylemesi üzerine tekrar onu himaye etmeye devam eder. Başkohen olanları öğrenir ve her ikisini de sorguya çeker ve nihayetinde suçsuz oldukları kanaatine varır.⁵¹ Görüldüğü üzere Kutsal Ruh'un Yusuf'u ikna etmesi kanonik metinlerde olduğu gibi apokrif kaynaklarda da yer almakta, ancak kura çekimi, Yusuf'un Kefernahum'a gitmesi ve başkohenin hükmü gibi ayrıntılar kanonik metinlerde yer almamaktadır.

Yukarıdaki adı geçen ve Hıristiyan geleneğinde önemli bir figür olan Marangoz Yusuf üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim ile İnciller arasındaki farklardan birinin de Yusuf'a yapılan atfı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de Yusuf'tan bahsedilmemekte ve daha çok Hz. Meryem'in iffeti ve Allah'ın mucizesine vurgu yapılmaktadır. İncil metinlerinde ise kendisi, kimi zaman İsa'nın babası veya koruyucu babası olarak geçmektedir.⁵² Ayrıca kaynaklarda Yusuf ile ilgili verilen bilgiler veya şecere farklılıkları da önem arz etmektedir. Çünkü Luka İncili, Yusuf'a soy ağacında ayrı bir kuşak

49 Mahmut Aydın, "Yûsuf en- Neccâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 44/20.

50 "(Ey Muhammed) "Bunlar Sana Vahyettiğimiz görünmez âlemin (Gayb) haberlerindedir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini atarlarken Sen onların yanında değildin; Çekiştikleri zaman da Sen yanlarında değildin." (Âl-i İmran-3/44).

51 Aydın, "Yûsuf en- Neccâr", 44/20.

52 "İsa görevine başladığı zaman otuz yaşlarındaydı. Yusuf'un oğlu olduğu sanılıyor. Yusuf da Eli oğlu," Luka 3/23.; "Yakup Meryem'in kocası Yusuf'un babasıydı. Meryem'den Mesih diye tanınan İsa doğdu." Matta 1/16.

olarak yer verip ve onu İsa'nın babası olarak tanıtırken,⁵³ Matta İncili, Yusuf'a sadece kuşak sayısını tamamlamak için yer vermektedir. Çünkü Matta İncili, soy ağacını Hz. İbrahim'e kadar götürürken, 14'er kuşaktan 3 kısmı ayırdığı listeyi, 42'ye tamamlamak için Meryem'e ve Yusuf'a ayrı ayrı yer açmıştır.⁵⁴ Böylece toplamda esasen 41 olan kuşak sayısı koruyucu baba Yusuf'un eklenmesiyle 42'ye ulaşmıştır. Ayrıca Yusuf'un babası Luka'da Heli olarak geçerken, Matta'da Yakup olarak belirtilmektedir.⁵⁵ Bu farklılıklar aslında Yusuf'un İncil metinlerindeki kaotik durumunu yani, İncil yazarlarının onun hakkındaki farklı kabullerini göstermektedir. Ayrıca bu metinler bir taraftan Tanrı oğlu İsa Mesih'e vurgu yaparken, öte yandan onu beşeri bir baba ile beraber anmaktadır. Gerçi Hıristiyanlar için Yusuf'un baba olması sembolik bir anlam olarak kabul edilse de, metinlerdeki lafzî ifadeler göz önüne alındığında mesele, teolojik bir problem olarak varlığını korumaktadır.⁵⁶ Buna rağmen Katolik Kilisesinde Yusuf, azizler takvimine eklenmiş ve onun ailelerin ve işçilerin koruyucu azizi olduğu kabul edilmiştir. Bu doğrultuda 19 Mart tarihi "İsa'nın koruyucu babası Yusuf" günü olarak belirlenmiş ve 1955'de Papa 12. Pius, 1 Mayıs gününü "Aziz Yusuf Günü" olarak kabul etmiştir.⁵⁷

53 Luka 3/23.

54 "Yakup Meryem'in kocası Yusuf'un babasıydı. Meryem'den Mesih diye tanınan İsa doğdu. Buna göre, İbrahim'den Davut'a kadar toplam on dört kuşak, Davut'tan Babil sürgününe kadar on dört kuşak, Babil sürgününden Mesih'e kadar on dört kuşak vardır." Matta 1/16-17.

55 Marina Warner, *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary* (New York: Vintage, 1983), 20.

56 Warner, *Alone of All Her Sex*, 22.

57 "St. Joseph, Groom of Blessed Mary", *Saint of the Day* (Erişim 22 Aralık 2022).; Andrew Heritage (ed.), *The Book of Saints: A Day-by-Day Illustrated Encyclopedia* (California: Weldon Owen International, 2011), 76, 118.

2.1.3. Hz. İsa'nın Doğumu, Çocukluk ve Gençlik Dönemleri ile Son Anlarında Hz. Meryem

İncil metinlerinde Hz. Meryem'den en fazla bahsedilen yerler, Hz. İsa'nın doğumu öncesi ve sırasında yaşananlardır. Bu dönem hakkında bilgi veren Matta ve Luka İncillerindeki doğum anlatıları ve sonrasında bilgilerin farklılaştığı görülmektedir. Örneğin Luka İncili, Hz. İsa'nın doğmasına yakın günlerde yapılacak nüfus sayımında herkesin kendi memleketinde yazılması gerektiğinden Galile'deki Nasıra şehrinde yaşayan Yusuf'un, Meryem ile birlikte Beytlehem'e gittiğini belirtmektedir.⁵⁸ Ardından Musa şeriatı gereği arınma günlerinin bitiminde Yusuf'la Meryem'in, çocuğu Rab'be adamak için Yeruslalım'e götürdüklerinden bahsetmektedir.⁵⁹ Meryem ve Yusuf, Yeruslalım'de bazı kahinlerden gelecek adına müjdeler alır ve ardından Nasıra'ya dönerler.⁶⁰ Ancak Matta İncili Yusuf, Meryem ve İsa'nın Kudüs ve çevresinde kalmadıklarını, Kral Hirodes'in zulmünden kurtulmak için Mısır'a gittiklerini ve onun ölümüne kadar orada kaldıklarını belirtmektedir.⁶¹

İncil metinlerinde Hz. Meryem'in ismi, Hz. İsa'nın çocukluk ve gençlik yıllarından itibaren artık daha az anılmaktadır. Bu nadir örneklerden biri, sadece Luka İncili'nde geçen ve Hz. İsa on iki yaşlarında iken Fıfış bayramı için hep beraber Yeruslalım'e gitmelerini ve onun ortadan kaybolması üzerine annesi ile aralarında geçen konuşmaların anlatıldığı bölümdür.⁶² Hz. Meryem'den bah-

58 Luka 2/1-5.

59 Luka 2/22.

60 Luka 2/39.

61 "Yıldızbilimciler gittikten sonra Rab'bin bir meleği Yusuf'a rüyada görünerek, "Kalk!" dedi, "Çocukla annesini al, Mısır'a kaç. Ben sana haber verinceye dek orada kal. Çünkü Hirodes öldürmek için çocuğu aratacak." Böylece Yusuf kalktı, aynı gece çocukla annesini alıp Mısır'a doğru yola çıktı." Matta 2/14-15.

62 "Meryem ona İsa'nın annesi babası her yıl Fıfış Bayramı'nda Yeruslalım'e giderlerdi. İsa on iki yaşına gelince, bayram geleneğine uyarak yine gittiler. Bayramdan sonra eve dönerlerken küçük İsa Yeruslalım'de kaldı. Bunu fark etmeyen annesiyle babası, çocuğun yol arkadaşlarıyla birlikte olduğunu sanarak bir günlük yol gittiler. Sonra O'nun akrabalar ve dostlar arasında aramaya başladılar. Bulamayınca O'nun

sedilen bir başka yer ise Hz İsa'nın tebliğ dönemine denk gelen ve üç farklı İncil'de anlatılan bir olaydır. Burada Hz. İsa'nın annesine ve kardeşlerine hitaben söylediği “kim ki benim annem ve kardeşlerim” şeklindeki” bir konuşma dikkat çekmektedir.⁶³ Hz. Meryem'in, adının geçtiği ve Hz. İsa'nın tebliğ dönemine denk gelen bir başka örnek ise yukarıdaki sert hitabın bir benzerinin yaşandığı Kana düğünüdür. Sadece Yuhanna İncil'inde yer alan ve İsa'nın ilk mucizesi olarak adlandırılan olayda, kendisinden suları şaraba dönüştürmesini isteyen annesine hitaben onun “bana ne senden kadın” şeklinde bir cevap verdiği görülmektedir.⁶⁴

Yukarıda bahsedilen örneklerdeki sert ifadeler Hıristiyan geleneğinde çokça tartışılmıştır. Örneğin kilise babalarından Aziz John Cyrstostom (ö.407) bu olaylarda Meryem'in gururunu kırıldığını belirtmiş, ancak Batı kilisesi onun bu olaylarda bir suçu olmadığını, bu örneklerin sembolik anlamları olduğunu ve İsa'nın “benim zamanım gelmedi” şeklindeki cevabından hareketle onun haç önünde son bulacak hayatının henüz gelmediğini

araya araya Yerusulim'e döndüler. Üç gün sonra O'nu tapınakta buldular. Din öğretmenleri arasında oturmuş, onları dinliyor, sorular soruyordu. O'nu dinleyen herkes, zekâsına ve verdiği yanıtlara hayran kalıyordu. Annesiyle babası O'nu görünce şaşkırdılar. Annesi, “Çocuğum, bize bunu niçin yaptın? Bak, babanla ben büyük kaygı içinde seni arayıp durduk” dedi. O da onlara, “Beni niçin arayıp durdunuz?” dedi. “Babam'ın evinde bulunmam gerektiğini bilmiyor muydunuz?” Ne var ki onlar ne demek istediğini anlamadılar. İsa onlarla birlikte yola çıkıp Nasıra'ya döndü. Onların sözünü dinlerdi. Annesi bütün bu olup bitenleri yüreğinde sakladı. İsa bilgelikte ve boyda geliyor, Tanrı'nın ve insanların beğenisini kazanıyordu.” Luka 2/41-52.

63 “İsa hâlâ halka seslenmekteyken, annesiyle kardeşleri geldi. O'nunla konuşmak isteyerek dışarıda durdular. Birisi İsa'ya, ‘Bak’ dedi, ‘annenle kardeşlerin dışarıda duruyor, seninle konuşmak istiyorlar.’ İsa, kendisiyle konuşana şu karşılığı verdi: ‘Kimdir annem, kimdir kardeşlerim?’ Eliyle öğrencilerini göstererek, ‘İşte annem, işte kardeşlerim!’ dedi. ‘Göklerdeki Babamın isteğini kim yerine getirirse, kardeşim, kız kardeşim ve annem odur.’ Matta 12/46-50. Benzer ifadeler Markos 3/31-35 ile Luka 8/19-21’de yer almaktadır.

64 Bazı tercümelemlerde bu hitabın anne şeklinde yumuşatıldığı veya orijinal metnin şerh edildiği görülmektedir. “Üçüncü gün Celile'nin Kana Kenti'nde bir düğün vardı. İsa'nın annesi de oradaydı. İsa da öğrencileriyle birlikte düğüne çağırılmıştı. Şarap tükenince İsa'nın annesi O'na, “Şarapları kalmadı” dedi. İsa, “Buna karışmamalısın, anne diye yanıtladı, “Zamanım daha gelmedi.” Bk. Yuhanna 2/21, <https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=5&sc=1043&id=1045>.

annesine söylemeye çalıştığı savunulmuştur.⁶⁵ Ayrıca Hıristiyan yorumcuları Meryem'e "kadın" şeklindeki hitabın onur kırıcı bir ifade olmadığını, zira Yaratılış kitabında Havva'ya bir kez Havva diye hitap edildiği halde on bir defa kadın şeklinde seslendirildiğini belirtmektedir. Günaha davet eden Havva için nasıl kadın ifadesi kullanılıyorsa günahı arındıran Meryem için de kadın kelimesinin kullanılmasında sakınca olmadığı belirtilmiştir.⁶⁶ Benzer şekilde Raymond Brown bu hitabın nezaket dışı olmadığını, Grekçe dilinin yapısı gereği bunun aslında bir seslenme şekli olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷ Ayrıca marioloji çalışmalarıyla beraber bu son olayda Meryem'in annelik yönüyle öne çıktığını, insanlara merhamet etmek için oğlundan ricada bulunduğunu, dolayısıyla bir anne gibi kabul edilen Kilise'nin de Meryem gibi annelik vasfına sahip olduğu gibi yorumlar gelişmiştir.⁶⁸ Bu doğrultuda söz konusu olaylar Meryem Ana'nın İsa Mesih'e olan imanını gösterdiği şekliyle anlaşılmıştır. Çünkü onun oğlundan suları şaraba çevirmesini istemesi, aslında İsa Mesih'e ne kadar güvenip iman ettiğini ve onun bu mucizeyi göstereceğine yürekten inandığını göstermektedir.⁶⁹ Hatta her pazar yapılan komün-yonda (ekmek-şarap ritüeli) sunulan şarabın kutsal dönüşümünde Meryem Ana'nın payı olduğuna inanılmıştır.⁷⁰ Dolayısıyla İsa Mesih'in onur kırıcı hitabı olarak görülen ifadeler tarihsel süreçte adeta Meryem'in kutsiyeti için birer meşruiyet kaynağı olmuştur. Hz. Meryem'in, Hz. İsa hayatta iken son kez karşımıza çıktığı olay ise çarmıhın önünde yer aldığı sahnedir. Sadece Yuhanna

65 Warner, *Alone of All Her Sex*, 17.

66 Brant James Pitre, *Jesus and the Jewish Roots of Mary: Unveiling the Mother of the Messiah* (New York: Image, 2018), 27.

67 Raymond E. Brown, *The Gospel According to John* (Garden City, N.Y: Anchor Bible, 1987), 99.

68 Warner, *Alone of All Her Sex*, 18.

69 Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 34.

70 Warner, *Alone of All Her Sex*, 17.

İncili'nde geçen olayda çarmıhının yanındaki kişilerin sayıldığı yerde annesine de yer verilmektedir.⁷¹

3. Hz. İsa Sonrası Tarihsel Süreçte Hz. Meryem

Önceki başlıklarda ifade ettiğimiz gibi Hıristiyan kaynaklarında çok fazla öne çıkmayan Hz. Meryem tarihsel süreçte beşeri vasıflarından sıyrılıp ve tanrısal özellikleri ön planda olan bir kişi olarak kabul edilmiştir. Aşağıdaki başlıklarda erken dönemde Meryem kültünün ortaya çıkmasındaki temel etkiler ele alınmakta, ayrıca Efes Konsilinden (431) günümüze Hıristiyanlıkta Meryem Ana'nın tabiatıyla ilgili gelişen inançlar ortaya konulmaktadır.

3.1. Beşerilikten İlahiliğe: Erken Dönemde Meryem Kültünün Oluşması

Hıristiyanlıkta Hz. Meryem'in kutsiyetine ilişkin literatürün özellikle 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü temelde Yahudiliği revize etmeye gelen ve yeni bir şariat getirmeyen Hz. İsa ile havarileri doğal olarak Yahudileri kazanmaya çalışmış, ancak Pavlus sonrasında Hıristiyanlık, Yahudilikten bağımsızlaşma sürecine girmiş ve artık gentile adı verilen Yahudiler dışındaki insanlar muhatap alınmaya başlanmıştır. Böylece paganlar ile temas kuran Hıristiyanlık, bir taraftan onları kazanmaya çalışırken, diğer taraftan pagan düşüncelerin tesirleri altında kalmıştır. Hz. İsa gibi Hz. Meryem'in de tabiatıyla ilgili tartışmalarda bu zeminin etkisi görülecektir.

Hz. Meryem'e ilişkin inançların gelişimine etki eden diğer bir faktör Hıristiyanlığın erken dönemde yaşadığı sosyo-politik değişimlerdir. Nitekim ilk dönemlerde Roma tarafından takibata ve çeşitli işkencelere uğrayan Hıristiyanlar, Milano Fermanı (313) ve Theodosius'un Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle (380) bir dönüşüm sürecine girmişlerdir. Takibat döneminin dinî

71 Yuhanna 19/25-27.

ideallerinden olan şehitlik, mistisizm ve manastırcılık, mücadele edecek düşmanın ortadan kaybolmasıyla zeminini kaybetmiştir. Bu boşluğun yerine Hıristiyanlarda aziz, azize, münzevi ve bakirelerin kutsiyetine yönelik inançlar zenginleşmiş ve önemli bir liturji oluşmuştur. Özellikle Roma ve Pers gibi iki büyük imparatorluğun kadim ve yerli inançlarını sentezleyen Hıristiyan kilise babalarının görüşleri de bu dönüşüme etki etmiştir. Nitekim paganların aşına oldukları ana tanrıça, bereket kültleri ve ilahi doğaya sahip insanlara ait örnekler (İsis-Osiris/Zeus-Athena) kilise babalarının düşünceleriyle harmanlanarak, Hz. İsa gibi Hz. Meryem'e de ilahi vasıflar yüklenmesinin yolunu açmıştır.

Erken dönemde -en azından 4.yüzyıla kadar- Meryem kültü ile ilgili yekpare bir inanç kredosu oluşturulamamış ve kiliselerin ayrışmalarına kadar varan tartışmalar yaşanmıştır. Arius'un, İsa'nın doğası ve Nestorius'un Meryem'in doğası ile ilgili söyledikleri bu duruma örnektir. Hatta Hz. Meryem'in beşeriliği ile ilahiliği, onun sürekli bekarete sahip olup olmadığı veya ona dua edilip edilmeyeceği üzerine hala Hıristiyan mezhepleri arasındaki tartışmalar nihayete ermemiştir. Şimdi bu tartışmaların yoğunlaştığı meselelere ilişkin tarihsel süreci ele almaya çalışalım.

Öncelikle Hz. Meryem hakkında ortaya çıkan ilk tartışmalardan biri onun beşeri bir evlilik yapıp yapmadığı veya Hz. İsa'dan başka bir çocuğu olup olmadığı üzerinedir. Yani bu tartışma onun Hz. İsa sonrası herhangi bir cinsi bir münasebet yaşayıp yaşamadığı bir diğer ifadeyle onun İsa öncesi ve sonrası sürekli bakire kalıp kalmadığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu mevzu aynı zamanda Meryem kültünün ortaya çıkmasına ve ondaki beşeri vasıfların ilahi sıfatlara dönmesine etki edecektir. Bu tartışmaların nedeni İnciller'de bâkire Meryem'e vurgu yapılmasına rağmen farklı yerlerde İsa'nın kız ve erkek kardeşlerinden bahsedilmesidir.⁷² Dolayısıyla bu kardeşlerin, Yusuf ile Meryem'den

72 İnciller'de Ya'küb, Yahuda, Yoses, Simun adlı dört erkek ve isimleri zikredilmeyen kız çocuklardan bahsedilmektedir. Örneğin Matta İncili'nde geçen "Şabat Günü

doğma kardeşler mi yoksa Yusuf'un önceki evliliğinden olan üvey kardeşleri mi olduğu tartışması öne çıkmıştır.⁷³

Erken dönemde bazı kilise babaları Meryem'in sürekli bakireliğini savunsa da, esasen İznik kredisunu geliştiren Epiphanius (315-403) Meryem'in sürekli bâkire olduğunu savunana kadar, bu tartışma Hıristiyanların gündemini fazla meşgul etmemiştir. Örneğin Aziz İrenasius'un, (ö.202) "Tanrı Annesi" terimini kullanmadan, Meryem'in tanrısal anneliğini ve sürekli bakireliğini tasdik ettiğini görmekteyiz. Aziz Jerome'da (347-419) Meryem'in doğum öncesi (ante partum) ve doğum sonrası (post partum) bakire olduğunu savunan kilise babalarındandır.⁷⁴

Tarihsel süreçte İsa'nın kardeşlerine atfı yapan rivayetlerin nasıl yorumlanacağı hususunda üç görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi IV. yüzyılın sonlarında Helvidus ile başlamış ardından Hegesippus, Tertullianus ve Bonosius tarafından devam ettirilen Meryem ve Yusuf'un, İsa'nın doğumundan sonra evlendiği, böylece üvey kardeşleri olarak bilinen kız ve erkek çocukların dünyaya geldiğini savunan görüştür. İkinci görüşe göre İsa'nın kardeşleri Yusuf'un birinci evliliğinden olan çocuklardır. İlk defa Protevangelium adlı metinde geçen, daha sonra Epiphanius'a izafe edilen bu görüş, Meryem'in sürekli bakire olduğu teziyle uyuşmakta olduğu için öne çıkmıştır. Üçüncü görüş ise Aziz Jerome tarafından savunulmakta ve İsa'nın kardeşlerinin

olunca İsa havrada öğretmeye başladı. Söylediklerini işiten birçok kişi şaşır kaldı. "Bu adam bunları nereden öğrendi?" diye soruyorlardı. "Kendisine verilen bu bilgelik nedir? Nasıl böyle mucizeler yapabiliyor? Meryem'in oğlu, Yakup, Yose, Yahuda ve Simun'un kardeşi olan marangoz değil mi bu? Kız kardeşleri burada, aramızda yaşamıyor mu?" ve gücenip O'nu reddettiler." bu kardeşleri saymaktadır. Matta 6/2-4. Diğer örnekler için bk. Matta 12/46-50; Matta, 13/55; Markos 3/31-35; Markos, 6/3; Luka 8/19-21; Galatyalılar'a Mektup 1/18-19.

73 Sinoptik İnciller ve Galatyalılar'a Mektup'a göre bu kardeşler İsa'nın öz kardeşleridir. Matta 12/46, Luka 8/19, Markos 3/31, Galatyalılar 1/19.

74 Mehmet Aydın, "İznik (M.S.325) ve Efes (M.S. 431) Konsilleri Doğrultusunda Hıristiyanlık'ta Hz. Meryem Kültü'nün Gelişimi", *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 10/20 (2015), 12.

Meryem'in kız kardeşi olarak bilinen Klopaslı Meryem'in çocukları yani onun kuzenleri olduğudur.⁷⁵

Dolayısıyla tarihsel süreçte İsa'nın kardeşlerine yönelik farklı kabullerin ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüzde bu tartışma hala devam etmekte, Protestan yorumcuların çoğu ve bazı Katolik yorumcular Meryem'in sonradan evlendiğini kabul etseler de,⁷⁶ Hıristiyan geleneği İsa Mesih'in tanrısal özelliklerini gölgeleyen ve beşeri fonksiyonları öne çıkaran öz kardeşler meselesine veya onun evlenerek günümüze kadar soyunun devam ettiğine yönelik iddiaları reddetmektedir. Bu doğrultuda metinlerde geçen "kardeşler" lafzının onun öz kardeşleri değil kuzenleri veya üvey kardeşleri olduğu savulmuştur. Çünkü öz kardeşlerin varlığı İsa Mesih'in tabiatı tartışmalarını doğrudan etkileyeceği için hem onun hem de annesinin ilahi tabiatı daha öne çıkarılmıştır.

Ancak Matta İncili'nde geçen "*Ama oğlunu doğurunca-ya dek Yusuf ona dokunmadı.*"⁷⁷ ifadesinden Yusuf ile Hz. Meryem'in İsa'nın doğumundan sonra evlilik hayatı yaşadıkları yorumu yapılabilir. İslam inancı açısından da, Hz. Meryem, Hz. İsa'yı babasız dünyaya getirmiş olsa da, onun sürekli bekarlığına yönelik bir bilgi yoktur. Yani Hz. Meryem'in, Yusuf ile evlenerek ondan başka çocukları olmuş olabilir.⁷⁸ Dolayısıyla hem İncil metinleri hem de İslam geleneği açısından Hz. Meryem'in başka çocukları olması, muhal olmasına rağmen muhtemeldir.

Diğer taraftan erken dönemde Meryem kültürünün oluşmaya başladığına ilişkin bazı eserler dikkat çekmektedir. Bunlar arasında Mısır'da bulunan 3. yüzyıla tarihlenen ve "Senin Koruman" olarak Türkçeye çevirebileceğimiz "Sub Tuum Praesidium" adlı papirüs ile, 4. yüzyıla tarihlenen *Mısırlı Basil Anaphoru/Liturjisi*

75 Aydın, "Yûsuf en- Neccâr", 44/20.

76 Aydın, "Yûsuf en- Neccâr", 44/20.

77 Matta 1/25.

78 Aydın, "Yûsuf en- Neccâr", 44/20.

adlı eser, Meryem kültürüne ilişkin bilgiler sağlamaktadır. Bu kaynaklar hem Meryem ilahi doğasına işaret etmekte, hem de İsa ile beraber onun ruhları ölümden kurtardığını ifade etmektedirler.⁷⁹

Buna rağmen erken dönemde Hz. Meryem'in günahlardan azade olmayan bir beşer olduğuna yönelik düşünceler aslında Meryem kültürünün henüz oluşmadığını göstermektedir. Örneğin Aziz İrenasius, Kana düğününde onun oğluna çok ısrar etmesini, Aziz Chrysostom ise Matta 12/46'dan hareketle onun aşırı gurura kapılmasını bir ayıp olarak görmüşlerdir. Hatta Origenes, haça gerilme anında şüpheye düştüğünden bahsederek onun günahtan uzak olmadığını ifade etmiştir.⁸⁰

3.2. Meryem Kültürünün Zenginleşmesi: 4. Yüzyıl

Yukarıda ifade edildiği üzere Meryem kültürüne ilişkin bazı örnekler olsa da, bu kulte ilişkin çok belirgin bir inanç sistemi oluşmamıştır. Ancak 4. yüzyılın ikinci yarısında itibaren Meryem kültürünün izlerine daha sık rastlamaktayız.⁸¹ Bu dönemden itibaren Hıristiyanlar arasında, aziz ve azizelerin kutsiyeti veya kendilerini Tanrıya ulaştıran vasıtalar olarak görülen ikon ve resimlere tazim artmıştır. Nazianzuslu Gregory (ö. 390) ve Aziz John Chrysostom (ö.407) gibi kilise babaları aziz ve bakirelerin Tanrı'ya yakın olduklarından onlara müracaat etmek gerektiğinden bahsetmiştir.⁸² Yine bu döneme ait apokrif bir metin olan *Meryem'in Göğe Yükselişinin Altı Kitabı* (Six Books Dormition Apocryphon) adlı metin Bakire Meryem kültürünün temellerini atmıştır. Bu kaynakta Meryem'in şefaate edeceğine yönelik ibareler, ona atfedilen mucizeler, onuruna kutlanan üç liturjik festival hatta ona eklemek sunulması gibi ritüellerden bahsedilmesi dikkat çekicidir.⁸³

79 Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 231.

80 Alıcı, "Kur'an-ı Kerim ve Katolik Meryem Teolojisi", 109.

81 Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 235.

82 Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, 42.

83 Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 232.

Aynı dönemde yaşayan ve Hz. Meryem ile ilgili kutsiyeti öne çıkaran Epiphanius'un (315-403 etkileri de Meryem kültürünün canlanmasına tesir etmiştir. Epiphanius'un bizzat gözlemlemiş olduğu Kollyridianistler (Collyridianist) adlı grubun Hz. Meryem'e tapındığını ve Bakire Anne'nin kutsallığından hareketle kadınların ibadetleri yönetmelerine izni verdiklerini belirtmesi önemlidir. O, yazmış olduğu *Panarion* adlı eserde bu grubun *collyris* (κολλυρίς) adını verdikleri kekleri Meryem'e adaklarından bahsetmektedir.⁸⁴

Kollyridianistler heretik kabul edilen bir gruptur ve Arabistan yarımadasında yaşadıkları bilinmektedir. 4. yüzyılda Arap yarımadası, Suriye ve Anadolu'da etkili olan Kollyridianistler, Kur'ân-ı Kerîmde Hz. Meryem'e ilahi özellikler atfeden Hıristiyanların eleştirildikleri ayetleri anlamak adına önemlidir. Nitekim Maide Suresi'ndeki ayetlerde⁸⁵ Hz. Meryem'i teslisin bir uknumu olarak gören Hıristiyanların eleştirilmesi hem Arabistan'da yaşayan Kollyridianistler'i hem de bir sonraki başlıkta ele alacağımız Efes Konsili'nde kendisini Tanrı annesi olarak kabul eden diğer Hıristiyanlara işaret etmektedir. Dolayısıyla bu eleştirilerin hem yerel hem de genel olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Efes Konsili ve Tanrı Annesi (Theotokos) Kararı

Hz. Meryem'in 431 yılında Efes Konsili'nde alınan Theotokos kararıyla Tanrı annesi kabul edilmesi o döneme kadar zenginleşen Meryem kültürünün tescillenmesidir. Çünkü bu tanım Origenes ve İskenderiyeli Peter (ö. 311) tarafından daha önce de

84 Saint Epiphanius (Bishop of Constantia in Cyprus) vd., *The Panarion of Epiphanius of Salamis: De Fide. Books II and III* (Leiden: Brill, 2008), 581,645.

85 Allah, "Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?" buyurduğu zaman o şu cevabı verir: "Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin." el-Mâide 5/116; "Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkesi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!" el-Mâide 5/75.

kullanılmış, yani onun ilahi doğası için gerekli kavramsal zemin oluşmuştur. Ayrıca Kapadokya Babaları olarak bilinen Basil, Nazianzuslu Gregory ve Nyssalı Gregory gibi teslis ilkeleri üzerinde çalışan teologlar Meryem kültü konusunda da önemli hükümler vermişlerdir. Örneğin Nazianzuslu Gregory Meryem’i kutsal Tanrının Anası olarak kabul etmeyenin tanrısız olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Diğer taraftan bu dönemde Hz. Meryem’in kutsiyeti, Hz. Havva’nın günahıyla karşılaştırılarak yapılmaya başlanmıştır. Justin Martyr (100–165) ve Irenaeus (ö. 202), Meryem’in, Havva’nın itaatsizliğini ve ahlaksızlığını ortadan kaldırdığını yani Yeni Havva olduğunu belirtmiştir.⁸⁷ Urfalı Eprahem (ö. 373) Havva’nın başlattığı acılar yerine Meryem’in hayat ekmeği verdiğini söylemiş, Aziz Jerome (ö. 420) ölüm getiren Havva yerine hayat getiren Meryem’i öne çıkarmış,⁸⁸ Aziz Augustinus (354-430) ise “bir kadından ve bir erkekten dolayı kayb olduğumuz gibi; yine bir kadın ve erkekten kurtulduk” diyerek kurtuluş için Meryem’in rolüne işaret etmiştir.⁸⁹

Yine bu dönemde birçok şehirde Hıristiyanlar tarafından Meryem’e adanan festivaller kutlanmaya başlamıştır. En azından 425 yılından itibaren Konstantinopolis’te 26 Aralık günü Bakire Festivali olarak kutlanmakta idi, hatta şehrin piskoposu olan Nestorius’un bu kutlamalara ve Meryem’in theotokos olarak anılmasına karşı geldiği bilinmektedir.⁹⁰ Efes Konsili’ne kadar Meryem kültürünün öne çıkmasında etkili olan olaylardan biri de Konstantinopolis piskoposu Nestorius ile Doğu Roma İmparatoriçesi Pulcaria (399-453) arasındaki gerilimlerdir. II. Theodosius’un kız kardeşi olan Pulcheria, şehirde Meryem’e adanan

86 Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam’da Hz. Meryem*, 46.

87 Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 44.

88 Mark I. Miravalle, *Introduction to Mary: The Heart of Marian Doctrine and Devotion* (Mark I. Miravalle, S.T.D., 2006), 44.

89 Aydın, “İznik (M.S.325) ve Efes (M.S. 431) Konsilleri Doğrultusunda Hıristiyanlık’ta Hz. Meryem Kültü’nün Gelişimi”, 12.

90 Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 206.

birçok kilise yaptırmış ve Meryem kültünün öne çıkmasında çok etkili olmuş bir kişidir. Çocukluğundan itibaren yanlarında olan Atticus ve Proclus, Pulcheria'nın çok erken yaşlarda kendini Meryem'e adadığını, daha sonra da evlenmemek ve tüm ömrünü Bakire Meryem'e vakfetmek için manastıra çekildiğini ifade etmişlerdir. Pulcheria, Nestorius'un piskopos olarak şehre gelmesinden önce hem siyasi hem de Meryem taziminde görüldüğü üzere dinî egemenlik kurmuştur.⁹¹ Ancak babasının ölümü üzerine tekrar taht mücadelesine giren Pulcheria, Theodosius'u yönlendiren politikalar yürütmüştür. Bu doğrultuda Pulcheria, başlarda Nestorius'u destekleyen Theodosius'u etkileyerek onunla arasını bozmuştur. Bu sürecin sonunda Pulcheria, Theodosius ve İskenderiyeli Cyril'e karşı tek başına kalan Nestorius, önce 430 yılında Roma'da Papa Celestine tarafından kınanmış, ardından kararı protesto eden Nestorius 431 yılında Efes Konsili'nde kiliseden azledilmiş, onun savunduğu insan annesi Meryem yerine de Tanrı annesi Meryem kararı alınmıştır.⁹²

Dolayısıyla Origenes ile başlayıp, İsa'nın Tanrı ile aynı özden olduğu kararının alındığı İznik Konsili (325) ile devam eden, Pulcheria ile zenginleşen Meryem kültü onun tanrı annesi olduğu kararı veren Efes Konsili ile tescillenmiştir. Bu bakımdan Efes Konsili, Meryem kültü için bir kırılma noktası olmuştur. Çünkü bu kararla Nestorius gibi kişilerin Meryem'e beşeri vasıflar yüklemesinin önü kapatılmış ve buna benzer örneklere bir daha rastlanmaması için Meryem kültü hiç olmadığı kadar sahiplenilmiş ve benimsenmiştir.⁹³

Efes Konsilinden sonraki 451 yılındaki Kadıköy Konsili'nde Meryem "aeiparthenos" yani sürekli bakire olarak tescillenmiştir. 649 yılındaki I. Lateran Konsilinde onun sürekli baki-

91 Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 222.

92 Warren T. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society* (Stanford: Stanford University Press, 1997), 92.

93 Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 207.

reliği kararı yinelenmiş, II. Vatikan Konsili ise, ‘Yeni Havva’ adı altında bir paradigma geliştirerek Havva-Meryem zıtlığı üzerine inşa edilen bir inanç ortaya koymuştur.⁹⁴

Efes’in Hz. Meryem ile özdeşleşmesinde ve bir hac mekanı olarak kabul edilmesinde ise Alman bir mistik rahibe olan Catherine Emmerich’in (ö.1824) vizyonları etkili olmuştur. Emmerich’in vizyonları sonrasında 1891’de Efes’e 12 km. uzaklıkta ilk yüzyıldan kalma bir evin bulunması, bu evin Meryem’e ait olduğu düşüncesini kuvvetlendirmiştir. 1896’da bu haber ilan edilmiş ve Vatikan tarafından bölgeye ziyaret izni vermiştir. Gerçi bu evin geç dönemden kalma bir Bizans kalıntısı olduğu ortaya çıksa da, Efes artık Meryem’in öldüğü ve göğe yükseldiği bir yer olarak kabul edilmiştir.⁹⁵ Ancak 53-56 yıllarında Efes’te kaldığı bilinen Aziz Pavlus’un, mektuplarında Meryem’in emanet edildiği Aziz Yuhanna’dan hiç bahsetmemesi⁹⁶ ve Hz. Meryem’in Efes’te öldüğüne ilişkin kanıtların 9. yüzyıldan önceye gitmemesi onun Efes’te öldüğü tezlerine ilişkin eleştirilerdir.⁹⁷

4. Mezhepler Arasındaki Hz. Meryem Algısı

Meryem kültü tarihsel süreçte gelişip olgunlaşsa da, Hıristiyan mezhepleri arasında yekpare bir Meryem inancı yoktur. Örneğin Katolik Kilisesi için Hz. Meryem, merkez bir rol oynamaktadır. Nitekim 1854 yılında IX. Pius tarafından Meryem’in asli günahattan uzak olduğu ilan edilmiş, 1945 senesi Meryem yılı olarak belirlenmiş; 1954’te onun Kilisenin Kraliçesi ve 1964’te Kilisenin Anası (Mater Ecclesiae) olduğu tescil edilmiş ve 1974’te Papa John Paul, Meryem kültürünü ifade eden “Marialis

94 II. Vatikan Konsili 63 nolu karar. Bk. “Lumen gentium”, *The Holy See* (Erişim 21 Kasım 2022).

95 Ata Nirun, *Meryem Bülbül Dağı’nın Sırrı* (İstanbul: Wizart, 2014), 52.

96 Konu hakkında farklı tartışmalar için bk. Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam’da Hz. Meryem*; Nirun, *Meryem Bülbül Dağı’nın Sırrı*.

97 Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, 224.

Cultus” başlıklı bir bildiriye yayımlamıştır.⁹⁸ Katolik Kilisesi’nin en son yayımladığı mektup ve genelgelerde de Meryem inancının İsa Mesih’e iman kadar önemli olduğu, ondan şefaahat beklendiği ve ona dua edileceği belirtilmektedir.⁹⁹

Katoliklerin Meryem Ana’ya verdikleri unvanlar, onun bu mezhepteki önemini göstermektedir. Bunlar arasında Tanrı annesi (Mater Dei), Mübarek Bakire (Virgine Beatrice), Gökların Kraliçesi (Regina Caeli), Kurtarıcı Anne (Redemptoris Mater), Hanımefendimiz (Madonna/Our Lady), İlahi Lütufların Aracısı (Mediatrix) ve Eş Kurtarıcı (Co-redemptrix) gibi sıfatlar sayılabilir.¹⁰⁰ Ayrıca Katolik araştırmacıların eserlerinde, Hz. Meryem’in Yeni Havva olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Örneğin tarihsel İsa ve marioloji çalışmalarıyla tanınan Brant James Pitre’ye göre, nasıl ki Adem ve Havva şeytan tarafından kandırılmadan önce günahsız idiler, Meryem de o şekilde günahsızdır, ayrıca hataya düşen ve ölümü getiren bir kadın olan Havva’nın günahlarını, yine başka bir kadın Meryem telafi etmiştir.¹⁰¹

Ortodokslar ise, Hz. Meryem kutsiyeti konusunda Katoliklerle benzer düşüncelere sahiptirler. Meryem’in iffetine, Tanrı annesi olmasına ve günahlardan korunmuş sürekli bakire olduğuna inanılmasına rağmen, asli günahattan korunmuşluğu konusunda Katoliklerdeki gibi bir resmi tanımları bulunmamaktadır. Ayrıca Katoliklerin bu kabullerinin Meryem’i diğer insanlardan ayırmak anlamına geleceği için onlara karşı çıkmaktadırlar.¹⁰²

98 Tümer, *Hiristiyanklıkta ve İslam’da Hz. Meryem*, 62-63.

99 “15 August 2013: Solemnity of the Assumption of the Blessed Virgin Mary - Holy Mass in Castel Gandolfo | Francis” (Erişim 16 Aralık 2022).; “Pope on Assumption: Mary Takes Us by the Hand, Inviting Us to Rejoice - Vatican News” (Erişim 16 Aralık 2022).

100 Alıcı, “Kur’an-ı Kerim ve Katolik Meryem Teolojisi”, 104.

101 Pitre, *Jesus and the Jewish Roots of Mary*, 22,23

102 Ali İhsan Yitik, “Hz. Meryem ve Efes-Meryemana Evi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 65.

Protestanlar ise, Reform süreciyle beraber kutsal metin merkezli bir din anlayışı geliştirdikleri ve Papalığa karşı çıktıkları için Meryem algıları da bu doğrultuda gelişmiştir. Tarihsel süreçte, Katolikler ile Protestanlar arasında yaşanan olaylar nedeniyle Hz. Meryem'in Protestan ilahiyatındaki yeri ve önemi giderek azalmıştır. Bunu Vatikan'a karşı reaksiyoner tutumun bir sonucu olarak görmek mümkündür.¹⁰³ Luther, Meryem'e sadece İsa'nın annesi olması dolayısıyla önem verir, ancak diğer azizler gibi Tanrı ile insanlar arasında bir aracı olmasına karşı çıkmaktadır. John Calvin ise Meryem için "kutsal bakire" unvanını kullanmış, fakat ona "Tanrının Anası" denilmesine karşı çıkmıştır.¹⁰⁴ Günümüzde Protestanlar, Meryem'i, sadece İsa Mesih'i dünyayı getiren bir anne olarak kabul etmekte, ona özel anlamlar yüklememekte veya ondan şefaahat beklememektedir. Protestanların en çok itiraz ettikleri husus Meryem'in günahsızlığı, asli suçtan uzak olması ve ölümünden sonra göğe yükselmesi gibi dogmalardır. Protestanlar bu nedenle mariolojiye karşı gelmekte; Katolikler de Protestanları "Meryem düşmanı" ilan etmektedir.

103 Yitik, "Hz. Meryem ve Efes-Meryemana Evi", 63.

104 Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, 144.

Sonuç

İffeti, anneliği ve ağır bir imtihana muhatap olmasıyla Hz. Meryem, yaşadığı döneme etki ettiği gibi günümüz insanı için de bir rol model olmaktadır. İftiralara karşı sabırlı durması, Allah'a teslimiyeti ve tevekkülü örnek alınması gereken bir kişidir. Çalışmada ele aldığımız üzere Hz. Meryem bu vasıflarıyla hem Hıristiyanlıkta hem de İslam inancında öne çıkmaktadır. Ancak Hz. İsa merkezinde bir anlatı oluşturan Hıristiyan kutsal metinlerinde görüldüğü üzere çok fazla öne çıkmayan Hz. Meryem hakkında tarihsel süreçte önemli bir literatür doğmuş ve marioloji denilen bir çalışma alanı ortaya çıkmıştır. Özellikle 4.yüzyıldan sonra gelişen Meryem kültü ile beraber ona verilen sıfatlar da ilahi vasıflarla donatılmıştır. Bu süreçte Hz. Meryem'in beşeri sıfatlardan sıyrılıp ilahi doğaya sahip olduğuna yönelik inançlar gelişmiştir. Bu gelişmelerin dinî ve sosyolojik sebepleri olduğu söylenebilir. Meryem Ana figürü kendisini manastıra adayarak rahibeler için rol model olurken, onun adına birçok şehir ve kilise kurulmuştur. Bu doğrultuda birçok Hıristiyan için inananların annesi olan Meryem Ana'ya dua etmek imanının bir parçası gibi kabul edilmiştir. Özellikle Katolik ve Ortodokslar için tanrısal bir karakter kazanmıştır. Dolayısıyla kutsal metinlerde adına nispeten yer verilen Hz. Meryem, kilise babalarının eserleri ve konsil kararlarıyla öne çıkmıştır. Artık onun teslis uknumlarından biri gibi görüldüğü veya modern dönemde feminen bir önder gibi kabul edildiği yeni yaklaşımlar görülmektedir. Buna rağmen İslam geleneği ona özel bir yer ayırarak, onun iffetine ve sadakatine atıfta bulunarak kendisi hakkında bazı iftiralarda bulunan Yahudi ve paganları eleştirmiş, diğer taraftan onu adeta teslisin bir uknumu gibi gören Hıristiyanlığa karşı ise sürekli onun beşeriyetini hatırlatmıştır. Böylece Hz. Meryem'in kutsiyetini, ona ilahi sıfatlar atfetmeden belirtmiştir.

Kaynakça

- Alıcı, Mustafa. “Kur’an-ı Kerim ve Katolik Meryem Teolojisi”. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 4/9 (01 Mayıs 2016), 103-115. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.328235>
- Altındal, Aytunç. *Üç İsa*. İstanbul: Alfa Yayınları, 13. Basım, 2017.
- Altınel, Tolga Savaş. *İsrailoğulları'nın Kutsal Soyu Kohenler*. İstanbul: Milelnihal, 2021.
- Aydın, Mahmut. “Yûsuf en- Neccâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/20-22. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Aydın, Mehmet. “İznik (M.S.325) ve Efes (M.S. 431) Konsilleri Doğrultusunda Hıristiyanlık'ta Hz. Meryem Kültü'nün Gelişimi”. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 10/20 (2015), 9-18.
- Brown, Raymond E. *The Gospel According to John*. Garden City, N.Y: Anchor Bible, 1987.
- Cyprus), Saint Epiphanius (Bishop of Constantia in vd. *The Panarion of Epiphanius of Salamis: De Fide. Books II and III*. BRILL, 2008.
- Evans, George E. “The Sister of The Mother of Jesus”. *Review & Expositor* 44/4 (01 Ekim 1947), 475-485. <https://doi.org/10.1177/0034637347044400405>
- Guggenheimer, Heinrich (ed.). *The Jerusalem Talmud Second Order: Mo'ed Tractates Sabbath and 'Eruvin*. Berlin: De Gruyter, 2012.
- Gündüz, Şinasi. *Hıristiyanlık*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2021.
- Harman, Ömer Faruk. “Meryem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/236-242. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Heritage, Andrew (ed.). *The Book of Saints: A Day-by- Day Illustrated Encyclopedia*. California: Weldon Owen International, 2011.
- Maas, Anthony. "The Name of Mary". *Catholic Encyclopedia*. C. 19. New York: Robert Appleton Company, 1912. <https://www.newadvent.org/cathen/15464a.htm>
- Miravalle, Mark I. *Introduction to Mary: The Heart of Marian Doctrine and Devotion*. Mark I. Miravalle, S.T.D., 2006.
- Nirun, Ata. *Meryem Bülbül Dağı'nın Sırrı*. İstanbul: Wizart, 2014.
- Origen. "Contra Celsus/Against Celsus". *Ante-Nicene Fathers*. ed. Philip Schaff. Edinburg: T&T Clark, 2009.
- Pitre, Brant James. *Jesus and the Jewish Roots of Mary: Unveiling the Mother of the Messiah*. New York: Image, Epub., 2018.
- Rubin, Miri. *Mother of God: A History of the Virgin Mary*. New Haven/London: Yale University Press, 2010.
- Shoemaker, Stephen J. *Mary in Early Christian Faith and Devotion*. New Haven/London: Yale University Press, 2016.
- Tatar, Recep S. *Bu Toprağın Çocuk İsimleri Sözlüğü: Anadolu Halklarından Çocuk İsimleri*. İstanbul: Su Yayınevi, 2008.
- Treadgold, Warren T. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford University Press, 1997.
- Tümer, Günay. *Hiristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2021.
- Warner, Marina. *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary*. New York: Vintage, Vintage Books., 1983.
- Yitik, Ali İhsan. "Hz. Meryem ve Efes-Meryemana Evi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000).

Yitik, Ali İhsan. “İncillere ve Kur’an’a Göre Hz. Meryem’in Müjdelmesi ve Hz. İsa’nın Doğumu”. *Türkiye’de Dinler Tarihinin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.

İnternet Kaynakları

“15 August 2013: Solemnity of the Assumption of the Blessed Virgin Mary - Holy Mass in Castel Gandolfo | Francis”. Erişim 16 Aralık 2022. https://www.vatican.va/content/francesco/en/homilies/2013/documents/papa-francesco_20130815_omelia-assunzione.html

Catechism of the Catholic Church. Washington: United States Catholic Conference, 2. edition., 1994.

Early Christian Works. “Gospel of Nicodemus: Acts of Pilate”. Erişim 23 Kasım 2022. <https://www.earlychristianwritings.com/text/gospelnicodemus-roberts.html>

Catechism of the Catholic Church. “He was conceived by the power of the Holy Spirit, and was born of the Virgin Mary”. Bölüm 2, 3. Makale, 487. Başlık. Erişim 23 Aralık 2022. https://www.vatican.va/archive/ENG0015/___P1K.HTM

Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.

The Holy See. “Lumen gentium”. Erişim 21 Kasım 2022. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_en.html

“Pope on Assumption: Mary Takes Us by the Hand, Inviting Us to Rejoice - Vatican News”. Erişim 16 Aralık 2022. <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2022-08/pope-francis-angelus-address-on-feast-of-assumption-of-mary.html>

Saint of the Day. “St. Joseph, Groom of Blessed Mary”. Erişim 22 Aralık 2022. <https://www.vaticannews.va/en/saints/03/19/st-joseph-groom-of-b-mary-patron-of-the-universal-church.html>

Jerusalem Talmud *Shabbat*. Erişim 10 Ocak 2023. https://www.sefaria.org/Jerusalem_Talmud_Shabbat.14.4.8?ven=The_Jerusalem_Talmud_translation_and_commentary_by_Heinrich_W._Guggenheimer._Berlin,_De_Gruyter,_1999-2015&lang=bi&with=About&lang2=en

TEFSİR KAYNAKLARINDA HZ. MERYEM

Yakup YÜKSEL*

Hiz. Meryem'le ilgili olarak tefsir kaynaklarına geçmeden önce, onun hakkında Kur'an'da yer alan âyetlere yer vermek gerekir. Dolayısıyla çalışmamız üç ana başlıktan oluşmaktadır.

1. Kur'an'da Hiz. Meryem

Kur'an'da Meryem isminin toplam otuz dört yerde açıkça zikredildiği görülür.¹ On altı âyette *İsâ b. Meryem*², beş âyette *el-Mesihu'b-nu Meryem*³, beş âyette *Meryem*, beş âyette *yâ Meryem*, bir âyette *Meryem ibnetu İmrân*⁴ ve iki âyette de *İbnu Meryem*⁵ şeklindedir. Kur'an'da Meryem'in annesinin adı zikredilmez. Sadece İmrân'ın hanımı şeklinde geçer. Hiz. Meryem'in hayatıyla ilgili farklı yerlerde geçen âyetleri şu başlıklar halinde kategorize etmek mümkündür:

a. Meryem'in Doğumu

Âl-i İmrân suresindeki şu âyetler Meryem'in doğumu hakkındadır:

* Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı. yyuksel@nku.edu.tr.

1 Bk. Bakara 2/87, 253; Âl-i İmrân 3/36-37,42-45; Nisâ 4/156-157, 171; Mâide 5/17, 46, 72, 75, 78, 110, 112, 114, 116; Tevbe 9/31; Meryem 19/16, 27, 34; Mü'minûn 23/50; Ahzâb 33/7; Zuhruf 43/57; Hadid 57/27; Saff 61/6, 14; Tahrîm 66/12.

2 Bakara 2/87, 253; Âl-i İmrân 3/45; Nisâ 4/157; Mâide 5/46; Mâide 5/78, 110, 112, 114, 116; Meryem 19/34; Ahzâb 33/7; Hadid 57/27; Saff 61/6, 14;

3 Nisâ 4/171; Tevbe 9/31

4 Âl-i İmrân 3/36-37,42-45; Nisâ 4/156, 157; Mâide 5/17 (iki defa), 72, 75; Meryem 19/16, 27; Tahrîm 66/12.

5 Mü'minûn 23/50; Zuhruf 43/57.

إِذْ قَالَتْ امْرَأَتِ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

*Hani, İmran'ın karısı, "Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana ibadet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" demişti; Onu doğurunca, "Rabbim!" dedi, "Onu kız doğurdum." -Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir. "Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum."*⁶

b. Meryem'in Allah Tarafından Seçilmiş Olması

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ

*Hani melekler, "Ey Meryem! Allah, seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı."*⁷

Bu âyet, Meryem'in dünya kadınları arasından seçilmiş olduğunu ve onlara üstün kılındığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Nitekim Meryem, meleklerin kendisine adıyla hitap ettiği tek kadındır. Mabede adanan tek kadındır. Kocasız olarak çocuk dünyaya getiren tek kadındır. Bizzat Allah tarafından kendisine çocuk müjdelenen tek kadındır. Allah'ın ilhamıyla doğumunu yalnız başına yapan tek kadındır.

c. Meryem'in Rükû ve Secde Edenlerle Birlikte

Rükû ve Secde Etmesi

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ

"Ey Meryem! Rabbine divan dur. Secde et ve (O'nun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et" demişlerdi.⁸

6 Âl-i İmrân 3/35-36.

7 Âl-i İmrân 3/42.

8 Âl-i İmrân 3/43.

d. Cebrâil'in Meryem'e İsâ'yı Müjdelemesi

وَأذْكَرُ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَدَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا قَالَتْ أَتِي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكْ بَغِيًّا قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلِيٌّ هِينٌ وَلِنَجْعَلَ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا

(Ey Muhammed!) Kitap'ta (Kur'an'da) Meryem'i de an.

Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasında bir perde germiştir. Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü. Meryem, "Senden, Rahmân'a sığınırım. Eğer Allah'tan çekinen biri isen (bana kötülük etme)" dedi. Cebrail, "Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim" dedi. Meryem, "Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?" dedi. Cebrail, "Evet, öyle. Rabbin diyor ki: O benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu, zaten (ezelde) hükme bağlanmış bir iştir" dedi.⁹

e. Meryem'in Doğum İçin Ailesinden Uzaklaşması ve Bu Doğumdan Ötürü Yok Olmayı Temenni Etmesi.

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَدَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا فَاجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِدْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا فَفَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا إِلَّا تَحْرَبَنِي فَمَا جَعَلَ رَبُّكَ تَحْتِكَ سَرِيًّا وَهَرَبِي إِلَيْكَ بِجِدْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رَطْبًا جَنِيًّا

Böylece Meryem, çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. "Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım!" dedi. Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslen-

di: “Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı.” “Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.”¹⁰

Hz. Meryem hakkında Kur’an’da geçen “*Ey Harun’un kız kardeşi*”¹¹ şeklindeki ifade bazı düşünürlerin kafasını karıştırmıştır. Yani Meryem’in kimliği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Nitekim “âyette adı geçen Hârun, Hz. Musa’nın abisidir. Meryem’in Harun adında kardeşi de yoktur” bilgisinden yola çıkan Watt ve Jeffery gibi bazı müsteşrikler, “Hz. İsa’nın annesi olan Meryem ile Harun’un kız kardeşi Meryem birbirine karıştırılmıştır” şeklinde bir iddia ortaya atmışlardır. Yine bunların iddiasına göre İmran, Hz. İsa’nın annesi Meryem’in değil, Hz. Musa ve kardeşlerinin babasıdır.¹² Hz. Musa’nın babasının adı bazı kaynaklarda Amram,¹³ bazı kaynaklarda ise İmrân şeklinde yer almaktadır. Ancak bazı hadislerde Hz. Musâ’dan, Musâ b. İmrân şeklinde bahsedilmiş olması, onun babasının adının İmrân olmasının daha sahih olduğunu göstermektedir.¹⁴ Buna göre Âl-i İmrân yani İmrân ailesi, iki farklı ailedir. Birincisi, Hz. Musa’nın babası ve soyu, ikincisi Meryem’in babası ve soyudur.¹⁵

Halbuki müsteşriklerin iddialarının aksine Âl-i İmrân suresi 35. âyette Meryem’in babasının, İmrân olduğu açıkça ifade edilmektedir. İlgili âyet şöyledir:

10 Meryem 19/22-25. Not: Âyette geçen “seriyyen” kelimesine bazı tefsirlerde “şerefli, asil, yüksek şahsiyetli” anlamı vermişlerdir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: “Rabbin altındakini yani doğan çocuğu şerefli biri kılmıştır.” Bkz. Hz. Meryem’i teselli edecek ve ona destek olacak en uygun ifadenin: “Sakin üzülme, sen çok değerli, şerefli, topluma önder olacak bir çocuk dünyaya getiriyorsun” şeklinde de anlaşılabilir.

11 “يَا أُخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَعْثًا” “Ey Hârûn’un kız kardeşi! Senin baban kötü bir kimse değildi. Annen de iffetsiz değildi.” Meryem 19/28.

12 Mustafa Öztürk, “Hz. Meryem’le İlgili Bir İnceleme”, Marife, yıl 3, sayı 1 Bahar 2003, s. 79-88.

13 Ö. Faruk Harman, “Musa”, *TDVİA*, Ankara, 2020, XXXI/207-213.

14 Hâkim, *Müstedrek*, II/576.

15 Salâh el-Hâlidî, *el-Kasasu'l-Kur'âni*, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1998), IX/167-169.

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَدَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Hani, İmran'ın karısı, "Rabbim! Karnımdaki çocuğu surf sana hizmet etmeye adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" demişti. Bu âyetin devamından da Meryem isminin bizzat annesi tarafından verildiği gerçeği bilinmektedir. Yine Tahrîm sûresi 12. âyette de Meryem'in babasının İmrân olduğu ifade edilmiştir.¹⁶

Kur'an'da İmrân ailesi¹⁷ şeklinde geçen bu pasajdan İmrân, ismi zikredilmeden karısı şeklinde geçen eşi ve Hz. İsa anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1800 yıl önce yaşamış olan Hz. Musa ve Hz. Harun'un kardeşi olan Meryem ile Hz. İsa'nın annesi olan Meryem'in karıştırılması mümkün değildir. Öyleyse "Ey Harun'un kız kardeşi" şeklindeki âyetten anlaşılması gereken şu dur: Kulluk bakımından Meryem, aynen Harun gibi temizdir. Nasıl olur da tertemiz olan birisinden çirkin bir iş ortaya çıkar.

2. Tefsir Kaynaklarında Hz. Meryem

a. Meryem İsminin Anlamı

Meryem, Süryanî dilinde "hizmetkâr" mânâsına gelmektedir. Başta Zemaşerî, Râzî, Ebû Hayyân ve Kurtubî olmak üzere daha birçok müfessir bu anlama geldiğini ifade etmiştir. Son dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır da bu konuda şöyle demektedir: "Arapça kadınlar için meryem, erkeklerdeki "zir" gibi bir mânâya kullanılır.¹⁸ "Zir" kadınlara karışması ve

16 وَمَرْيَمَ ابْنَتِ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَيْنَتْ فَرْجَهَا فَفَقَدْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ لَهَا مِنْ الْعَابَتَيْنِ "Allah, bir de iffetini sapaşlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem'i de (inananlara) örnek gösterdi. O itaat edenlendendi." Tahrîm 66/12.

17 Âl-i İmrân 3/33.

18 Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an haqâiki't-tenzil ve 'uyûni'l-aqâvil fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrut: byy. 1997), 1/294; Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1985), III/190; Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥit*, thk. Muhsin et-Türkî ve Diğerleri, (Beyrut: Dârür-risâleti'l-'Almiy-

ziyareti çok olan erkek demektir. Nitekim Arap şairi Ru'be'nin: *قُلْتُ لِزَيْرٍ لَمْ تَصَلُهُ مَرْيَمُهُ ضَلِيلٌ أَهْوَاءُ الصَّبَا يَنْدَمُهُ* “Meryem’i kendisine ulaşmayan, kadınlar arasına karışan kimseye dedim ki: Gençlik hevesleri sapıttığını pişman eder” beytindeki zir ve meryem bu mânâyâ gelmektedir. Biz Türkler genellikle “Meryem Dudu (Hanım)” deriz.¹⁹

Son dönem müfessirlerinden İbn Âşûr da Meryem ismi hakkında şöyle demiştir: “Meryem, İsrâ’nın annesidir. Bu isim İbranice’dir. Dilde kullanımı hafif olduğundan olduğu gibi Arapça’ya nakledilmiştir. Özel isim olmak dışında Arapça’da bunun başka bir ifadesi yoktur. Ancak Hristiyan Araplar, kadınlar hakkındaki gözlemleriyle “ibadet eden kadın” anlamında bu isme sıfat muamelesi yaptılar. Zira ibadet eden sıfatıyla meşhur olan Meryem’dir. İbrâniler arasında mescide, Allah’ın evine ilk defa hizmet eden yani ibadet için adanan kadın Meryem’dir. Bu yüzden kadınlara ait sıfatlardan yüz çeviren anlamında onlar; *امراة مريم* demişlerdir. Bu açıklamadan sonra İbn Âşûr da yukarıda temas ettiğimiz şiire yer vermiştir. Daha sonra da bu ismin, bazılarının zannettiği gibi Arapça *râme-yerîmu* kökünden türemediğini belirtmiş ve eğer bu kökten türemiş olsaydı bunun fe’l vezninde gelmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁰

Âl-i İmrân sûresi 36. âyette dile getirilen Meryem’e bu ismin annesi tarafından verilmiş olması hususunda Râzî şöyle bir açıklama yapmıştır: “Birincisi; İmrân’ın önceden vefat ettiği ve eşi Hanne’nin çocuğuna Meryem ismini verdiği zahiren anlaşılmaktadır. Zira o dönemde çocuklarına babaların isim verdikleri ancak kendisi vefat ettiğinden bu görevi eşinin üstlendiği anlaşılmaktadır. İkincisi; Meryem ismi onların dillerinde ibadet eden

ye. 2015), III/103; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi l-Şur’ân*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1992), IV/44.

19 Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), I/405.

20 İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, (Beyrut: Müessesetü’l-Târihi’l-‘Arabî, 2000), I/576-577.

anlamına geldiğinden bu isimle, Allah'ın bu çocuğunu din ve dünya afetinden korumasını murad ettiğinden bu ismi vermiştir. Üçüncüsü; onu bu lafız ile isimlendirdiği anlamındadır. Bu da göstermektedir ki isim, müsemmâ ve isimlendirme üçü birbirlerinden ayrı ayrı şeylerdir.²¹

b. Meryem'in Soyu ve Meryem İsminin Verilmesi

Taberî'ye göre âyette geçen “*Ey Harun'un kız kardeşi*”²² şeklindeki nispet, kan bağı değil, salâh yani iyi hal ve güzel ahlak bağıdır. Üstelik Taberî'nin beyanına göre bu Harun, Kur'an'da zikredilen Harun değil yani Musa'nın kardeşi Harun değil, İsrâilî loğulları arasında sâlih birisi olarak tanınan ve herkes tarafından temiz kişiliği ile bilinen birisidir. İkinci bir görüşe göre de bu âyette Hz. Musa'nın kardeşi Harun kastedilmiştir. Zira Hz. Meryem'in soyu, Hz. Musa'nın soyuna kadar dayanmaktadır.²³

Kurtubî de konuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: “İmrân'ın karısının adı Hanne'dir. Babası ise Fâkûd b. Kunbul'dur. Hanne, Meryem'in annesidir ve Hz. İsa'nın anneannesidir. Hanne, Arapça bir isim değildir. Arapçada Hanne diye bir kadının ismi bilinmemektedir. Bununla birlikte Arapçada Ebû Hanne el-Bedrî diye bir isim kullanılmıştır. Ancak bunun adının “Ebu Habbe” olduğu da söylenmiştir.”²⁴

Hz. Meryem'in soyu hakkında Zemahşerî şu bilgilere yer vermiştir: “Âyette “İmrân soyu” ifadesinin ardından “*Hani İmrân'ın karısı demişti ki*” denilmiş olması, İmrân ismi ile kastedilen kişinin, İsa'nın dedesi olan Mâsân'ın oğlu İmrân olduğu görüşünü kuvvetlendirir. Diğer görüşü kuvvetlendiren şey ise, Musa'nın Kur'an'da çok kez İbrahim ile birlikte anılmış olmasıdır. Şayet “İmrân b. Yahsur'un Meryem isimli bir kızı vardı ve bu,

21 Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII/69.

22 Meryem 19/28.

23 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*, (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), VIII/335.

24 Kurtubi, el-Câmi', IV/42.

Musa ve Harun aleyhimesselemden büyüktü; İmrân b. Mâsân'ın kızı ise iffetli (betûl) Meryem idi; o halde bu âyette geçen İmrân isminin Musa ve Harun aleyhimesselemin kız kardeşi Meryem'in babası İmrân değil de iffetli Meryem'in babası İmrân olduğunu nereden biliyorsun?" dersin şöyle derim; sözü edilen Meryem'e Zekeriya'nın bakmış olması, onun iffetli (betûl) Meryem'in babası İmrân olduğunu göstermeye yeter, çünkü Zekeriya b. Âzân ve İmrân b. Mâsân aynı sırada yaşamışlardır, Zekeriya, onun kızı ve Meryem'in ablası olan İyşâ ile evlenmiştir, böylece Yahya ve İsa aleyhimesselemler teyze çocuklarıdır. Rivayete göre; İmrân'ın karısı kısır, yaşlanınca ya kadar hiç doğurmadı. Bir gün, bir ağaç gölgesinde otururken bir kuşun yavrusunu beslediğini gördü ve içinden evlat sahibi olma arzusu geçti. Bunun üzerine, "Allah'ım! Eğer bana bir evlat lütfedersen, onu Beyt-i Makdis'e adamak, oranın hizmetkârı olmasını temin etmek sana karşı boynumun borcu, şükür adağım olsun!" diye dua etti. Derken Meryem'e hamile kaldı. O hamile iken kocası İmrân vefat etti.²⁵

Konuyla ilgili müfessir Mevdûdî de şöyle demektedir: "Eğer "İmrân'ın kadını" ile "İmrân'ın karısı" kastediliyorsa, bu, 33. âyette²⁶ adı geçen İmrân'dan başka biri olmalı. Bu durumda büyük dedelerinden sonra Hz. Meryem'in babasının bu adı aldığı sonucuna varılır. Fakat eğer İmrân'ın kadını ile İmrân ailesinden herhangi bir kadın kastediliyorsa, Hz. Meryem'in annesinin İmrân soyundan gelen bir kadın olduğu ortaya çıkar. Bu görüşlerden birini tercih edebilecek sahil bilgiye sahil değiliz. Bazı Hıristiyan kaynaklarında Hz. Meryem'in babasının İaachim olarak geçmesine rağmen, tarih, Hz. Meryem'in babasının kim olduğunu ve annesinin hangi aileye mensup olduğunu bildirmez. Fakat eğer Hz. Meryem ile Hz. Yahya'nın annesi Elisabeth'in kuzen

25 Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, trc. Muhammed Coşkun ve Diğerleri, I/919.

26 إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ "Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini seçip alemlere üstün kıldı."

oldukları görüşü doğru kabul edilirse (Luka 1;36), o zaman “İmran’ın kadını”, İmran ailesinden bir kadın anlamına gelecektir. Luka İncili (1;5), Hz. Zekeriya’nın (a.s.) karısı Elisabeth’in “Harun’un kızlarından” olduğunu, yani İmran’ın kızı veya İmran’ın kadını olduğunu söyler, O halde Harun’un kızkardeşi Miriyam ile bakire Meryem’i birbirine karıştırma gibi bir hata söz konusu değildir. Çocukları dedelerinin adıyla anmak yaygın bir gelenektir. Bu nedenle açıklamalardan her biri kabul edilmeye değer. Bununla birlikte burada yapılan bu tartışma, yani İmran gerçekten Meryem’in babasının ismi mi, yoksa dedelerinden biri mi tartışması, asıl konu olan Hz. İsa’nın mucizevi doğumunu açıklamada herhangi bir fark yaratmaz.”²⁷

Meryem isminin verilmesi hususunda müfessir Zemahşerî bu ismin neden verildiğini de şu şekilde açıklamıştır: Şayet “Çocuğun adını Meryem koyduğunu neden Rabbine söylemiş?” dersen, şöyle derim: Çünkü onların dilinde Meryem kelimesi “ibadet ehli hanım” anlamındadır, o da bu ismi vermekle Allah’a yakınlaşmayı ve O’ndan evladını muhafaza etmesini istemiş; isminin fiili ile mutabık olmasını, hakkındaki zannını tasdik etmesini talep etmiştir. Nitekim dikkat edilirse, hemen bunun ardından onu ve evladını şeytandan ve onun aldatmasından Allah’a emanet etmiş, O’na ısmarlamıştır. “Doğan hiçbir çocuk yoktur ki şeytan doğar doğmaz ona temas etmesin ve o da bu temas sebebiyle çığlık atmasın. Bunun tek istisnası Meryem ve oğludur”²⁸ şeklinde bir hadis rivayet edilmiştir. Bu sözün doğru olup olmadığını Allah bilir, eğer sahih bir hadis ise anlamı; “şeytan, doğan her çocuğu saptırmak için yanıp tutuşur, Meryem ve oğlu hariç; çünkü onlar masumdur” şeklindedir. Aynı şekilde o ikisinin niteliklerine sahip olan diğer insanlar da şeytanın aldatmasından korunmuşlardır. Zira şöyle buyrulmuştur: “Dedi ki: Ya Rabbi!

27 Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, trc. Hamdi Aktaş ve Diğerleri, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), I/202.

28 Buhârî, “Tefsîr”, 592.

Sen beni azdırdığın için, ben de yeryüzünde (ki bütün fenalıkları) onlara cazip göstereceğime ve tamamını azdıracağıma and içerim! Sadece, Senin (ihlâsları sayesinde) kurtarılan kulların müstesna."²⁹ Çocuğun şeytanın teması ile çığlık atması, şeytanın onu yoldan çıkarmaya tamah etmesinin tasvirî ve canlandırma (tahyîl) şeklinde bir anlatımıdır; adeta şeytan ona temas etmekte, eliyle dokunmakta ve "işte bu, benim azdırıp yoldan çıkaracaklarımdan biridir" demektedir. Bu canlandırmanın (tahyîl) bir benzeri, İbnü'r-Rûmî'nin (ö. 283/896) şu şiirinde vardır: لِمَا تُؤْدِنُ الدُّنْيَا: بِهٖ مِنْ صُرُوفِهَا ... يَكُونُ بُكَاءُ الطِّفْلِ سَاعَةً يُوَلَّدُ "Kendisine bildirdiğindendir dünyanın, dert ve tasa diyarı olduğunu; Bebeğin doğar doğmaz ağlamaya başlaması!"³⁰

3. Kur'an'ın Hz. Meryem'e Geniş Yer Vermesinin Nedeni

Kur'an-ı Kerim'in çeşitli sûrelerinde İmrân ailesine, Hz. Meryem'e ve oğlu Hz. İsa'ya yer verilirken bir sûrenin ismine de özel olarak Meryem sûresi denilmiş olması mânîdardır. Bu, önce peygamberlerin bağlı bulunduğu İmrân ailesinin ilâhî lütuflar içinde nasıl bir feyiz kaynağı olduğuna dikkatleri çekmekte ve bu aileden doğan çocukların Allah'a tertemiz birer kul olma potasında şekillendirildiklerini göstermektedir. Devam edegelen bu eğitimin son halkalarını Meryem oğlu İsa, Zekeriya ve onun oğlu Yahya Peygamber oluşturmakta, böylece İmrân ailesinin insanlıktan yana büyük hizmetleri dile getirilmektedir.

Konuyla ilgili müfessir Seyyid Kutub'un değerlendirmesi şöyledir: "Kur'an'da hemen hemen her zaman Hz. İsa'nın adı, anasına bağlanarak (anasının adı anılarak) zikredilir. Bunun hikmeti açıktır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in indiği dönemde Hz. İsa hakkında yoğun ve yaygın söylentiler, hurafeler ortalıkta kol geziyordu. Kimi O'nun -haşa- Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürüyor,

29 Hicr 15/39-40.

30 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/923-924.

kimi O'nun şahsında Lâhut ile Nasut (ilâh ile insan) karakteristiklerinin birleştiğinden sözediyor, kimi ise daha da ileri giderek O'nun kişiliğinde insanlık karakteristiğinin, tıpkı bir bardak sudaki damla gibi eridiğini, böylece ilâhi niteliğin yapısına tek başına egemen olduğunu iddia ediyordu! O'nun hakkında bunlara benzer daha bir yığın saçma yakıştırmalar üretiliyor ve bu saçma iddialar kiliselerde ve diğer hıristiyanlık merkezlerinde şiddetli tartışmalara konu oluyordu. Hatta bu tartışmalar yüzünden Roma imparatorluğu döneminde çıkan savaşlarda sel gibi insan kanı akıtılmıştı! İşte bu yüzden, Kur'an-ı Kerim'de, sürekli biçimde Hz. İsa'nın insan olma niteliği vurgulanıyor, hemen hemen her anılışında anası da zikredilerek, kimliğinin bu yönünün altı çizilerek anılıyor.³¹

Kur'an'ın Meryem'e neden bu kadar yer ayırdığını bazı cümlelerle özetlemek mümkündür.

-Hz. Muhammed'in (s.a.v.) geleceğini müjdeleyen, kendisine inananlara en güzel haberi veren İsa Peygamber'in, sıradan bir kadından değil, soylu, temiz, kendini Allah'a vakfeden iffetli bir anneden dünyaya geldiğini bildirmek ve bir takım yanlış yorumlara imkân vermemek için.

-Hz. Meryem'in evlenmediği halde çocuk doğurması, muhakkak ki ilâhî mucizelerden biridir. İlâhî buyrukları tebliğle memur olan kadri yüce bir peygamberin şanına leke dokundurmamak için...

-İncil'in, İsa Peygambere, Yusuf adında bir baba ve birkaç tane de kardeş isnadının doğru olmadığını, bu kayıtların ve yakıştırmaların sonradan İncil'e dahil edildiğini haber vermek için.

-Kendini iffet perdesi, imân cevheri ve annelik vakarı içinde Allah'a bağlayan annelere toplumun her zaman çok, hem de çok muhtaç bulunduğunu örneğiyle anlatmak için.

31 Seyyid Kutup, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, trc. Mehmet Yolcu ve Diğerleri, (İstanbul: Tayf Yayıncılık, 2020), 1/449-450.

-Kız çocuklarını güzel bir bitki gibi itinayla yetiştirmenin önemine parmak basmak; asil ve erdemli kişilerin daha çok fazilet örneği dindar kadınların kucağında yetişip büyüdüğüne dikkat çekmek için.

-Yetim kalan çocukların, özellikle kız çocuklarının en ehil terbiyecilere teslim edilmesini hatırlatmak ve Zekeriya Peygamberi buna örnek göstermek için. Günümüzde anasız-babasız ya da ailesinden herhangi bir nedenle kopmuş binlerce kimsesiz çocuk kendi kaderine terk edilmiş vaziyettedir. Kur'ân, 1400 küsur yıl önce kimsesiz çocukların bakımı ve eğitilmesi konusuna değinmiş, Hz. Meryem'in, Zekeriya Peygamber'in terbiyesinde yetiştirildiğini örnek olarak vermiştir. Böylece Kur'ân, ülkelerin geleceğiyle ilgili bu hayati konuya yer ayırmıştır. Amaç bu olmasaydı, Meryem'in Zekeriya Peygamberin himayesine verilmesinden bahsetmeye gerek olmazdı."³²

32 Celal Yıldırım, İlmün Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1986), II/891-893.

Kaynakça

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-şahîh*, İstanbul: Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Muhsin et-Türkî ve Diğeri, Beyrut: Dârür-risâleti'l-'Almiyye. 2015.
- Hâlidî, Salâh. *el-Kasasu'l-Kur'anî*, Dimaşk, Dâru'l-Kalem, 1998.
- Harman, Ö. Faruk. "Musa", *TDVİA*, Ankara, 2020, XXXI/207-213.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 2000.
- Kutup, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'an*, trc. Mehmet Yolcu ve Diğeri, İstanbul: Tayf Yayıncılık, 2020.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1992.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*, trc. Hamdi Aktaş ve Diğeri, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Öztürk, Mustafa. "Hz. Meryem'le İlgili Bir İnceleme", *Marife*, yıl 3, sayı 1 Bahar 2003, s. 79-88.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1985.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1992.
- Yazır, M. Hamdi, *Hak Dînî Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.
- Yıldırım, Celal, İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, İzmir: Anadolu Yayınları, 1986.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer *el-Keşşâf 'an haḳâikî't-tenzîl ve 'uyûni'l-aḳâvîl fî vüücûhi't-te'vîl*, Beyrut: byy. 1997.

HADİS KAYNAKLARINDA HZ. MERYEM

Hızır YAĞCI*

Giriş

Kur'an'da ismi yer alan tek kadın Hz. Meryem'dir. Tek tanrı inancının hâkim olduğu ve mesîh beklentisinin yaygın olduğu yahudi bir toplumda yaşamıştır. Nitekim yeni ahitte, İsa on iki yaşında iken annesi Meryem ile Fısıh bayramında¹ yahudi geleneğine uygun bir şekilde Kudüs'e gittiklerinden bahsedilmektedir.²

Yahudiler Meryem'in İsa'yı gayri meşru bir şekilde dünyaya getirdiğini iddia etmişler; Meryem'in Stada ile evli olup Pandera ile gayri meşru ilişkiler yaşadığını ve Pandera'nın İsa'nın biyolojik babası olduğunu ileri sürmüşlerdir.³Meryem'in baki-religini reddederek Ben Parthena/Bakirenin oğlu ifadesini, Ben Pandera/Pantherin oğlu şeklinde değiştirmişlerdir. Böylece kötü kadın anlamına gelen Panther, Yahudilerin İsa'ya duydukları nefretin bir sonucu olarak Meryem'e isnat ettikleri bir iftira olarak kalmıştır.⁴

* Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Bilim Dalı. hyagci@nku.edu.tr.

1 Müsa'nın (a.s.) önderliğinde İsrailoğullarının Mısır'dan kaçışlarının hatırasına 15-21 Nisan tarihleri arasında kutlanan bir yahudi bayramının adıdır. Hıristiyanlıkta ise İsa'nın (a.s.), insanlığın günahının bağışlanması için kendini feda edip çarmıhta öldürülmesini ve sonra yeniden dirilmesi hadisesinin anısına yapılan kutlamayı ifade etmeye başlamıştır. Bk. Mehmet Katar, "Paskalya", "İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2007), 34/181.

2 Luka 2: 42.

3 Zeynep Aktürk Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem* (Adana: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 26.

4 Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, 25 (71 no.lu dipnot).

Hıristiyanlıkta Hz. Meryem, yağmurun yağmasıyla mahsul veren ‘Yer Ana’ konumundadır. Bu ‘Yer Ana’ sembolü ile birçok kültürdeki ana tanrıçalara yüklenmiş olan misyonun Meryem’e de yüklendiği görülmektedir. İsa’dan (a.s.) sonra Hıristiyan dünyasının en çok tartışılan ismi Meryem olmuştur. Katolik ve Ortodoksların Meryem’in sürekli bakireliği ve tanrının annesi olduğu konusunda hemfikir oldukları söylenebilir. Ancak İsa’nın kardeşleri konusunda doğu kiliseleri Yûsuf’un bir başka kadından olan çocukları; Batı Kilisesi ise Meryem’in akrabalarının çocukları olduğuna inanmaktadır.⁵ Katolik kilisesinde Meryem heykelleri, Ortodoks kilisesinde ise ikonlar mevcuttur. Her iki kilisenin de dua ve ibadetlerinde önemli bir yere sahip olan Meryem, Protestanlıkta ise aynı konuma sahip değildir. Hıristiyanlıkta günahsız dünyaya gelmesi, tanrının annesi olması, kutsallığı, bakireliği ve semaya çıkması şeklinde Meryem’le ilgili kabul edilen beş dogma söz konusudur.⁶ İsa beşerî tabiatını Meryem’den almıştır. İlahî hikmet onu tanrının anası seçtiği için, Meryem kâinattaki bütün insanlardan üstündür. Meryem vasıtasıyla Tanrı ve insan, İsa’da bir araya gelmiştir.⁷

Bu çalışmamızda yahudilerin zina etmekle itham ettiği, Hıristiyanların ise tanrının annesi görerek kutsallaştırdığı Hz. Meryem’in İslâm’daki konumu özellikle hadis kaynakları çerçevesinde ele alınacaktır.

5 Hz. Meryem’in İsa dışında zürriyeti olmamıştır. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî&Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1998), 6/570.

6 Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2011), 2-4, 139; Ömer Faruk Harman, “Meryem”, (Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2004), 29/239-240.

7 Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, 21-22.

1. Hz. Meryem'in Hayatı

Kur'an'da seçkin bir aile olarak nitelenen İmrân ailesine mensup olan Hz. Meryem'in ⁸soyu Dâvûd'a (a.s.) ulaşmaktadır.⁹ Annesinin duasıyla dünyaya gelen çocuğa¹⁰ annesi, Süryanice 'hizmetkâr' anlamında Meryem adını koymuştur.¹¹ Bu ismin Mısır kökenli olması da muhtemeldir. Rivayete göre; İmrân'ın karısı ileri yaşına rağmen hiç çocuk doğurmamıştı. Bir gün, bir ağaç gölgesinde oturduğu sırada yavrusunu besleyen bir kuş görünce ona imrenip bir çocuk sahibi olmayı arzulamış, doğacak çocuğunu ise Beytülmağdis'e adamıştı. Meryem'e hamile kaldığı sırada kocası İmrân da vefat etmişti.¹² Çocuğunu şeytana karşı koruması için Allah'a (c.c.) dua eden¹³ Hanne,¹⁴ onu doğurunca adağını yerine getirmek için mâbede götürmüştü. Meryem'in babası İmrân,¹⁵ itibarlı bir din adamı olduğu için mâbedde görevli din adamları Meryem'in bakımını teyzesinin kocası olan Hz. Zekeriyâ'ya bırakmak için gönüllü davranmamışlar, bu görevi kimin üstleneceğine yönelik kura çekimini çözüm önerisi olarak kabul etmişlerdir. Kura sonucunda Meryem'in bakımını Hz.

8 Âl-i İmrân 3/33-38.

9 İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi'l-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Küttabi'l-Arabî, 1997), 1/266. İbn Âşûr, müfessirlerin Meryem'in Dâvûd'un (a.s.) soyundan geldiğine dair verdikleri bilginin hatalı olduğunu savunmuştur. Bk. İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tünisî, *et-Tahrîr ve'l-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't Tunusiyye, 1984), 16/96.

10 Âl-i İmrân 3/35.

11 Âl-i İmrân 3/36.

12 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 6/330; Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an haka'iki gâvâmi'izi'l-tenzil ve 'uyûni'l-e'kâvîl fi vü'ûhi'l-te'vil*, (Beyrut: Darü'l-Küttabi'l-Arabî, 1987), 1/355.

13 Âl-i İmrân 3/36.

14 Kur'an'da İmrân'ın karısı diye geçmekte, Hanne ismi Kur'an'da yer almamaktadır. Kur'an'da ismi geçen tek kadın Hz. Meryem'dir. Meryem'in annesinin adının Hanne olduğu hadis kaynaklarında geçmektedir. Bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Küttubi'l-İlmiyye, 1990), 2/648, 651.

15 İmrân b. Mâsân, Hanne bnt.... Fâkûd ile Zekeriyâ (a.s.) ise Hanne'nin kızkardeşi İşa' ile evli idi. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 1/266.

Zekeriyâ üstlenmiştir. Meryem’i burada itina ile koruyan Zeke-riyyâ (a.s.), mâbedde onun bulunduğu yere her gidişinde yanın- da bir yiyecek bulmuştu.¹⁶ Mâbeddeki bu ilâhî ikramı gören Hz. Zekeriyâ, “*Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin*”¹⁷ diye dua etmiş, Allah ona da Yahyâ’yı müjdelemiştir.¹⁸ Zekeriyâ’nın (a.s.) iyice yaşlanıp Mer- yem’i himaye edemeyecek duruma düşmesi nedeniyle amcasının oğlu Yûsuf, Meryem’i himayesine almıştır. Yûsuf’un himaye- sinde bulunduğu sırada Meryem’e muntazam bir insan suretin- de görünen Cebrâil, ona bir erkek çocuğu dünyaya getireceğini müjdelediğinde Meryem, kendisine bir erkek eli bile değmeden bunun nasıl gerçekleşeceğini sorunca, “*Allah dilediğini böylece yaratır. Bir işin olmasını dilerse ona ol der, o da olur*”¹⁹ cevabını almıştır.²⁰ Meryem’le birlikte mâbed hizmetlerinde bulunan Yû- suf, Meryem’in hamileliğini fark ettiğinde ne yapacağını bileme- miş, büyük bir şaşkınlık yaşamıştır. İlk başta bu durumu yadırga- sa da onun doğruluğuna ve masumiyetine olan inancından dolayı Meryem’le konuşmuş, onun ikna edici ifadeleriyle rahatlamıştı. Böylece olayın içyüzünü öğrenen Yûsuf, Meryem’in yorulma- ması için mâbeddeki işlerini de üstlenmeye başlamıştı.²¹

Meryem’in doğumu yaklaşınca Yûsuf, doğacak çocuğa kavminin herhangi bir zarar vermemesi için Meryem’i Mısır’a veya Beytülahm’e²² götürmüştü.²³ Meryem doğum sancısıyla bir

16 Âl-i İmrân 3/37.

17 Âl-i İmrân 3/38.

18 Âl-i İmrân 3/39.

19 Âl-i İmrân 3/47.

20 Harman, “Meryem”, 29/236-242.

21 Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ü- mem ve'l-mülûk*, (Beyrut: Dârü't-Türâs, 1967), 1/594-595

22 İbrânice’de “ekmek evi” anlamına gelen Beytlehem, Arapça’da Beytülahm şeklinde ifade edilmiştir. Hz. İsâ’nın doğduğu yer olarak kabul edilen bu şehir Kudüs’ün 8-10 km. güneyinde yer almaktadır. Bk. Abdurrahman Küçük, “Beytülahm”, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1992), 6/86.

23 Taberî, *Târîh*, 1/594-595; Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *el-Vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk&

hurma ağacının dibine sığınarak, “*Keşke daha önce ölseydim de unutulup gitseydim*”²⁴ diye hayıflanmıştı. Ancak tasalanmamasına ve rabbinin ikram edeceği nimetlere yönelik ilâhî buyruklarla müjdelenmesi²⁵ rahatlanmasını sağlamıştır. Meryem doğum yaptıktan sonra kavminin yanına dönünce insanlar onu ayıplayarak “*Ey Meryem! Çok çirkin bir şey yaptın! Ey Harun’un kız kardeşi! Senin baban kötü bir kimse değildi. Annen de iffetsiz değildi*”²⁶ dediler. Bu itham karşısında Meryem onlardan çocukla konuşmalarını istedi. Kendilerine yöneltilen bu teklifin şaşkınlığı içindeyken beşikteki çocuk, “*Ben Allah’ın kuluym. O, bana Kitab’ı verdi ve beni peygamber yaptı*”²⁷ diyerek hadisenin olağanüstü bir durum olduğunu onlara göstermiş oldu. Daha sonra Kral Hirodes’in İsa’yı öldüreceğini öğrenen Yûsuf, Meryem ve İsa’yı alarak Mısır’a gitmiş ve burada on iki yıl kalmıştır.²⁸ İsa’nın (a.s.) semaya ref’inden²⁹ sonra Meryem’in altı yıl daha yaşadığı nakledilmektedir. Kudüs’te veya kendisine nispet edilen bir kabir bulunmasa da Efes’te medfûn olduğuna dair rivayetler mevcuttur.³⁰

2. Kur’an’da Hz. Meryem

Kur’an’da Hz. Âdem, Hz. Nuh ve İbrahim (a.s.) gibi İmrân ailesinin de soylu bir aile olduğundan ve âlemlere üstün kılındığından bahsedilmektedir.³¹Hz. Meryem’in annesi Hanne’nin,

Beyrut: Dâru’l-Kalem&ed-Dâru’s-Şâmiyye, 1995), 678.

24 Meryem 19/23.

25 Meryem 19/24-26.

26 Meryem 19/27-28.

27 Meryem 19/30.

28 Kur’an’ı Kerim’de “Rabve/Yüksek yer” şeklinde tarif edilen bu bölgenin Mısır, Kudüs, Dimaşk veya Remle olduğu söylenmiştir. Bk. Taberî, *Tefsir*, 19/36-39; Zemahşerî, *el-Keşâf*, 3/189-190.

29 Âl-i İmrân 3/55.

30 Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslâm’da Hz. Meryem*, 93; Meryem İnan, *Hz. Meryem İle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi* (İzmir: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 12.

31 Âl-i İmrân 3/33-34.

İmrân'ın karısı diye sözü geçmekte, isminden bahsedilmemektedir. Meryem'in, İmrân'ın kızı olduğu konusunda ise şüphe yoktur. Ancak İmrân ismi; Âl-i İmrân, 3/33, 35 ve et-Tahrîm, 66/12 sûrelerinde olmak üzere Kur'ân'ı Kerim'de üç yerde geçmektedir. Âl-i İmrân, 3/35 ile et-Tahrîm, 66/12 sûrelerinde geçen İmrân isminin Hz. Meryem'in babası yani İsâ'nın (a.s.) dedesi olduğu açıktır. Fakat Âl-i İmrân sûresinin 33. ayetinde geçen İmrân isminin Hz. Mûsâ ve Harun'un (a.s.) babası olan İmrân mı? Yoksa İsâ'nın (a.s.) annesi Meryem'in babası olan İmrân mı olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Kur'an'ın birçok sûresinde Hz. Meryem'den bahsedilmekle birlikte Âl-i İmrân ve Meryem sûrelerinde daha çok bahsi geçtiği görülmektedir. Âl-i İmrân sûresinde Hz. Meryem'in dünyaya gelişi, yetişkinliği, meleklerle konuşması ele alınırken; Meryem sûresinde ise Ruh'un kendisine gönderilmesi, hamileliği, İsâ'yı (a.s.) doğurması esnasında meydana gelen harikulâde haller, kavmi karşısında suskunluğu ve kucağındaki çocuğunun Allah'ın (c.c.) bir mucizesi olarak konuşup onu müdafaa etmesi konu edilmiştir. Mekke'de nazil olan Meryem sûresinde yahudi ve hıristiyanlar tarafından bilinen Yahyâ'nın mucizevî doğumu onlara hatırlatılmıştır. Böylece Hz. İsâ'nın doğumuna benzeyen başka bir ilâhî mucizenin daha önce meydana geldiğine dikkat çekilmiştir. Sonuçta İsâ'nın (a.s.) fevkalade doğumundan hareketle Allah'ın oğlu olduğunu iddia eden Hıristiyan inancının gerekçesinin isabetli olmadığı ortaya konulmuştur.³² Aynı sûrede "Allah'ın çocuk edinmesi düşünülemez. O, bundan yücedir, uzaktır. Bir işe hükmettiği zaman ona sadece "ol!" der ve o da oluverir"³³ ayetiyle İsâ'nın tanrı oğlu olduğu inancının yanlış olduğu vurgulanmış, "Hakikat bu iken (Kitab-ı Mukaddes'e bağlı olduklarını iddia eden) gruplar yine de aralarında (İsa'nın do-

32 Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, 57-58.

33 Meryem 19/35.

ğası hakkında) çekişip duruyorlar! Öyleyse, o büyük gün bütün açıklığıyla gelip çattığı zaman vay kâfirlerin haline!”³⁴buyruğuyla da durumlarını düzeltmedikleri için karşılaşacakları akıbet üzerinde durulmuştur. Taberî, Âl-i İmrân ve Meryem sûrelerinde İsâ (a.s.) ve annesi hakkında verilen bilgileri Hz. Peygamber’in nübüvvetinin delilleri arasında kabul etmiştir. Çünkü Ehl-i kitaba mensup olanlar Allah resûlünün ümmi olduğunu; okuma yazma bilmediğini ve bu bilgileri başkalarından almadığını biliyorlardı.³⁵Ulûhiyet konusunda şirke düşen hıristiyan Necranlılar’la, İsâ’yı (a.s.) öldürdüklerini iddia eden yahudilere, Âl-i İmrân ve Meryem sûrelerinde bahsi geçen Meryem ve İsâ’nın (a.s.) kısısalarıyla olayın hakikati anlatılmıştır. Bununla birlikte Necranlılar’a, peygamberleri İsâ’yı (a.s.) inkâr eden, öldürmeye kalkışan, onun davetine engel olmaya çalışan ve ona tuzaklar kuran yahudilerle aynı safta yer almalarının hatalı olduğu mesajı verilerek müşrik Arapları da etkileyen Ehl-i kitap ittifakının bozulmasının hedeflendiği de söylenebilir.³⁶

Bu iki sûre dışında Yüce Allah, Meryem’e büyük bir iftira atmaları ve Meryem oğlu İsâ’yı öldürdük demelerinden dolayı yahudileri lanetlediğini³⁷ haber vermektedir. Özellikle Hıristiyanlara hitaben, “*Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah’ın peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah’a ve peygamberlerine iman edin, ‘(Allah) üçtür’ demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah, ancak bir tek ilahdır. O, çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her*

34 Meryem 19/37.

35 Taberî, *Tefsir*, 6/404.

36 Sami Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri - Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 363-364. Ayrıca bk. Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, 60.

37 en-Nisâ 4/155-157.

şey O'nundur. Vekil olarak Allah yeter"³⁸ buyurarak Meryem ve oğlu İsa (a.s.) hakkındaki yanlış inanışlarından dolayı onları uyarmıştır. Ayrıca Meryem'i kudretiyle insanlar için bir mucize kılmış,³⁹ Zekeriyâ'yı (a.s.) onun bakımıyla görevlendirmiş,⁴⁰ iffetinden dolayı ona övgüde bulunmuştur.⁴¹

3. Hadis Kaynaklarında Meryem'le İlgili Rivayetlerin Muhteva Analizi

Hiz. Meryem hakkında hadis kaynaklarında Kur'an'ı teyid eden bilgilerin yanı sıra Kur'an'ı açıklayan ve Kur'an'da bulunmayan bilgiler de mevcuttur. Bu sebeple rivayetler, genelde bu temel yaklaşım çerçevesinde bir tasnife tabi tutulacaktır.

3.1. Kur'an'ı Kerim'i Teyid Eden Rivayetler

Yüce Allah Kur'an'ı Kerim'de Hiz. İsa'nın Allah'ın elçisi, Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruh olduğunu haber vermektedir.⁴² Hiz. Peygamber de tevhid akidesinin yerleşmesine yönelik çabalarının bir parçası olarak Yüce Allah'ın bu beyanlarını teyid eder nitelikte çokça uyarılarda bulunmuştur. Ubâde b. es-Sâmit'in anlattığına göre Allah resulü şöyle buyurmuştur. "Kim Allah'tan başka ilah bulunmadığına, O'nun tek ve ortağı olmadığına; Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğuna; İsa'nın da Allah'ın kulu ve resulü, Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruh olduğuna, cennet ve cehennem de hak olduğuna şahadet ederse hangi ameli yaparsa yapsın Allah onu cennete sokar."⁴³ Nitekim Habeş Kralı Ashame, Ca'fer b. Ebû Talib'e İsa (a.s.) hakkındaki düşüncelerini sorunca Ca'fer, "O Allah'ın

38 en-Nisâ 4/171.

39 el-Enbiyâ 21/91.

40 Âl-i İmran 3/37.

41 et-Tahrim 66/12.

42 en-Nisâ 4/171.

43 Buhârî, "Enbiyâ", 47; Müslim, "İmân", 46; Tirmizî, "İmân", 17.

kulu, resulü, ruhu ve Meryem'e ilka ettiği kelimesidir"⁴⁴şeklindeki beyanları da bunu göstermektedir.

Hiz. Meryem'in kavmi tarafından itham edilmesi ve bu durumu onun nasıl karşıladığı Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır. *"Ey Hârûn'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir kimse değildi. Annen de iffetsiz değildi. Bunun üzerine (Meryem, çocukla konuşmuştu) ona işaret etti. "Beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?" dediler. Bebek şöyle konuştu: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı. "Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti."*⁴⁵İbn Ebû Şeybe (öl.235/849) Mücahit'ten, Hiz. Meryem'in henüz hamile iken yalnız kaldığında karnındaki bebeğiyle konuştuğuna dair⁴⁶ bu ayetleri teyid eder ve açıklar mahiyette bir haber nakletmiştir.

3.2. Kur'an Ayetlerini Açıklar Nitelikteki Rivayetler

Ebû Hüreyre, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Âdemoğullarından dünyaya gelen her çocuğa şeytan mutlaka dürtmüştür; nitekim çocuk doğunca, şeytanın bu dürtmesinden dolayı ağlar. Yalnız Meryem ve oğlu bundan müstesnadır."*⁴⁷ Bu hadis, Yüce Allah'ın *"Onu doğurunca, Rabbim! dedi, 'Onu kız doğurdum -Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilirken-Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum"*⁴⁸buyruğunun açıklaması olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü rivayetin sonunda Ebû Hüreyre İsterseniz, *"Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan se-*

44 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaüt vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 3/263.

45 Meryem 19/28-31.

46 İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebi Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muşannef fi'l-eĥâdîs ve'l-âşâr*, thk. Sa'd b. Nâsîr eş-Şisrî (Riyad: Dâru Künûzi İşbiliye, 2015), 17/516.

47 Buhârî, "Enbiyâ", 44; Müslim, "Fezâil", 146-148.

48 Âl-i İmrân 3/36.

*nin korumana bırakıyorum*⁴⁹ ayetini okuyunuz⁵⁰ diyerek bu konuda açıklayıcı bir bilgi vermekte ve bununla İmrân'ın karısının yaptığı duanın kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Buhârî ve Müslim de yer alan bu rivayet hakkında Zemahşerî (öl.538/1144) zayıf veya uydurma şeklinde bir beyanda bulunmamakla birlikte hadisin sıhhati hakkında kuşku uyandırabilecek imalarda bulunmuştur. Rivayetin senediyle ilgili herhangi bir tenkidi olmadığı için metin açısından şüpheli bir yaklaşım gösterdiği söylenebilir. Zira o, öncelikle bu rivayetin sahih olup olmadığını en iyi Allah bilir demiştir. Sonra eğer hadis sahih ise şeytan, dünyaya gelen her çocuğu saptırmak için yanıp tutuşmaktadır. Ancak Meryem ve oğlu bunun dışındadır; zira onlar masumdurlar anlamına geldiğini iddia etmiş, hadisteki anlatımın ise tasviri ve canlandırma tarzında bir anlatım olduğunu savunmuş, Haşviyenin iddia ettiği gibi şeytanın doğan her çocuğa dokunarak onu dürtmesinin asla söz konusu olamayacağını⁵¹ ifade etmiştir. İbn Hacer, Zemahşerî'nin bu yaklaşımını hadisin sıhhati hakkında tevakkuf ettiği şeklinde yorumlamış ve hadisin zahiri anlamında yorumlanmasına engel bir durum olmadığına vurgu yapmıştır.⁵² Öğrencisi Molla Gürânî (öl.893/1488) Zemahşerî'nin şeytanın doğan her çocuğa dokunmasının gerçek anlamda olmasının söz konusu olmadığı şeklindeki yorumunu; herhangi bir zaruret olmaksızın, lafzı zahiri anlamından saptıran bir vehim olarak nitelemiş ve Buhârî'nin rivayet etmiş olduğu bir hadis konusunda tevakkuf edilemeyeceğini savunmuştur.⁵³

Haddi zatında Fahreddin er-Râzî (öl.606/1210) bu rivayeti Zemahşerî'den önce Kâdî Abdülcebbar'ın (öl.415/1025) bazı gerekçelerle reddettiğini belirtmektedir. Kâdî Abdülcebbar'a göre,

49 Âl-i İmrân 3/36.

50 Buhârî, "Enbiyâ", 44; Müslim, "Fezâil", 146-148.

51 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/357.

52 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/262.

53 Molla Gürânî, *el-Keşşerü'l-cârî*, 8/50.

bu haber kesin delile aykırı olan ahad bir haberdir. Bu sebeple bu rivayetin reddedilmesi gerekir. Kesin delilin hilafına olmasının birçok sebebi vardır:

1. Şeytan sadece hayrı ve şerri bilen kimseyi şerre davet edebilir; çocuk ise böyle değildir.

2. Şeytanın böyle bir dürtme gücü bulunsaydı, bundan daha fazlasını yapar, salih kimseleri helake sürüklerdi.

3. Bu istisna neden diğer peygamberleri dışlayıcı bir şekilde sadece Meryem ve İsmâ'ya has kılınmıştır?

4. Şeytanın dürtmesi mümkün olsaydı çocuğa tesiri devam ederdi. Tesirinin kalıcı olması halinde ise çocuğun çılgılığı ve ağlaması da devam ederdi. Râzî bu yorum ve tenkitleri ihtimal dâhilinde görmüş olmakla birlikte bunlar ve bunlara benzer gerekçelerle bir haberi reddetmenin isabetli olmayacağını savunmuştur.⁵⁴İbn Hacer, bu itirazların Zemahşerî'ye ait olduğunu ve Fahreddin er-Râzî'nin bu iddialara kâfi derecede cevaplar verdiğini söylese de⁵⁵ bunun isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Hacer'in kendisi Zemahşerî'nin bu hadisin sıhhati hakkında tevakkuf ettiğini söylemektedir. Hâlbuki bu ifadelerde Kâdî Abdülcebâr'ın rivayeti red gerekçeleri anlatılmaktadır. Ayrıca hem Râzî hem de Ebû Hayyan el-Endelüsî (öl.745/1344) bu düşüncelerin Kâdî Abdülcebâr'a ait olduğunu sarahaten ifade etmişlerdir.⁵⁶Burada Basra Mu'tezile ekolüne mensup bir kelamcı olan Kâdî Abdülcebâr'ın ahad hadisi kabul şartlarından birinin de rivayetin kesin delillere aykırı olmaması olduğunu ifade etmek gerekir.⁵⁷ Nitekim o bu rivayeti yukarıda ifade edildiği gibi

54 Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, (Beyrut: Dâru'l-hayâi't-Türâsi'l-Arabi, 1999), 8/205.

55 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/262.

56 Ebû Hayyan, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muħîṭ*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1999), 3/120.

57 Kâdî Abdülcebâr'ın ahad hadisi kabul şartları ile ilgili bk. Muhammed karabulut, *Kâdî Abdülcebâr'ın Hadis Anlayışı* (Adana: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 41.

bu gerekçe ile reddetmiştir. Ancak bu gerekçelerin kesin delile aykırılığı iddiasının subjektif bir değerlendirme olduğunu ifade etmek gerekir.

Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (öl. 405/1014) naklettiğine göre, “Meryem ay hali olduğu için mihrabın yan tarafına çıkmıştı. Temizlenince yanında bir adam gördü. İşte Yüce Allah'ın, “*Derken biz ona ruhumuzu gönderdik. Ona tam bir insan suretinde göründü*”⁵⁸ buyruğu bunu anlatmaktadır ki o da Cebrâil idi. Meryem ondan korkarak şöyle dedi: “*Senden Rahman'a sığınırım. Eğer takva sahibi bir kimse isen (bana ilişme). O da dedi ki: Ben ancak senin rabbinin gönderdiği elçisiyim. Sana temiz bir oğul vermeye geldim.*”⁵⁹ Meryem elbisesi üzerinde olduğu halde dışarı çıktı. O ise elbisesinin yenini yakalayıp gömleğinin yakasına üfledi. Üfleşi onun göğsüne girdi ve hamile kaldı. Bir gece Zekeriyâ'nın hanımı olan kız kardeşi onu ziyarete geldi. Kapıyı açınca ona sarıldı. Zekeriyâ'nın hanımı: Ey Meryem farkında mısın ben hamileyim, dedi. Meryem, sen farkında mısın ben de hamileyim, dedi.⁶⁰ Zekeriyâ'nın hanımı, ben karnımdakinin senin karnındakine secde ettiğini görüyorum. İşte Yüce Allah'ın “*Allah'tan bir kelimeyi doğrulayıcı*”⁶¹ buyruğu bunu anlatmaktadır. Zekeriyâ'nın hanımı Yahya'yı doğurdu. Meryem'in doğum zamanı gelince o da mihrabın yan tarafına çıktı. Doğum sancısı onu hurma ağacının gövdesine gitmeye zorladı. O da insanlardan utandığından ötürü, “*Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim*”⁶² dedi. Cebrâil ona alt tarafından, “*Üzülme! Rabbin senin altında küçük bir ırmak akıttı. O kuru hurma ağacını kendine doğru silkele, senin üzerine derilmiş taze hurma düşü-*

58 Meryem 19/17.

59 19/18-19.

60 Bu ifadeler, Yahyâ'nın (a.s.), İsâ'dan (a.s.) üç yaş büyük olduğuna dair bilgilerle çelişmektedir. Bk. Mukâtil b. Süleymân, el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dârü lhyâi'-t-Türâs, 2002), 1/274.

61 Âl-i İmrân 3/39.

62 Meryem 19/23.

rülecektir”⁶³ diye seslendi. Kütüğü sallayınca ona mihraptan bir ırmak akıtıldı. Hurma ağacı taze derilmiş hurma düşürmeye başladı. İsa’yı doğurunca şeytan gidip İsrailoğullarına Meryem doğurdu, diye haber verdi. Onun konuşmasını isteyince Meryem İsa’ya işaret etti ve İsa’da konuşup şunları söyledi. “*Ben Allah’ın kuluym, bana kitap vermiş ve beni peygamber olarak tayin etmiştir. Nerede olursam beni mübarek kıldı*”⁶⁴ İsa’yı doğurunca yeryüzünde Allah’tan başka kendisine tapınılıp da yüzü üzerinde secdeye düşmedik hiçbir kul kalmadı.”⁶⁵

Mugîre b. Şu’be es-Sekafî’nin (öl. 50/670) naklettiğine göre, Allah resulü kendisini Necran’a gönderdiğinde Necranlılar’ın ona, siz kitabınızda “*Ey Harun’un kız kardeşi*”⁶⁶ diye okuyorsunuz. Hâlbuki Mûsâ, İsa’dan şu kadar şu kadar zaman öncedir, diye sormuşlar, Mugîre b. Şu’be de bu konuyu Allah resulüne sorunca Resulullah (s.a.v.), “Onlar (çocuklarına), peygamberlerin ve kendilerinden önce geçen salih kimselerin isimlerini veriyorlardı”⁶⁷ buyurmuştur. Buna göre, Hz. Meryem’in, Hz. Harun’un ismini alan Harun adında bir kardeşi olduğu söylenebilir. Ancak ayeti kerimedeki Hz. Meryem’in izafe edildiği Harun’un, Hz. Mûsâ’nın kardeşi olan Harun (a.s.) olduğu ve faziletinden dolayı Meryem’in ona nispet edildiği anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber’in eşi, Safiyye bnt. Huyey b. Ahtab (öl. 50/670 [?]) bunu destekleyen şöyle bir hadise anlatmıştır: Resulullah (s.a.v.)

63 Meryem 19/24-25.

64 el-Kehf 18/30-31.

65 Hâkim, bu rivayetin Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu fakat Müslim’in bu rivayeti tahrir etmediğini belirtmiştir. Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/648; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *el-Esmâ’ ve’s-şifât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî (Mektebetü’s-Sevâdî, 1993), 2/210. Hadisin râvilerinden Esbât b. Nasr el-Hemedânî (öl. 170/815) tenkit edilmiş bir râvidir. Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) sika olduğunu söylemiş, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) rivayetlerinde tevakkuf etmiştir. Ebû Nuaym, (öl. 219/834) ve Nesâî (öl. 303/915) zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türk-mânî el-Fârîkî ed-Dımaşkî, *Mizânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1963), 1/175.

66 Meryem 19/28.

67 Müslim, “Adâb”, 9; Tirmizî, “Tefsir”, 20.

evime geldi. O günlerde Hafsa ve Âişe'nin bazı sözleri kulağıma gelmişti. Bunu kendisine söyleyince, bana şu karşılığı verdi. "Sen de onlara, siz nasıl benden daha hayırlı olabilirsiniz? Benim kocam Muhammed (a.s.), babam Harun (a.s.), amcam da Mûsâ (a.s.) dır, deseysin ya!" Hafsa ile Âişe şöyle söylemişlerdi: Biz Resulüllah'a (s.a.v.) Safiyye'den daha yakınız. Çünkü biz hem onun eşi, hem de amcasının kızlarıyız.⁶⁸ Diğer bir rivayette Safiyye şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber yanıma gelmişti. O sırada ben ağlıyordum. Çünkü Hafsa bana, "Ey Yahudi kızı!" diyerek hakaret etmişti. Bunu Hz. Peygamber'e söyleyince o da Hafsa'ya, "Allah'tan korkmaz mısınız? Ey Hafsa! O bir peygamberin kızıdır. Onun amcası da peygamberdir. Şu anda da bir başka peygamberin eşidir. Sen hangi vasfınla ona karşı övünüyorsun?"⁶⁹ buyurdu. Tirmizî bu rivayetin garib bir rivayet olduğunu ve isnadında bulunan Hâşim b. Saîd el-Kûfî'nin sika bir râvi olmadığını belirtmiş, ancak bu konuda Enes'ten (r.a.) gelen başka bir rivâyetin bulunduğu dikkat çekmiştir.⁷⁰ Enes'ten gelen rivayet şöyledir: Safiyye'ye Hafsa'nın kendisi hakkında "Yahudi kızı!" diye aşağılayıcı bir söz söylediği haberi ulaşmış, bu yüzden de Safiyye ağlamıştı. Safiyye'nin ağladığı sırada Resulüllah (s.a.v.) onun yanına varmış ve "Niye ağlıyorsun" diye sormuştu. O da, "Hafsa bana, 'Sen Yahudi kızısın!' diye hakaret etti" deyince, Allah resulü şöyle buyurdu: "Sen peygamber kızısın. Senin amcan da peygamberdir. Şu anda da bir peygamberin eşisin. O hangi vasfıyla sana karşı övünebilir?" sonra da Hafsa'ya, "Allah'tan kork Ey Hafsa!" dedi.⁷¹

68 Tirmizî, "Menâkıb", 63.

69 Tirmizî, "Menâkıb", 63.

70 Tirmizî, "Menâkıb", 63.

71 Tirmizî, "Menâkıb", 63.

3.3. Kur'an'da Konusu Geçmeyen Rivayetler

Kur'an'ı Kerim'de tahira⁷² ve sıddıka⁷³ şeklinde nitelenen Hz. Meryem, hadis kaynaklarında iffetinden dolayı Betûl, bakire olması hasebiyle de Azrâ şeklinde vasıflanmıştır.⁷⁴ Onun faziletinden bahseden ayetlerin yanında hadislerde de onun birçok üstün özelliklerinden bahsedilmekte çeşitli konularda hakkında bilgiler verilmektedir.

3.3.1. Hz. Meryem'in Faziletine Yönelik Rivayetler

Yüce Allah'ın, “*Hani melekler, Ey Meryem! Allah, seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı*”⁷⁵ buyruğundan dolayı Hz. Meryem'in çağdaşı olan kadınların en faziletlisi olduğu konusunda herhangi bir tartışma yoktur. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği “Kureyş kadınları deveye binen kadınların en hayırlılarıdır. Çünkü onlar çocuklara karşı en şefkatli ve kocasının malını en iyi koruyanlardır”⁷⁶ rivayetinin ardından Ebû Hüreyre'nin, “Meryem bnt. İmrân hiçbir zaman deveye binmedi”⁷⁷ şeklindeki açıklaması, onun bu fazilet sınıflandırmasına girmediğini ve bütün kadınlardan üstün olduğunu anlatmaya yönelik ifadeler olarak değerlendirilmiştir.⁷⁸ Ümmü Seleme'den nakledildiğine göre, “Hz. Peygamber fetih yılında Fatıma'yı çağırmış,⁷⁹ kulağına gizlice bir şey fısıldamış, bunun

72 Âl-i İmrân 3/42.

73 el-Mâide 5/75.

74 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/263; 7/408; 37/170.

75 Âl-i İmrân 3/42.

76 Buhârî, “Ehâdisü'l-enbiyâ”, 46.

77 Buhârî, “Ehâdisü'l-enbiyâ”, 46.

78 Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *İrşâdü's-sârî*, (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1905), 8/15.

79 Fetih yılında söylendiği ifade edilen bu sözler, Hz. Peygamber'in vefatı ile neticelenen hastalığında söylenmiştir. Mutlaka bir yıl ifadesi kullanılacaksa “Veda Haccı yılı” denmesi uygun olurdu. İbnü'l-Esir, Ebû's-Seâdât Meccüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmi'u'l-uşûl li-ehâdisi'r-Resûl*, terc&şerh, S. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Yayınları: 2008), 14/307. Bu tespiti destekleyen rivayetler için bk. Buhârî, “Menâkıb”; Ebû Dâvud, “Edeb”, 155; Tirmizî, “Menâkıb”, 61.

üzerine Fatıma ağlamıştı. Sonra ona başka bir şey daha söylemiş, o zaman da gülmüştü. Ümmü Seleme dedi ki: Resulullah (s.a.v.) vefat edince Fatıma'ya bu ağlayıp gülmesinin sebebini sordum. Dedi ki: Allah resulü, bana önce öleceğini söylemişti, bunun üzerine ağlamıştım. Sonra benim İmrân'ın kızı Meryem dışında cennet kadınlarının hanımefendisi olacağını söyledi, o zamanda gülmüştüm⁸⁰ şeklindeki Tirmizî'nin naklettiği rivayetin de Hz. Meryem'in faziletteki önceliğini ifade eden hadisler arasında olduğu görülmektedir. Hz. Meryem aynı zamanda cennetle müjdelenen kadınlar arasında yer almaktadır. Ebû Avâne'nin Hz. Ali'den naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Cennet kadınlarının en hayırlısı Meryem bnt. İmrân ve Hatice bnt. Hüveylid'dir."⁸¹

Hz. Meryem'in faziletine yönelik zayıf ve uydurma rivayetlerinde mevcudiyetinden bahsetmek gerekir. Onun cennette Hz. Peygamber'le evleneceğine dair rivayetler bunlar arasında yer almaktadır. İffetini koruması ve zahidine bir yaşam sürmesi sebebiyle zihinlerde onu ödüllendirmek amacıyla uydurulmuş olmaları muhtemel olan rivayetlerden biri şöyledir. "Allah beni, Meryem bnt. İmrân, Mûsâ'nın kız kardeşi Gülsüm ve Firavun'un karısı ile evlendirdi."⁸² Meleklerin en faziletlisinin Cebrâil, nebilerin en faziletlisinin Âdem, kadınların en faziletlisinin Meryem bnt. İmrân olduğunu size haber vereyim mi?⁸³ rivayetinin ise daha sonraki kaynaklarda "Meleklerin en faziletlisinin Cebrâil, nebilerin en faziletlisinin Âdem, günlerin en faziletlisinin cuma, ayların en faziletlisinin ramazan ayı, gecelerin en faziletlisinin

80 Tirmizî, "Menâkıb", 61.

81 Ebû Avâne, Ya'küb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *el-Müsnedü's-Şaîhi'l-muḥ-rec 'alâ Şaḥîhi Müslim*, thk. Rebâh b. Rudeymân (Medine: el-Camiatü'l-İslâmiyye, 2014), 18/558.

82 Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1984), 6/52.

83 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 11/160.

kadir gecesi ve kadınların en faziletlisinin Meryem bnt. İmrân olduğunu size haber vereyim mi?”⁸⁴ şeklinde kapsamının genişlediği görülmektedir. Her iki rivayetinde de senedinde bulunan Nafi‘ Ebû Hüzmüz el-Basrî (öl. 170/786) güvenilir bir hadis râvisi olmayıp yalancılıkla itham edilmiştir.⁸⁵

Hiz. Meryem’in çağdaşı olan kadınların en üstünü olduğu konusunda bir ihtilaf olmasa da bütün zamanlardaki kadınların en faziletlisi olup olmadığı tartışmalıdır. Şemseddin el-Kirmânî’ye (öl. 786/1384) göre, Hiz. Meryem İsrailoğullarının/o ümmetin, Hiz. Hatice ise Arap kadınlarının/bu ümmetin en hayırlısıdır.⁸⁶ Hâris b. Ebû Üsâme’nin (öl. 282/895) naklettiği, “Meryem kendi dünyasının en hayırlı kadını, Fatıma ise kendi dünyasının en hayırlı kadınıdır”⁸⁷ şeklindeki mürsel bir rivayet de Hiz. Meryem’in çağdaşlarının en faziletlisi olduğu şeklindeki yorumu desteklemektedir. Bazıları Hiz. Peygamber’in, “Fatıma benden bir parçadır”⁸⁸ ve “Fatıma, Meryem dışındaki dünya kadınlarının hanımefendisidir”⁸⁹ şeklindeki rivayetleri dikkate

84 Hallâl, Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed b. el-Hasen b. Ali el-Bağdâdî, *el-Mecâlisü'l-‘aşere*, Mecdî Fethî es-Seyyid (Tanta: Dârü’s-Sahâbe li’t-Türâs, 1990), 65; Heysemî, Ebû’l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1994), 2/165.

85 İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve l-ta’dil*, (Beyrut: Dâru İhyâi Türâsî’l-Arabî, 1952), 8/455; İbn Şâhin, Ebû Hafis Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Târîhu esmâ’id-du’afâ’ ve’l-kezzâbîn*, thk. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kâşgarî (Medine: 1989), 187.

86 Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, *el-Kevâkibü’d-derârî fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru İhya-i Türâsî’l-Arabî, 1981), 14/77.

87 Heysemî, Ebû’l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Buğyetü’l-bâhiş ‘an zevâ’idi Müsnedi’l-Hârîs*, thk. Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî (Medine: Merkezü Hizmeti’s-Sünne ve’s-Sîreti’n-Nebevîyye, 1992), 2/909.

88 Buhârî, “Fezâilü’s-sahâbe”, 12.

89 Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’arîfin b. Nürüddîn Alî el-Haddâdî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i ş-şâğîr*, (Mısır: el-Mektebetü’t-Ticariyyetü’l-Kübra, 1937), 4/421; Hamza Muhammed Kasım, *Menarü’l-kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi’l-Buhârî*, (Şam: Mektebetü Dâri’l-Beyân&Taif: Mektebetü’l-Müeyyid, 1990), 4/272.

olarak Fatıma'nın, Hatice ve Âişe'den daha faziletli olduğunu savunmuştur.⁹⁰

Yavuz Köktaş, “*Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair*” adlı makalesinde mutlak bir efdaliyetten ziyade her bir şahsın öne çıktığı yönüyle faziletinden söz edilebileceğini ifade etmiş, bu düşüncesini de şu hadisle desteklemiştir. “Ümmetimin fertleri arasında ümmetime karşı en merhametli olan kimse Ebû Bekir'dir. Onlar içinde Allah'ın emri hususunda en titiz olanı Ömer'dir. Hayâ yönüyle en ileri olanı Osman'dır. En isabetli hüküm vereni Ali'dir. Helal ve haramı en iyi bilen Muaz b. Cebel'dir. Feraizi en iyi bilen Zeyd b. Sabit'tir. Kur'an okumasını en iyi bilen Übeyy b. Ka'b'dır...”⁹¹ Şunu da ilave etmek gerekir ki, Âsiye, Meryem, Fatıma, Hatice ve Âişe gibi haklarında ayet veya hadis bulunan kadınlar arasındaki efdaliyet tartışması siyasi bir mesele olmadığı için dört halife arasındaki efdaliyet tartışması kadar ehlisünnet ile şia arasında problemlere sebep olmamıştır.⁹²

3.3.2. Hz. Meryem'in Nübüvvetine Delil Olarak Yorumlanan Hadisler

Hız. Meryem'in fazileti ile ilgili rivayetlerden birinde Allah resulü şöyle buyurmuştur. “Erkeklerden pek çok kişi kemale ermiştir. Kadınlardan ise İmrân'ın kızı Meryem ile Firavun'un karısı Âsiye'den başkası kemale ermedi. Âişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü tirid aşının diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.”⁹³Buhârî bu rivayeti Firavunun karısı Âsiye ile İmrân'ın kızı Meryem'in nebi olduklarına delil göstermiştir. Çünkü insanların en mükemmeli nebilendir. Hadis onların kemale erdiğini ifade et-

90 Münâvî, *Fezû'l-kadır*, 4/421; Molla Gürânî, *el-Keşşerü'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîşî'l-Buhârî*, thk. Ahmed Azv İnâye (Beyrut: Dârü lhyâ-i Tûrâsî'l-Arabî, 2008), 9/107.

91 Tirmizî, “Menâkıb”, 32.

92 Yavuz Köktaş, “Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVII, İzmir, 2003, 157, 161-162.

93 Buhârî, “Enbiyâ”, 32.

tiğine göre onlarında nebi olması gerekir.⁹⁴ Buhârî, Yüce Allah'ın Âl-i İmrân sûresindeki “*Hani melekler; “Ey Meryem! Allah, seni seçti”*”⁹⁵ buyruğunu da Hz. Meryem'in nübüvvetinin delillerinden saymıştır.⁹⁶ Buhârî şarihlerinden Şemseddin el-Kirmânî, Âsiye ve Meryem'in kemale erdiğini belirten bu rivayetin, onların nebi olduklarına delil sayılamayacağını savunmuş, cumhurun kanaatinin de onların peygamber olmadığı yönünde olduğunu belirtmiştir. Ona göre, hadisten anlaşılması gereken husus, Âsiye ve Meryem'in kadınlar hakkında mümkün olan her türlü faziletin zirvesine ulaşmış olduklarıdır.⁹⁷

Yukarıdaki hadisin yanı sıra, Allah'ın kendisine melek göndererek herhangi bir emir, nehiy veya bilgi verdiği herkesin nebi olduğu düşüncesini savunanlar da olmuştur. Buhârî'den sonra bu görüş sahiplerinin öncüsünün Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (öl. 324/935-36) olduğu anlaşılmaktadır. Eş'arî, kadınlardan Havva, Sâre, Hz. Mûsâ'nın annesi Yuhânîd, Hacer, Âsiye ve Meryem olmak üzere altı peygamber gönderildiğini savunmuştur.⁹⁸ İbn Hazm (öl. 456/1064) ve Kurtûbî'nin (öl. 671/1273) de aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁹

3.3.3. Tarihi Bilgiler İçeren Rivayetler

Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethettiği sırada Kâbe'nin duvarlarındaki resimleri sildirip putları da dışarı çıkardığı bilinmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda Gassân Hıristiyanlarından Müslüman olan bir kişi Hz. Meryem ile oğlunun tasvirlerini Kâbe'nin duvarında tespit etmiştir. Muhtemelen bu tasvirlerin izlerini fark etmiştir ki Abdullah b. Zübeyr zamanına kadar bu

94 İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî*, 6/542.

95 Âl-i İmrân 3/42.

96 İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî*, 6/571.

97 Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derâri*, 14/60.

98 Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, *İrşâdü's-sârî*, (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1905), 5/390.

99 Ömer b. Süleymân b. Abdullâh el-Aşkar el-Uteybî, *er-Rusûl ver-risâlat*, (Küveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1989), 86.

izler kalmıştır. İbn Cüreyc'in naklettiğine göre, Süleyman b. Mûsâ el-Eşdak (öl. 119/737), Atâ b. Ebû Rebâh'a (öl. 115/733), Kâbe'deki heykel ve tasvirlerle yetişip yetişmediğini sormuş o da evet, Meryem ve kucağında oğlu İsâ'nın süslü tasvirlerini gördüğünü belirtmiştir.¹⁰⁰ Yaklaşık M.Ö. 600 yıllarında Mısır Yahudilerinin "Cennet Kraliçesine" taptıkları, onun heykeline küçük pideler sundukları bilinmektedir. Daha sonra Meryem'e bir ana tanrıça gibi davranılmış ve ona pide sunulmaya başlanmıştır.¹⁰¹ Kâbe'deki bu tasvirleri bu inanışın devamı olarak görmek mümkün gözükmemektedir.

Hâkim'in, Vehb b. Münebbih'ten naklettiği bir rivayette de Meryem'in biyografisine ait bazı bilgilerle birlikte tarihi bilgilerin de yer aldığı görülmektedir. Vehb'ten nakledilen rivayet şöyledir. "Allah Meryem oğlu İsâ'yı kendi yanına yükselttiği günde üç saat kadar vefat ettirmişti. Hıristiyanlar yedi saat vefat ettirdiğini sonra dirilttiğini iddia ederler. Yine Hıristiyanlar İskender'in doğumundan 363 yıl sonra Meryem'in İsâ'yı doğduğunu savunurlar. Onlar Zekeriyâ'nın oğlu Yahyâ'nın İsâ'dan altı ay önce doğduğunu söylerler. Meryem'in İsâ'ya hamile kaldığını, İsâ'nın ise göğe kaldırılıncaya kadar 33 yıl yaşadığını ifade ederler. Meryem'in İsâ'nın göğe kaldırılışından sonra altı yıl daha hayatta kalarak böylelikle ömrünün tamamının 56 yıl olduğunu söylemişlerdir. Meryem'in annesi Meryem'e hamile kaldığında Zekeriyâ'nın 200 yaşında olduğunu, Meryem doğduktan ve annesinin ölümünden sonra Zekeriyâ'nın onu himayesine aldığını, çünkü Zekeriyâ'nın Meryem'in teyzesi ile evli olduğunu, Meryem'in annesinin Hanne olup Fâküz (Faküd) b. Kill'in kızı olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁰² Bu hadisin senedinde bulunan Abdülmün'im b. İdris hadis uyduran biridir.¹⁰³ Hâkim'in

100 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/22.

101 Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, 133-134.

102 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/651.

103 İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî,

bir başka rivayetinde Hz. Meryem'in kıldan örgü yaparak kendisi ve çocukları için örgü yaptığına dair rivayetin de¹⁰⁴ senedindeki Abdülmün'im b. İdris nedeniyle uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle tarih kaynaklarında Hz. Meryem'le doğrudan veya dolaylı olarak birçok uydurma veya efsanevî rivayetlere yer verildiği görülmektedir. Taberî'nin naklettiğine göre, İsrailoğulları Mescidde Zekeriyâ'nın (a.s.) gözetiminde büyüyen Hz. Meryem'in yanına ondan başka hiç kimsenin girip çıkmadığını dolayısıyla Zekeriyâ'nın onunla zina ettiğini iddia ettiler. Zekeriyâ bu yüzden takibe uğrayacağını anlayınca kaçtı ve İsrâiloğulları da onu takip ettiler. Nihayet Zekeriyâ (a.s.) bir ağaca ikiye bölünmesini emreder, ağaç ikiye bölünür ve Zekeriyâ (a.s.) onun içine girer. Sonra ağaç yine eski halini alır, ancak Şeytan Zekeriyâ'nın (a.s.) elbisesinin ucunu tuttu ve ağacın dışında kalmasını sağladı. İsrâiloğulları da elbisenin ucunu görünce Zekeriyâ'nın (a.s.) ağacın içinde olduğunu anladılar ve ağacı testere ile keserek Zekeriyâ'yı (a.s.) öldürdüler. Taberî, Zekeriyâ'nın (a.s.) öldürülmesine yönelik naklettiği rivayetler arasında yer verdiği bu haberin doğru olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁵

Muhtaşaru İstidrâki'l-Hâfiz ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebî 'Abdillâh el-Hâkim, thk. Abdullah Hamed el-Lahidân&Sa'd b. Abdullah b. Abdülkâdir (Riyad: Dâru'l-Asime, 1991), 2/1034, 1042; İbn Hacer, *Telhişü'l-habîr*, thk. Muhammed es-Sânî b. Ömer b. Mûsâ (Beyrut: Dâru Advai's-Selef, 2007), 3/1215.

104 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/652.

105 Taberî, *Târîh*, 1/600.

Sonuç

İsmi Kur'an'da yer alan tek kadın Hz. Meryem'dir. Tek tanrı inancının hâkim olduğu ve mesîh beklentisinin yaygın olduğu yahudi bir toplumda yaşamıştır. Yahudiler, Meryem'in İsâ'yı gayri meşru bir şekilde dünyaya getirdiğini iddia etmişlerdir. Bu sebeple Yahudilik'te Meryem'in dini açıdan herhangi bir saygınlığı yoktur.

Hıristiyanlıkta Hz. Meryem, yağmurun yağmasıyla mahsul veren 'Yer Ana' konumundadır. Bu 'Yer Ana' sembolü ile birçok kültürdeki ana tanrıçalara yüklenmiş olan misyonun Meryem'e de yüklendiği görülmektedir. Hıristiyanlara göre, İsâ beşerî tabiatını Meryem'den almıştır. İlahî hikmet onu tanrının anası seçtiği için, Meryem kâinattaki bütün insanlardan üstündür. Meryem vasıtasıyla Tanrı ve insan, İsâ'da bir araya gelmiştir.

Kur'an'da seçkin bir aile olarak nitelenen İmrân ailesine mensup olan Hz. Meryem'in soyunun Dâvûd'a (a.s.) ulaştığı ileri sürülmektedir. Annesinin duasıyla dünyaya gelen çocuğa annesi, Süryanice 'hizmetkâr' anlamında Meryem adını koymuştur. Bu ismin Mısır kökenli olması da muhtemeldir. Çocuğunu şeytana karşı koruması için Allah'a (c.c.) dua eden Hanne, onu doğurunca adağını yerine getirmek için mâbede götürmüştür. Meryem'in babası İmrân, itibarlı bir din adamı olduğu için mâbedde görevli din adamları Meryem'in bakımını teyzesinin kocası olan Hz. Zekeriyâ'ya bırakmak için gönüllü davranmamışlar, bu görevi kimin üstleneceğine yönelik kura çekimini çözüm önerisi olarak kabul etmişlerdir. Kura sonucunda Meryem'in bakımını Hz. Zekeriyâ üstlenmiştir. Zekeriyâ'nın (a.s.) iyice yaşlanıp Meryem'i himaye edemeyecek duruma düşmesi sonucunda amcasının oğlu Yûsuf, Meryem'i himayesine almıştır. Yûsuf, Kral Hiropodes'in İsâ'yı öldüreceğini öğrenince Meryem ve İsâ'yı alarak Mısır'a gitmiş ve burada on iki yıl kalmıştır. İsâ'nın (a.s.) sema-ya ref'inden sonra Meryem'in altı yıl daha yaşadığı nakledilmek-

tedir. Kudüs'te veya kendisine nispet edilen bir kabir bulunmasa da Efes'te medfûn olduğuna dair rivayetler mevcuttur.

Tefsir ve tarih kaynaklarındaki birçok bilginin Hıristiyan kaynaklarına dayandığı söylenebilir. Hadis kaynaklarında ise Hz. Meryem hakkındaki rivayetler bir yekûn tutsa da muhteva bakımından benzerlik göstermektedir. Kütüb-i sitte'de, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i dışındaki kaynakların tamamında Meryem'le ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Kütüb-i sittedeki rivayetleri daha çok Meryem'in faziletine yönelik rivayetler oluştururken, özellikle sonraki dönemlerde İsrailiyyat kaynaklı bazı tarihi bilgilerin hadis kaynaklarında yer almaya başladığı görülmüştür. Kaynaklarda geçen bu rivayetlerin bir kısmı Kur'an'ı Kerim'deki bilgileri teyid ederken bazıları da Kur'an'ı açıklayan nitelikteki rivayetler olduğu söylenebilir. Özellikle Meryem, Âsiye, Hatice, Âişe ve Fatıma gibi kaynaklarda faziletinden bahsedilen kadınların üstünlüğüne yönelik rivayetler muhaddisler arasında tartışma konusu olmuştur. Buhârî gibi bazı muhaddislerin bu rivayetlerle birlikte bazı Kur'an ayetlerini delil göstererek Meryem'in peygamber olduğu görüşünü savunduğu ve insanlık tarihi boyunca yaşayan tüm kadınların en faziletlisi olduğu görüşünü benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. Cumhurun görüşü ise Meryem'in yaşadığı dönemin en faziletli kadını olduğu istikametindedir. Bu ümmetin en faziletli kadınının ise Hatice, Âişe veya Fatıma'dan hangisi olduğu konusunda ise farklı görüşler mevcuttur.

Meryem'le ilgili Buhârî ve Müslim'in naklettiği bir rivayeti anlam bakımından doğru bulmayan Kādî Abdülcebbar reddetmiştir. Zemahşerî ise zayıf veya uydurma şeklinde bir beyanda bulunmasa da hadisin sıhhati hakkında kuşku uyandıracak imalarda bulunmuştur. Sahih olması halinde tevil yoluna gidilmesi gerektiğini savunmuştur. Fahreddin er-Râzî, Kādî Abdülcebbar'ın tenkitlerini ihtimal dâhilinde görmüş olsa da bu ve benzeri gerekçelerle bir haberi reddetmenin isabetli olmaya-

çağını savunmuştur. İbn Hacer ise Zemahşerî'nin düşüncelerini hadis hakkında tevakkuf ettiği şeklinde yorumlamıştır. Talebesi Molla Gürânî ise bu konuda Zemahşerî'ye, İbn Hacer'den daha sert eleştirilerde bulunmuş, Buhârî ve Müslim'in naklettiği bir rivayet hakkında tevakkuf edilemeyeceğini savunmuş, Zemahşerî'nin yaptığı tevili eleştirmiştir.

Kütüb-i sitte sonrası kaynaklarda özellikle de Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde, Hz. Peygamber'in cennette Meryem ile evleneceğine yönelik uydurma rivayetlerin yanı sıra özellikle Vehb b. Münebbih'ten hıristiyan kaynaklı bazı tarihi bilgilere yer verilmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaût vd. 45 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.
- Aktürk Şahin, Zeynep. *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*. Adana: Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2022.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Esmâ' ve's-sıfât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. 2 cilt. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1. Basım, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u'sşâhih*. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Ebû Avâne, Ya'küb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *el-Müsnedü's-şâhihu'l-muḥrec 'alâ Şâhihi Müslim*. thk. Rebâh b. Rudeymân. 20 cilt. Medine: el-Camiatü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2014.

- Ebû Hayyan, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Baħrû'l-muħîf*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1999.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale'ş-Şahîħayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- Hallâl, Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed b. el-Hasen b. Ali el-Bağdâdî. *el-Mecâlisü'l-'aşere*. Mecdî Fethî es-Seyyid. Tanta: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1. Basım, 1990.
- Hamza Muhammed Kasım. *Menarü'l-kâri Şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*. 5 cilt. Şam: Mektebetü Dâri'l-Beyân&-Taif: Mektebetü'l-Müeyyid, 1990.
- Harman, Ömer Faruk . “Meryem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/239-240. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Hüsâmed-din el-Kudsî. 10cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Buğyetü'l-bâhiş 'an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâriş*. thk. Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî. Medine: Merkezü Hizmeti's-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, 1992.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Taħrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru't Tunusiyye, 1984.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerħ ve't-ta'dil*. 9 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1952.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muşannef fi'l-eħâdiş ve'l-âşâr*.

- thk. Sa'd b. Nâsır eş-Şisrî. 25 cilt. Riyad: Dârü Künûzi İş-biliye, 1. Basım, 2015.
- İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî&Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz. 13 cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1. Basım, 1998.
- İbn Hacer, *Telhîşü'l-habîr*. thk. Muhammed es-Sânî b. Ömer b. Mûsâ. 7 cilt. Beyrut: Dâru Advai's-Selef, 1. Basım, 2007.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *Muhtaşaru İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehabi 'alâ Müstedreki Ebî 'Abdillâh el-Hâkim*. thk. Abdullah Hamed el-Lahîdân&Sa'd b. Abdullah b. Abdülkâdir. 8 cilt. Riyad: Dârü'l-Asime, 1. Basım, 1991.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Târîhu esmâ'id-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*. thk. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kâşgarî. Medine: 1. Basım, 1989.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 10 cilt. Beyrut: Dârü'l-Küttabi'l-Arabî, 1. Basım, 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmi'u'l-uşul li-eḥâdîsi'r-Resûl*. terc&şerh, S. Kemal Sandıkcı. 19 cilt. İstanbul: Ensar Yayınları: 1. Basım, 2008.
- İnan, Meryem. *Hız. Meryem İle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi*. İzmir: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karabulut, Muhammed. *Kādî Abdülcebbar'ın Hadis Anlayışı*. Adana: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sârî*. 10 cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 7. Basım, 1905.
- Katar, Mehmet. "Paskalya", "İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 34/181. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Kılınçlı, Sami. *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri - Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 25 cilt. Beyrut: Dârü İhya-i Tûrâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1981.
- Köktaş, Yavuz. "Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: XVII, İzmir, 2003, ss. 125-162.
- Küçük, Abdurrahman. "Beytülahm". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6/86. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Molla Gürânî. *el-Kevşerü'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîsi'l-Buhârî*, thk. Ahmed Azv İnâye. 11 cilt. Beyrut: Dârü İhyâ-i Tûrâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2008.
- Mukâtil b. Süleymân, el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 cilt. Beyrut: Dârü İhyâi'-t-Tûrâs, 2002.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârîfin b. Nûriddîn Alî el- Haddâdî. *Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şagîr*. 6 cilt. Mısır: el-Mektebetü'l-Ticariyyetü'-Kübra, 1. Basım, 1937.
- Müslim, b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîh*. 3 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.

- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İh-yâi't-Türâsi'l-Arabi, 3. Basım, 1999.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 2. Basım, 1967.
- Tümer, Günay. *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Uteybî, Ömer b. Süleymân b. Abdullâh el-Aşkar. *er-Rusûl ver-risâlat*. Küveyt: Mektebetü'l-Felâh, 4. Basım, 1989.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk&Beyrut: Dâru'l-Kalem&ed-Dâ-rü'ş-Şâmiyye, 1. Basım, 1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Os-mân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1963.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hâ-rizmî. *el-Keşşâf'an haqâ'ıki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyû-ni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vil*. 4 cilt. Beyrut: Darü'l-Kütta-bi'l-Arabî, 3. Basım, 1987.

İslâm Tarihinde ve İslâm Tarihi Kaynaklarında Hz. Meryem

Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN*

*Melekler şöyle demişti: “Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi. Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil.”*¹

Giriş

İslâm düşünce tasavvurunda “siddîkal/özü sözü doğru”,² “seçilmiş/her türlü günahattan uzak tutulan”,³ “dünya kadınlarının en üstünü”⁴ şeklinde ifade edilen ve Kur’an’da ismi açıkça zikredilen tek kadın olma özelliğine sahip olan Hz. Meryem’le ilgili olarak İslâm tarihinde konuşulan meseleler bir derleme tarzında bu çalışmaya konu edilecektir. Pek çok mucize ile dolu hayatında en çok iffet ve teslimiyeti ile dikkat çeken ve Kur’ân’ın kadın ti-polojisinde oldukça önemli bir yeri olan Hz. Meryem, doğmadan önce kayıtsız şartsız mabede/Allah’a adanmıştır. Himayesini üstlenen Zekeriya (a.s.) tarafından yanına her geldiğinde yiyeceği bulunan ve kendisine bu durum sorulduğunda “*Bu, Allah katından.*”⁵ diyerek Rabbi’nin rızıkına şahit olmuştur. Cebrail (a.s.) ta-

* Dr., Tekirdağ NKÜ İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, ztamdogan@nku.edu.tr ORCID: 0000-0001-9128-4026

1 Âl-i İmrân, 3/42-43.

2 Mâide, 5/75.

3 Âl-i İmrân, 3/42.

4 Âl-i İmrân, 3/42.

5 Âl-i İmrân, 3/37.

rafından Allah'ın ruhundan üflemesiyle hamile kalmıştır. Babasız olarak çocuk dünyaya getirince iffetsizlikle suçlanmış, iftiralara karşı oğlu İsa'nın daha kundakta iken konuşması gerçekleşmiştir. Birçok sıkıntıya maruz bırakılan bir anne olarak Hz. Meryem'e en büyük teselli Hz. İsa'nın ağzından “*Beni (Rabbim) anneme saygılı kıldı. Beni haddini aşmış bir zorba kılmadı.*”⁶ ifadeleriyle gelmiştir. Hem Kur’ân-ı Kerim’in hem Kitâb-ı Mukaddes’in iffetine yaptıkları atıfa rağmen ilerleyen dönemlerde Hıristiyan düşünce geleneği Hz. Meryem vasıtasıyla daha öncesinde yaratılışına aykırı bir düşünce tarzı ile lanetli görünen kadını bu seferde kutsayarak Hz. Meryem’i ikonlaştırmış ya da onu Tanrı Anası kişiliğinde kilise ve halk arasında sempatik bir ilişkinin bir enstrümanı haline getirmiştir.⁷

Hız. Meryem’in hayatı hakkında Kur’ân-ı Kerim, hadisler, tefsir kitapları, kısas-ı enbiyâ kitapları, tarih kitapları, tasavvuf eserleri bilgiler vermektedir. İslam tarihinde Hz. Meryem çeşitli ilim dallarında daha çok Kur’ân-ı Kerim’in sunduğu Meryem tasavvuru ile yer bulduğu söylenilebilir. Bu ilim dalları arasında yer alan tefsirde, Hz. Meryem ve dolayısıyla Hz. İsa Kur’ân-ı Kerim’de her ne kadar dünyaya gelişleri birtakım harikuladeliikler taşısa da saf tevhid inancı çerçevesinde takdim edilmekte, hiçbir zaman ilahi cevher taşıdıkları anlamına gelen bir bilgi yer almamaktadır.⁸ İslâm tarihi kaynaklarında tefsirlerin boş bıraktığı yerlerde yahut tefsirlerde verilen rivayetler dışında var olan ve Hıristiyan literatürden de etkilenmiş bilgiler yer alabilmektedir. Bu çalışmada daha çok Taberî’nin *Tarih*’i, Sa’lebî’nin *Arâis*’i üzerinde durulacak, ayrıca Arap edebiyatı, Türk-İslâm edebiyatında Hz. Meryem tasavvuru ile ilgili birkaç örnek verilecek,

6 Meryem, 19/32.

7 Güldane Gündüzöz, Kur’ân-ı Kerim Işığında Mümin Kadın Şahsiyeti -Zahir ve Batın İlimleri Arakesitinde Bir Bakış-, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, 10-12 Haziran 2016, Ordu*, edt. Yavuz Ünal vdğr., 2/262.

8 Ahmet Güç, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. Meryem ve İsa (a.s.)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (1991), 215.

özellikle yirminci asrın başlarında Hz. Meryem’le ilgili yazılmış risalelere yapılan reddiyelerden birisinden bahsedilecektir. Konu hakkında yapılmış birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Konu hakkında yapılan en son ve en kapsayıcı çalışma olarak Zeynep Aktürk Şahin’in 2022 yılında doktora tezi olarak hazırladığı *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*⁹ ifade edilmelidir. Biz de bu çalışmayı çeşitli kaynak ve çalışmalar üzerinden bir derleme şeklinde planlamış bulunuyoruz.

Hz. Meryem’le ilgili âyetlere baktığımızda şu şekilde bir tablo çıkmaktadır: Hz. Meryem, Kur’ân-ı Kerim’de ismi geçen seçkin ailelerden İmrân ailesine mensuptur. Annesi kız dünyaya getirince ona Meryem adını verdiğini, onu ve soyunu şeytanın şerrinden Allah’ın himayesine bıraktığını ifade etmiştir. Onu Zekeriya (a.s.)’in himayesine bırakmıştır. O, henüz anne karnında iken annesi tarafından Beyt-i Makdis-Mescid-i Aksâ hizmetine adanmıştır. Kur’an’da dürüstlüğü, iffeti, fazileti ile tanıtılan Hz. Meryem’e bir ara melekler gelerek onu Allah’ın seçtiğini, dünya kadınlarına üstün kıldığını ifade etmişler ve ondan Rabbine boyun eğerek secde etmesini, rükû etmesini istemişlerdir. Melekler ayrıca ona Allah’tan bir söz olarak adının Meryem oğlu İsa olan Mesih’i, dünya ve ahirette şerefli ve Allah’a yakın kılınanlardan olarak müjdelediğini belirtmişlerdir. Onun beşikte iken ve yetişkin olduğunda da insanlarla konuşacağını ifade etmişlerdir. Bu müjde ile şaşırın Hz. Meryem’in kendisine herhangi bir insan eli değmediği halde bunun nasıl olacağını sorduğu; Allah’ın dileyince böyle olabileceği belirtilmiştir. Daha sonra Hz. Meryem’in hamile kalışı, uzak bir yere gidişi, doğum sancısı üzerine bir hurma ağacının dibine gelişi, “*keşke ben bundan önce ölmüş olsaydım da unutulup gitseydim*” deyişi, kendisine “*Sakın üzülme, Rabbin, içinde bulunanı şerefli kılmıştır; hurma ağacını kendine doğru silkele, üstüne taze hurma dökülsün.*” denilerek teselli

9 Zeynep Aktürk Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022).

edilişi anlatılmaktadır. Hz. Meryem'in çocuğunu alarak kavmine gelişi, onların ona kötü bir iş yapmış olduğunu söyleyerek kınamaları, onun ise konuşması için çocuğu işaret etmesi, bebeğin Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu ve onlara yapmaları gereken amelleri açıklaması ile devam etmektedir.¹⁰ Hadislerde ise Hz. Meryem'den övgü ile bahsedilmekte ve zamanındaki dünya kadınlarının en hayırlısı olarak Hz. Hatice, Hz. Âişe ve Hz. Fatıma ile birlikte İmran kızı Meryem ismi geçmektedir.¹¹

Tasavvufi düşüncede Hz. Meryem'in de içinde yer aldığı ve yukarıda da bahsi geçen “*Âlemlerin en hayırlı kadınları dört tanedir: İmrân'ın kızı Meryem, Mezahim'in kızı Âsiye, Huveylid'in kızı Hatice, Muhammed'in kızı Fâtıma.*”¹² hadisi önemli bir kemâl noktası olarak görülmüştür. Hz. Meryem tasavvufta nefis-i kâmile/sâfiyenin sembolü olmuş; sûfiler tarafından ise onun vahye/ilhama mazhar olması, Allah tarafından seçilmesi, kerâmet göstermesi, terbiye edilişi, sıddıka oluşu, takvâsı, teslimiyeti, itaati, temiz ve iffetli olup günahlardan korunması gibi hususları dolayısıyla velî olarak vasıflandırıldığı ifade edilmektedir.¹³

Şîî Düşüncesinde Efsanevî Hz. Fâtıma Tipolojisinin Referansı Olarak Hz. Meryem

Şîî düşüncesinde ise oluşturulan Hz. Fâtıma tasavvuru ile buna referans olarak sunulan ve birçok açıdan benzeştirilen Hz. Meryem tasavvuru sözkonusudur. Öyle ki bu gelenekte Hz. Meryem ile Hz. Fâtıma arasında birkaç rivayet esas alınarak özel bir bağ kurulmuş, ikisinin de acılı anne oluşu, ikisinin de elinin be-

10 Âl-i İmrân, 3/36-37; Meryem, 19/16-17; Mâide, 5/75; Tahrîm, 66/12; Âl-i İmrân, 3/42-43, 45-47, 59; Hucurât, 49/13; Meryem, 19/17-26, 28-34;

11 Ömer Faruk Harman, “Hz. Meryem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/236-242.

12 Tirmizî, “Menâkıb”, 61.

13 Hatice Çubukcu, “İslâm Tasavvufunda Hz. Meryem”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 11/2 (2019), 559-572. ISSN: 1308-9633

reketli oluşu vs. bu bağ içerisinde dikkat çeken hususlardır.¹⁴ Şîf düşüncede Hz. Fatıma'ya yüklenen ontolojik anlamın içeriğinin incelenmesinin Hz. Meryem ile kurulan bağın çözümlenmesinde yatmakta olduğu ifade edilmektedir. Şîf düşüncede tarihi bilgileri aşan ve sadece varoluşsal değil uhrevi boyutta da aktif rolü olan bir Fatıma tasavvuru içerisinde İmâmiyye'nin kurumsallaşması, şefaatchilik ve arabuluculuk hatta şifa vericilik izlerini görmek mümkündür. Tüm bu rollerle ona Hz. Meryem'in karizmasına oldukça benzer bir biçim tahsis edilmiştir. Şîf düşüncede hem Hz. Fatıma hem de Hz. Meryem benzer kavramlar etrafında konumlandırılmışlardır ki bu kavramlar arasında bakirelik, doğurganlık, iffet, şefaath, şifa ve bereket kaynağı olma, semavi bir varlık olarak dünyaya gelme, ilahi rızıklara muhatap olma yer almaktadır.¹⁵

Yahudilikteki, Hıristiyanlıktaki ve özellikle Roma dönemi kadın algısını incelemek ve Hz. Meryem'in bu din içerisinde tarihî süreçte geçirdiği ve konumlandırıldığı yeri görmek oldukça önemlidir. Hıristiyanlıktaki "aslî günah" düşüncesi bu tasavvurda etkili olan bir doktrindir. Bu düşünce ile birlikte aslında Hıristiyanlıktaki kadın imgesinde itaatsizliği ve günaha meyli ve meylettiriciliği ile insanlığa adeta düşüşü yaşatan Havva ile Havva'nın antitezi olarak kurtarıcı İsa'yı dünyaya getiren dolayısıyla "Tanrı'nın annesi" sıfatına sahip olan Meryem yer almaktadır. Kilise Babaları kadınları iki uçta yaşayan yani ya Havva yönü ile ya da Meryem yönü ile hareket eden varlık şeklinde telak-

14 Aşırı bâtinî gruplarda Şîf ve Hıristiyanlık etkisiyle Hz. Fâtıma ile ilgili sahih olmayan rivâyetlere itibar edildiğinden ikisi arasındaki bu bağ oldukça güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bk. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, çev. Muhammed Çoşkun, 6 Cilt (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016); Annemarie. Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, çev. Ömer Enis Akbulut (İstanbul: İz yayıncılık, 1999; Güldane Gündüzöz, "Kur'ân-ı Kerim Işığında Mümin Kadın Şahsiyeti -Zahir ve Batın İlimleri Arakesitinde Bir bakış-", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu* (10-12 Haziran Ordu, 2016), ed. Yavuz Ünal- Şevket Pekdemir- Yusuf Bahri Gündoğdu- Orhan İyibilgin- Sait Kar, 1/259-270.

15 Güldane Gündüzöz, "Some Ideas on the References of Legendary Typology of the Holy Fâtımâin Şhi'i Thought System", *Dini Araştırmalar*, 22/55 (2019) (9-26), 13-14.

ki ederek bu düşünceyi yaygınlaştırmışlardır. Özellikle Kilise Babalarının Meryem'i Havva antitezi olarak nitelendirmesinin, Pavlus'un İsa'yı ikinci Âdem olarak tasvirinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.¹⁶ Kilise babaları tarafından Hz. Meryem'in Tanrı doğuran (Theotokos) olması, bâkireliği, Hz. Havva ile kıyaslanması, günahattan muafiyeti gibi mevzularla birlikte tarih boyunca kucağında çocuğu olan şefkatli ve merhametli bir anne çizimi, bir tanrıça kültürünün oluşmasına sebep olmuş ve dolayısıyla ana tanrıça anlayışı Hıristiyanlıktaki Meryem Ana inancını da beslemiştir.¹⁷

I. İslâm Tarihlerinde Hz. Meryem

İslâm tarihleri arasında yer alan Taberî'ye (310/923) ait *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Sa'lebî'ye (ö. 427/1035) ait *'Arâ'isü'l-Mecâlis* ve İbnü'l-Esîr'e (ö. 630/1233) ait *el-Kâmil fi't-Târih* Kur'an'da ve tefsirlerde yer alan Hz. Meryem haberleri dışında fazladan haberlerin yer aldığı temel kaynaklardır. Bu konuda Taberî *Tarih*'i diğerleri için de bir kaynak olmuş gibidir.

Tarihlere geçmeden önce Taberî'nin Tefsir'inde konu ile ilgili özet olarak nasıl bilgiler ve yorumlar bulunduğunu görmenin Tarih'i ile farkını görmek açısından da önemli olacağını düşünmekteyiz. Taberî, Tefsiri'nde Hz. Meryem'in şeceresi ile ilgili açıklamalarda "*Meryem'in Harun'un kız kardeşi*"¹⁸ ifadesi ile ilgili yorumlar yapmaktadır. Hz. Musa'nın kardeşiyle Hz. Meryem arasında yaklaşık on üç asır geçmiş olsa da o böyle olduğuna dair fikir beyan etmektedir. Oysa bu konuda Muğire b. Şube'den gelen "Yahudi ve Hıristiyanlar, çocuklarına atalarının isimlerini verirlerdi." rivayetini bu doğrultuda kullanmanın daha doğru bir yaklaşım olduğu ifade edilmektedir. Taberî, Meryem'in

16 Maksude Kurt Fidan, "Hristiyanlıkta Kadın İmgesi: Günahkâr Havva ve Bakire Meryem Düalizmi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2022), 239-252.

17 Aktürk Şahin, Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem, 233.

18 Meryem, 19/28

annesi Hanne'nin ve kızkardeşinin çocuklarının olmadığını, kızkardeşinin eşi olan Zekeriya (a.s.)'nin da dua ettiğini ve Yahyâ isimli çocuğu dünyaya geldiğini anlatmaktadır. Taberi, Meryem doğduğu zaman, şeytandan korunduğunu ifade ederek Ebu Hureyre'den gelen bu minvaldeki rivayeti ifade eder. Taberî'ye göre küçük yaşta annesi ölen Meryem'i teyzesinin kocası olan Hz. Zekeriya himaye etmeye başlamıştır. O, Meryem'i kimin himaye edeceğine dair birçok ihtilafli rivayeti ve Meryem'in yaşı ile ilgili tartışmaları da zikretmektedir. Hatta kıtlık yılları olduğu için Meryem'i himaye etme işinde kur'anın kendisine çıktığı Cüreyc isimli bir kişiden bahsetmekte, ikinci rivayette ise bu ismin Yusuf¹⁹ olduğunu belirtmektedir. Meryem'in mabeddeki hayatı, orada kendisine verilen yiyeceklerin detayı, Meryem'in fazileti, liyakati, Hz. İsa'ya hamileliği ve doğumu da yine Taberî'nin *Tefsiri*'nde konu edilmiştir. Ayrıca Hz. Meryem'in cennetlikler arasında olduğunu, ibadet ve dindarlığı hakkında açıklama yaparken ibadet için ayakta uzun süreli durduğunu için ayaklarının şiştiğini vurgulamaktadır. Taberî, Hz. Meryem'in hamileliği hususuna *Tefsiri*'nde ayrıntılı haberlere yer vermiştir. Hamilelik müddeti ile ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen "Meryem hamile olunca, onu hemen doğurdu" şeklindeki ifadeyi kabul etmediğini aksine Hz. Meryem'in de diğer kadınlar gibi hamilelik süreci yaşayıp doğum yaptığını belirtmektedir. Taberî, tefsirinde Hz. Meryem'in doğum yaptığı yerle ilgili olarak doğu mihrabında, Mısır'da, bir eşek yemliğinde, incir-palmiye kütüğünün yanında, Kudüs'ten altı mil uzaklıktaki Beytullahim'de bir hurma ağacının yanında şeklindeki rivayetlere yer vermektedir. Taberî, Hz. İsa'nın sözlerini, mihrapta Hz. Meryem için suyun akmasını, hurma ağacından taze ve olgun hurmaların düşmesini, Meryem'in orucunu

19 Kur'an'da adı geçmeyen Yûsuf, İncillerde Hz. Meryem'in nişanlısı, kocası, İsa'nın babası şeklinde geçerken İslam tarihi kaynaklarında bir akraba olarak ifade edilmektedir. Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, 2021), 203.

anlatmış, gittikleri yerde Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı okula gönderdiğine dair bir ifadeye de yer vermiştir.²⁰

İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Meryem ile ilgili olarak verilen bilgilere geçmeden önce konu hakkında yapılmış bir çalışmadan bahsetmek istiyoruz. Metnine veya varsa tercümesine ulaşamadığımız bu çalışma Nimetullah Akın'a aittir. 2002 yılında Edingen'de basılmış *Untersuchungen zur Rezeption des Bildes von Maria und Jesus in der frühislamischen Geschichtsbearbeitungen/Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa'nın Portresi Üzerine Araştırmalar* adlı bu doktora çalışması 3 temel kaynak üzerinde durmaktadır. Bunlar arasında yer alan Yâkûbî (ö. 284/897)'nin *Tarih*; Ebû Rifâa Umâre b. Vesîme el-Fârisî (ö. 289/902)'nin *Kitabü Bed'i'l-Halk ve Kısâsi'l-Enbiyâ* ve Taberî (ö.310/923)'nin *Tarihü'l-Ümem vel-Mülûk* isimli kitaplarındaki Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkındaki rivayetlerin analizini yapan yazar bu rivayetlerle Hıristiyan literatürü arasında paralel yönler tespit etmiştir. Erken dönem İslâm tarihi literatüründü Hz. Meryem hakkında ifade edilen bilgilerde bütüncül bir bakış açısının olmadığını, bunun da aslında söz konusu bilgilerin farklı kaynaklardan toplanarak verilmiş olabileceğini düşündürmektedir.²¹

Akın'ının çalışmasında Kur'ân-ı Kerîm'in bu konuları işlerken tam bir portre çizmek yerine meseleyi kendi amacı doğrultusunda ele alıp ve gerektiği kadar bilgi verdiği ancak İslâm âlimleri, mutasavvıflar ve tarihçilerin Kur'an'ın verdiği bu

20 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Müessesetü'r-Risâle, yy. 2000), 6/328-357, 8/162-191, 9/36; Mehmet Aydın, Taberî Tefsiri'ndeki Hıristiyanlığa Bir Bakış", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11/22 (2016), 14- 17.

21 Nimetullah Akın, tezinde ulaştığı sonuçta Hz. Meryem'le ilgili olarak Kur'an ve Hadisler dışında aktarılan bilgilerde en önemli kaynak olarak Yeni Ahit'in Apokrif Literatürü içinde yer alan Yakub İncili'nin ön plana çıktığını ifade etmektedir. Bu bilgilerin ya aynen yahut dolaylı yahut İslamleştirilerek aktarıldığını belirtmektedir. Nimetullah Akın, "Das Historische Bild von Maria in der Geschichtsliteratur des Frühen Islam/Erken Dönem Tarih Literatüründe Hz. Meryem'in Tarihsel Tasavvuru", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/2 (2004), 39-62.

bilgiler çerçevesinde Hz. Meryem ve Hz. İsa tasavvurunu değişik yönleriyle anlatmaya, ilgili haberlerdeki problemleri görünen ifadeleri anlamaya ve eksik bilgileri de tamamlamaya çalışmış olduklarını belirttiği ifade edilmektedir.²²

Hz. İsa'nın Kur'an-ı Kerim'de anlatılan portresinde eksik kalan bilgiler ağırlıklı olarak İsrâiliyat diye tanımlanan bilgiler ışığında ikmal edilmek istenmiştir. Rivayetlerde Hıristiyan kültürüne aşina olan Yemenli tâbiinden Vehb b. Münebbih ismi ön plana çıkmaktadır. Onun yetmişten fazla kutsal metin okuduğu, bu bilgilerin bir kısmını onlardan bir kısmını ise gördüğü yahu di ve hıristiyan alimlerinden aldığı belirtilmektedir.²³ Dolayısıyla Hz. İsa'nın İslâm literatüründeki tarihi portresinin kaynakları arasında özellikle apokrif İncillerden Vehb b. Münebbih'in de dahil olmak üzere yaptığı nakiller, anlattığı olaylar, verdiği isimler önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Meryem'e İsa'nın müjdelenmesi ve Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili anlatımlar Yakub İncili'ndeki²⁴ bilgilerle hem içerik hem de sıralama açısından paralellik arzetsede bazı farkları da barındırdığı ifade edilmektedir. Mesela Yakub İncili'nde Hz. Meryem'in babasının adı Joachim²⁵ olarak

22 Ahmet Yıldırım, Kitap Tanıtımı: Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa'nın Portresi Üzerine Araştırmalar", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 2/1 (2004), 195-200.

23 Mahmut Demir-Mehmet Emin Özafşar, "Vehb b. Münebbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/608-609.

24 Şevket Yavuz'un, "Hz. Meryem, her ne kadar "Yeni Ahit" literatüründe pek de öne çıkarılmamış olsa da, Kilise Babaları'nın genel düşüncesinde önemli çoklukla ikircikli karşılansa da, Justin Martyr'den itibaren kozmik bir rol ile yeniden hatırlanır ve kaderin cilvesi olsa gerek, Kristolojik (Hz. İsa'nın mesihliği konuları) tartışmalarında tekrar beşerî-insanî-bedenî yönüne yapılması gereken eşit ağırlıklı vurgu sebebiyle Teotokos olarak teolojik sahneye yeniden geri döner. Bu haliyle imparatorluk kültürleri ile sivil kültürlerin Kilise'nin bünyesine girmesine kapı aralar. Öyle ki; Hıristiyanlıktaki ikonalara, kutsal bakirelere ve emanetlere ve azizlere methiyelerin düzülmesine ve bunların çoğalmasına imkân vermiş olur." ifadelerinde başlangıçta isminden çok da bahsedilmeyen, hayatına dair ayrıntı verilmeyen Hz. Meryem, daha sonraki dönemlerde inşa edilecek olan inanç sistemine Ana Kültü olarak yerleştirilecektir. Şevket Yavuz, "Meryem Ana ve Topografyanın Ana Kültü ile İnşası veya Helenizme Vurulan Vahiy-Eksenli Prototip Aşısı", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2013), 9-24.

25 Apokrif kaynak için bk. <http://www.theworkofgod.org/Aparitns/PevglJms.htm>

verilmiş fakat hem Kur'an'da hem de İslâm literatüründe bu isim İmrân olarak geçmektedir.²⁶

Kur'an'da Hz. Meryem'in İmran'ın hanımı olarak verilir fakat ismi açıklanmayan annesi İslâm tarihlerinde Hanne olarak geçmektedir. Hz. Meryem'in annesi İmran'ın karısı Hanna'nın seçercesinden bahseden İslam tarihlerinde onun Fakuz'un kızı ve İşba'nın (Elizabet) kızkardeşi olduğu, İşba'nın Hz. Yahya'nın annesi olduğu, İmran'ın nesebinin Maton yoluyla Hz. Dâvûd'a ulaştığı ifade edilmektedir. Hanna'nın bir ağacın gölgesinde oturur iken bir kuşun, yavrusunu beslediğini görmesi üzerine bir çocuk arzulanması ve bunun için Allah'a dua etmesi anlatılmaktadır. Adanan çocuğun kız olması üzerine bunun Yahudi geleneğinin kararına engel olacağını unutmaması anlatılmaktadır. Tümer, bu hikâyenin Protoevangelium'un Süryânî metninde bulunduğunu belirtmektedir.²⁷

Sa'lebî ve İbnü'l-Esir'de Hz. Meryem'in kimin himayesine verileceğine dair tartışmalar yaşanırken Hz. Zekeriya'nın buna kendisinin daha çok hakkı olduğunu ifade etmiş bunun üzerine orakiler "Eğer o üzerinde en fazla hakkı olan insana teslim edilecek olsaydı, annesine bırakılırdı." diyerek onun kime bırakılacağını çekecekleri kur'a ile sonuçlandırmaya karar verdiler. Kalem veya oklar üzerine isimlerini yazarak ırmağa atacaklar ve kiminki suyun üzerinde kalırsa o kişi Meryem'i emanet olarak alacaktı. Suyu atılan kalemlerden Hz. Zekeriya'ya ait olan suyun yüzeyine çıkınca bebeği onun himayesine bıraktılar." Yine Hz. Meryem'in nerede kaldığını dair konuda ise Sa'lebî, Hz. Zekeriya'nın onun için Beytülmakdis'de merdivenle çıkılan bir oda şeklinde mihrap yaptığını, her gün oraya Hz. Meryem için yi-

26 Yıldırım, Kitap Tanıtımı: Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa'nın Portresi Üzerine Araştırmalar", 195-200.

27 Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en Nisâbü'rî, 'Arâ'isü'l-Mecâlis (Mısır: Matbaatü'l-Behiyye, 1880), 326; Taberî, Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/345; Tümer, Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem, 179-180.

yecek ve içecek götürdüğünü ifade etmiş ve oraya kendisinden başkasının çıkamadığını belirtmiştir.²⁸

Akın, erken dönem tarih ve tefsir kitaplarında yer alan rivayetlerdeki Hz. Meryem ve Hz. İsa tasavvuru farklı kaynaklardan derlendiği için kendi içinde bir bütünlük arzetmediğini; anlatımların içerik ve bağlamlarında düzenli bir mantıkî silsile olmadığını ifade etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Hz. Meryem’le ilgili olarak diğer kaynaklardan alınan bilgiler Kur’ân-ı Kerim’deki bilgilerle çelişip, İslâm düşüncesi açısından uygun olmadığı durumlarda hikâyelerin bir kısmının İslâm’ın bakış açısına uygun hale getirildiği olmuştur. Meselâ kanonik İncillerde Hz. Meryem’in nişanlısı olarak adı geçen Yûsuf’a bu durumda İslâm düşüncesi açısından uygun görülmediği için İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Meryem’in nişanlısı olarak değil onun amcasının oğlu yani akrabası olarak rastlanmaktadır.²⁹

Günay Tümer, Kanonik İncillerde Hz. Meryem’in ailesi, soyu, doğumu, çocukluğu hakkında bir suskunluk olduğunu ifade etmektedir. Meryem buralarda kendi şahsî özellikleri ve kıymeti ile değil, Tanrının insan annesi olması dolayısıyla bir anlam taşımaktadır. Luka’da yer alan “Tanrı Melek Cebrail’i Celile’de bulunan Nasıra adlı bir kentte Davud’un soyundan Yusuf adındaki adama nişanlı olan bir kıza gönderdi.” ifadesinden de anlaşıldığına göre Yusuf bile Meryem’den daha belirgin bir şekilde anlatılmıştır. Hz. İsa’nın doğumundan önce Meryem adeta yok gibi olduğu dikkat çekmektedir. Barnabas İncili’nde de Hz. Meryem’in hayatı Hz. İsa’ya hamileliğiyle başlamaktadır. Fakat burada Hz. Meryem’in “günahsız, ayıpsız, namaz kıılıp, tam kutusal bir hayat süren bir bakire” olarak tanıtılması söz konusudur. Burada Yûsuf, onun nişanlısı değil, akrabasından olan ve sırrını

28 İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2014), 578.

29 Yıldırım, *Kitap Tanıtımı: Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa’nın Portresi Üzerine Araştırmalar*, 195-200.

paylaşmak üzere yoldaş olarak seçtiği ahlaklı yaşamı olan birisidir. Bu açıklama sonrasında ise Hz. İsa merkezde olacaktır.³⁰

Bazı tefsirlerde ve İslâm tarihlerinde, kısas-ı enbiya kitaplarında Hz. Meryem'in hamileliği üzerine Yûsuf ile arasında geçen konuşma anlatılmaktadır. Bu anlatıda Yûsuf, Hz. Meryem'in hamileliğini önce kınarken daha sonra onun iffetini hatırlayarak, onun mescitten hiç uzaklaşmadığını düşündüğü ifade edilmektedir. Bu vesveseler sebebiyle onunla konuşmaya karar veren Yûsuf, Hz. Meryem'e "Ey Meryem, tarlaya tohum ekilmeden ekin biter mi?" O da biter dedi. Bu nasıl olur?" diye sorunca Meryem "İlk ekini Allah tohumuzsuz olarak meydana getirmedi mi, ilk ağacı çekirdeği olmadan o meydana getirmedi mi?" diye ifade eder. Yûsuf buna inanır ve anlatmasını ister o da anlatır." şeklinde devam etmektedir. Bunun üzerine Yûsuf, mescidin tüm işlerini üzerine alır, Hz. Meryem'de belirginleşen hamileliğin onu daha fazla yormasını istemez.³¹ Tohum misalinin verilmesini daha sonraki sayfalarda konu edilecek olan Hasan Sabri'nin reddiyesinde de görmekteyiz.

Sa'lebî'de Hz. Meryem'in doğum zamanı geldiğinde Beytülmakdis Mescidi'nde Allah'ın adının zikredilmesi dolayısıyla temiz tutulması gerektiği bu yüzden de onun teyzesi İyşâ'nın evine gittiği bilgisi yer almaktadır. Hz. Yahyâ'ya hamile olan teyzesinin ise Hz. Meryem'le karşılaşınca "benim karnımdakinin senin karnındakine eğildini hissettim." dediği rivayet edilmektedir. Sa'lebî'den sonra gelen müfessirlerin de Hristiyan kaynaklarıyla örtüşen bu bilgileri aktarmış olması İsrâiliyat'ın İslâm tarihi kaynakları üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.³²

30 Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, 113.

31 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid, Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-mülük/Tarih* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 1/350; Sa'lebî, *Arâ'is*, 336; Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, 184-185.

32 Sa'lebî, *Arâ'is*, 329; Ebül-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târih*, thk. Halil Me'mûn Şiha (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2007), 1/259; Aktürk Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, 159-

Hız. Meryem'in Hız. İsa'yı dünyaya getirdiği mahal ile ilgili olarak İslam tarihi kaynaklarında Mescid-i Aksâ'da ibadet ettiği mihrabının doğu tarafında, Halil kentine bağlı Nâsıra'da, Kudüs'e 8 mil uzaklıkta yer alan Beytüllahim'de Şeklinde rivayetler yer almaktadır.³³

Hız. Meryem'in Hız. İsa ile Mısır'a gidiŐine dair İslam tarihi kaynaklarında yer alan rivayette Hız. Meryem, doğuğm yaptıktan kısa bir süre sonra, hem Yahudilerden korktuğu için hem de hahamların anlattığı kehanetler dolayısıyla kendisinin ve çocuğunun Suriye Kralı Herodos'un ölüm tehdidi dolayısıyla Mısır'a götürmüştür. Burada kralın ölümüne kadar on iki yıl kalmıŐ ve sonra tekrar Filistin'e dönmüŐtür. Hız. Meryem'in çocuğuyla gittiği yerin DımaŐ Őûta'sı veya Kudüs olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır.³⁴ Sa'lebî, Hız. Meryem'in bu seyahati Yûsuf ile birlikte yaptığını, Mısır'da kaldığı süre içerisinde orada yerli halktan birinin çiftliğinde misafir olduğunu, burada tarlada çalıştığını ve Hız. İsa'yı herkesten gizlediğini ifade etmektedir. Sa'lebî'nin zikrettiği bir rivâyette bu çiftlik sahibinin değerli bir eŐyası çalınmıŐ, bu duruma üzülen Hız. Meryem'e o zaman on iki yaşında olan Hız. İsa'nın bu malı bulabileceğini söylemesi üzerine hırsızlar bulunmuş ve suçlarını itiraf etmişlerdir. Çiftlik sahibi bunun üzerine malın yarısını Hız. Meryem'e vermek isteyince o, kendisinin bunun için yaratılmadığını, çocuğu için alması söylenince de onun kendisinden daha aziz olduğunu ifade ederek reddetmiştir.³⁵

İslam tarihi kaynaklarında Hız. İsa'nın 3 yıl süren peygamberliği sonrasında otuz üç yaşında göğe yükseltildiği ve Hız. Mer-

160.

33 Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 585.

34 Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 587-588.

35 Taberî, *Târihi'l-ümem*, 1/351-352; Sa'lebî, *Arâis*, 339, 341; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/262-263; Tümer, 185; Aktürk Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hız. Meryem*, 209-210.

yem'in de onun ardından 5-6 sene sonra elli üç yaşında iken vefat ettiğini bildirmektedirler.³⁶

II. Mecmua, Hutbe, Risâle ve Şiirlerde Hz. Meryem

Hz. Meryem çeşitli mecmua, hutbe ve şiirlerde de konu, figür ve sembol olarak yer almıştır. Bu başlık altında bir mecmua, Hıristiyanlara reddiye ve şiirlerden bazı örnekler vermekle yetineceğiz.

Bunlardan birisi Ahmed Yesevî'nin dördüncü ve en meşhur halifesi olan Hakîm Ata (ö. 1186)'ya aittir. Asıl adı Süleyman Bakırganî olan Ata, tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra Yesi'den ayrılarak Hârizm bölgesine gitmiş ve orada halkı irşadla meşgul olmuştur. Kendisi de Ahmed Yesevî gibi hikmet tarzında Türkçe şiirler söyleyen Hakîm Ata'nın bazı şiirleri *Bakırgan Kitabı* adlı mecmuada günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca Hz. Meryem'in vefatını destan üslubuyla anlatan sekiz sayfalık *Hazret-i Meryem Kitabı* 1878 yılında Kazan'da yayımlanmıştır. Bu eseri cehri zikir yapan tarikat mensuplarınca koro halinde okunmaktadır.³⁷ Hakîm Ata'nın bu kitabı yeniden *Divan-ı Hikmet*'in Mısır nüshasında yer alan metin ile bilinen nüshaların en eskisi karşılaştırmalı metin olarak yayımlanmıştır.³⁸

Hz. Meryem'le ilgili yazılan ve İslâm düşüncesine aykırılığı tespit edilen bazı eserler hakkında tahkikat yapılmıştır. Osmanlı topraklarında Hz. Meryem'le ilgili daha çok misyonerler tarafından yazılıp halka dağıtılmak istenen bazı risaleler idarî yetkililerce yasaklanmıştır. Bunlardan birisi Dersaadet'te Osmanlı Şirketi Matbaası'nda basılan ve Mart 1915 yılında Amerikan misyonerleri tarafından Erzurum ve Trabzon'a gönderilen

36 Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 607.

37 Mustafa Kara, "Hakîm Ata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/183-184.

38 Münevver Tekcan, *Hakîm b. Ata'nın Hz. Meryem Kitabı* (İstanbul: Beşir Kitabevi, 2008).

risaledir. Valilikçe ele geçirilen “Meryem Ana’nın Makamına Dair Hutbe” adlı risalenin Türkçe olarak yayınlanması ve içindeki bilgilerin İslâm düşüncesine aykırılığı dolayısıyla Osmanlı topraklarında dağıtılması Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti tarafından önlenmiştir. Bu risâleye karşı reddiyeler de yazılmıştır. Bunlar arasında meclis azasından Hâdimî Hasan Sabri ve Eğinli İbrahim Zühdü efendiler ve meşhur âlimlerden Mahmud Esad Efendi sayılabilir. Ayrı ayrı yazılan bu reddiyeler vilayetlere gönderilerek arşiv kayıtlarına geçirilmiştir.³⁹

Hakkında sadece kanunî tatbikat yapılmakla yetinilen diğer bir yazının sahibi Milaslı Doktor İsmail Hakkı (ö. 1938)’dir. Milaslı, Hz. İsa’nın Cebrail’in üflemesi ile mucizevi bir şekilde babasız olarak dünyaya geldiğine inanmamış; onun da herkes gibi insan bir anne ve babadan doğmuş ve herkes gibi de ölmüş olduğu fikrini düşünmüş ve bu fikre sahip çıkmıştır. Önceleri sadece söylem olarak ifade ettiği bu fikri bir gazetede okuduğu “Miladı İsa” yazısını görmesi üzerine “Haml-i Meryem” adıyla makale haline dönüştürmüş ve Tevhid-i Efkâr gazetesinin 7 Şubat 1922 tarihli 29 numaralı nüshasında yayımlatmıştır. Hem beğeni hem tenkid alan yazı kendisi tarafından özellikle konu ile ilgili açıklamalar ve tenkidlere verdiği cevaplarla genişletilerek Türkçe olarak 88 sayfa şeklinde 1934 yılında yayımlatılmıştır.⁴⁰ Bu makalenin gazetede çıktığı hali ile ilgili olarak şeriat ve haki-

39 Güler Yarcı, Osmanlı’da Hutbe, *Hutbe Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, 3-103, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017), 68; Pakize Özkan, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellifât-ı Şerîyye Meclisi’nde Kelâm ve İslâm Mezheplerine Dair Eserler* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 113-114.

40 Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşanan “Neden Müslümanlar Avrupa’dan geri kaldı?” tartışmaları çerçevesinde Kur’an’ın ilk emri “oku” ve birçok ayetleri ilim tahsilini âmir olduğundan okuyup yazmak uğrunda büyük himmetlerde bulunan ilk Müslümanlar o vakit cehalet içinde bulunan Hristiyanları mağlup etmişler” şeklindeki açıklaması dikkat çekicidir. Birçok alanda çeşitli eserler kaleme alan Milaslı’nın bazı eserleri Namazın Tıbben Faydası, Hakikat-i İslâm, Kurân Tercüme Edilebilir mi?, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi eserleri yanı sıra tıp alanında Frengi İleti, İçki Beliyyesi ve Kurtulmanın Çareleri’dir. Resul Çatalbaş, “Milaslı Dr. İsmail Hakkı’nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri”, *Artuklu Akademi*, 1/1 (2014), 99-129.

kate aykırı fikirler öne sürdüğü iddia edilince şahıslar hakkında kanunî tatbikat yapılmasının yeterli olduğu, fevkalade komiserlikler nezdinde ayrı bir girişim yapılmasına lüzum görülmediği ayrıca beyan edilmiştir.⁴¹

Bu tarihlerden önce de konu ile ilgili risale ve gazete yazıları mevcut olmalı ki 1913 yılında Tedkîk-i Müellefât-ı Diniyye a'zasından Hasan Sabri tarafından yazılmış bir reddiye mevcuttur. Hasan Sabri, gerek İncillerde gerek daha sonraki risalelerde yer alan Hz. Meryem ve Hz. İsa bilgileri ve bunların çelişkili durumları ve akaide aykırı yönleri otuz sayfalık bu risalede yazmıştır.⁴² Risalenin yazıldığı dönemde Hıristiyan dünyasında Hz. Meryem'le ilgili olarak kutsallığı, bazı şehirlerde bazı kimselere görüldüğüne dair konular konuşulmakta ve aktüel bir haber olarak dolaşmaktadır.

Hasan Sabri, Hz. İsa ile ilgili olarak özellikle Matta İncili'nde olanların ifsad olduğunu ifade etmektedir. Reddiye yazdığını ifade ettiği hitabede yazarın, "Hz. Meryem'i Allah'ın nisâü'l- âleminden seçmiş olmasının kendisinden doğacak çocuğun İbnüllağ olmasından başka bir sebebi olamaz. Diğer peygamberlerin değil de İsa'nın annesi Meryem'in adının zikri de bunu yani İsa'nın uluhiyetini gösterir" dediğini ifade etmektedir. Hasan Sabri ise bu cümleye reddiye olarak "o zaman diğer peygamberlerin oğulları da İbnüllağ olurdu. Kur'an'da diğer peygamber anneleri de zikredilmektedir. Ayrıca dönemin Yahudilerinin Meryem'le ilgili su-i zan iftiraları da vardır. O yüzden de onun ismi Kur'ân'da açıkca zikrolunarak onun masumiyeti ifade edildi." ifade etmektedir. Hasan Sabri bu risaleleri yazanları murdar sulara dalıp telezüz eden ördeklere benzetmektedir. Hasan Sabri ayrıca bu metinle yetinmeyenler için Mayorkalı mühtedi

41 Özkan, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi 'nde Kelâm ve İslâm Mezheplerine Dair Eserler*, 114.

42 Hasan Sabri, *Meryem Ana Hutbelerine Reddiye, İkâzü'l-Mü'minîn fi Reddi's-Salîbiyyîn* (İstanbul: Sultan Bayezid Çadırçılar Kapısı, 1331/1912-12).

Abdullah et-Tercümân (ö. 832/1429)'ın Hıristiyanlığa reddiye olarak kaleme aldığı Tuhfetü'l-erib adlı eserini tavsiye etmektedir.⁴³

Hz. Meryem'in bir sembol, bir kavram vs. olarak kullanıldığı şiirlerden örneklere bakıldığında ise Arap şiirinde Iraklı şair Yahya es-Semâvî (ö. 1948)'nin, Hz. Meryem'i vatanı Irak'a benzettiği görülmektedir. Şaire göre Hz. Meryem'in çektiği çile Irak halkının yaşadığı zulmü yansıtmakta ve o zulme benzemektedir.

“Yol ortasında bir hurma ağacı gördüm
Ve ben onu silkeledim
Gözyaşı fişkırda kirpiklerim üzerine
Ve yerdeki köke vurduğumda ey Rabbim
Döküldü kalbime Irak.”

Tunuslu şair Hamid eş-Şâir (ö. 1982), Meryemü'l-Azrâ adlı şiirinde Hz. Meryem'i çevredeki düşmanlara karşı sığınılacak bir kapı olarak görürken Filistinli şair İzzeddin el-Munâsara (1946) Meryemât adlı şiirinde Hz. Meryem'i birden fazla şahsiyet olarak değerlendirir. Buna göre Hz. Meryem güzel ve çekici bir kadın, Şam diyarındaki bir çiftçi, vatanını kurtarmak isteyen bir devrimci ve şehid anasıdır.⁴⁴

Türk-İslam Edebiyatında Hz. Meryem ise daha çok bize ilahî bilgilerde haber verilen iffeti, doğumu, temizliği gibi yönleri ile konu edilmiştir. Şemseddin Canpek:

“Bir gulam ki bahş olundu hem zekiyya diyerek,
Nefh edip Ruhul-kudus haza nebiyya diyerek.
Çün göründü sûret-i insânda Cibrîl Meryem'e.
Korktu Meryem âdemîden ınkıbâz geldi deme.”

43 Sabri, *Meryem Ana Hutbelerine Reddiye, İkâzü'l-Mü'minîn fi Reddi's-Salîbiyyîn*.

44 İbrahim Usta, “Metinlerarasılık Bağlamında Modern Arap Şiirinde Meryem Figürü”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2020), 65-82.

Karakoç, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalışını bir *muştı*, *müjde* olarak nitelendirir.

“Bu muştuyu fısıldayan melek, Ruh’ul- Kudüs’tür.

Yankı yapan kutlu kadın muştı sana

Bir meleğin bir sözünden gebe kalan kutlu kadın

Ayrılığın şiddetinden gebe kaldın

Meryem’in duyduğu kelime gibiydi.”

Hz. Meryem, Şeyh Gâlib ve Sünbülzâde Vehbî’de güzel kokulu bir çiçek olarak bilinen *buhûr-ı Meryem*’le anılır:

“Hizmetde o gülşene demâdem

Îsâgülidir *buhûr-ı Meryem*.” (Şeyh Gâlib)

“*Bahûr-ı Meryem*’i basdırdı dûd-ı nâle vü âhım

Göreliden âteşîn-rûyunda hâl-i ‘anber-âsâyı.” (Sünbülzâde Vehbî)

Hz. Meryem’in edebiyatta bahsedilecek görülen yönlerinden biri de günlerinin birçoğunu oruçlu geçirmesidir. Şiirde bu özellik *savm-ı (rûze-i) Meryem* olarak ifade edilir ve Karamanlı Nizâmî’ce şöyle nazmedilir:

“Vuslatun ‘îdine irem diyü sen ‘Îsî-demün

Yıllar olmuşdur ki gönlüm *rûze-i Meryem* tutar.”

Divan şiirinde Hz. Meryem’in iffetin sembol kadınlarından biri olması yönü ile de yer alır ve divan şairleri onun bu özelliğini dizelerinde *bikr-i Meryem* ifadesi ile şiirleştirirler. Necatî Beg şöyle söylemiştir:

“Meryem-âsâ bikr-i fikründen tevellüd eyledi

Hazret-i ‘Îsâ gibi ‘âlemleri ihyâ iden.”

Şiirde Hz. Meryem’le ilgili zikredilen kavramlardan biri de *rişte-i Meryem*’dir. Çok ince bükümlü ip anlamına gelen bu

kavram kullanılarak onun büyük bir sabırla bu ipi dokumasından söz edilir. Nigârî bu sabırlı dokuyuşa şöyle dokunur:

“İğnesin rişte-i Meryem’den üzenler çokdur
Girmede ‘âlem-i tecrîde hemîn ‘Îsâ tek.”⁴⁵

Sonuç

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Meryem’in beşeriyetine, kulluğuna vurgu ve hayatı hakkında gerekli, yeterli ve en önemli bilgiler verilmiş, muhatap asıl mesele hakkında düşünmeye sevk edilmiş olsa da tarih kitaplarında, kısâs-ı enbiyâ türü eserlerde belki de halkın etkilenebileceği düşüncesiyle daha ayrıntılı bir tahkiye üslubu kullanılmıştır. İslam literatüründe Hz. Meryem deyince akla ahlâk, Allah’a itaat ve teslimiyet, sâdık oluş gelirken Hıristiyan literatüründe Tanrı doğurana dönüştürülmüştür. İslâm tarihlerine konu edilen ve Kur’ân’ın anlatmadığı yönleri, olayları tamamlama telaşıyla İsrâiliyattan alınan bilgilerin İslâm düşünce yapısına aykırı olmaması asıl üzerinden durulması gereken mesele olsa gerektir. Hz. Meryem’i âyetlerin ve hadislerin bizlere sunduğu bilgiler dışında anlamaya, yorumlamaya çalışmanın güçlüğü de ortadadır. Ayrıca Hıristiyan öğretisinde zamanla oluşan Meryem tasavvuru ile İslâm düşüncesindeki Hz. Meryem algısı arasındaki uçurumun tarihî süreçte çok daha fazla derinleştiği, tevhid çizgisinden tamamen çıktığı göz ardı edilmemelidir. Bu minvalde yazılacak İslâm tarihlerinde Hz. Meryem’i beşerîliği, kulluğu, siddîka oluşu, dünya kadınlarının hayırlılarından oluşu üzerinden vurgulamak gerekmektedir.

45 Hz. İsa ve Hz. Meryem’le ilgili şiir ve kasideler için bk. Seydi Kiraz, “Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa”, *EKEV Akademi Dergisi*, 60 (2014), 261-280.

Kaynakça

- Akın, Nimetullah. “Das Historische Bild von Maria in der Geschichtsliteratur des Frühen Islam/Erken Dönem Tarih Literatüründe Hz. Meryem’in Tarihsel Tasavvuru”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/2 (2004): 39-62.
- Aktürk Sahin, Zeynep. *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Apokrif Kaynaklar. <http://www.theworkofgod.org/Aparitns/PevglJms.htm> Erişim: 11 Nisan 2023
- Aydın, Mehmet. Taberi Tefsiri’ndeki Hıristiyanlığa Bir Bakış”. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 11/22 (2016): 9-26.
- Çatalbaş, Resul. “Milaslı Dr. İsmail Hakkı’nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri”. *Artuklu Akademi*. 1/1 (2014): 99-129.
- Çubukcu, Hatice. “İslâm Tasavvufunda Hz. Meryem”. e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi. 11/2 (2019), 559-572. ISSN: 1308-9633
- Demir, Mahmut- Özafşar, Mehmet Emin. “Vehb b. Münebbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/608-610. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Güç, Ahmet. “Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. Meryem ve İsa (a.s.)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/3 (1991): 215-224.
- Gündüzöz, Güldane. Kur’ân-ı Kerim Işığında Mümin Kadın Şahsiyeti -Zahir ve Batın İlimleri Arakesitinde Bir Bakış-. *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, 10-12 Haziran 2016, Ordu*. edt. Yavuz Ünal vdğr., 2/259-270.

- Gündüzöz, Güldane. “Some Ideas on the References of Legendary Typology of the Holy Fâtimain Şhi’i Thought System”. *Dini Araştırmalar*. 22/55 (2019): 9-26.
- Harman, Ömer Faruk. “Hz. Meryem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/236-242. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî. *Sîretü İbn İshak: Kitâbü’s-Siyer ve’l-Meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Dârü’l-Fıkr, Beyrut 1398/1978.
- Kara, Mustafa. “Hakîm Ata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/183-184. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kiraz, Seydi. “Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa”. *EKEV Akademi Dergisi*. 60 (2014): 261-280.
- Kurt Fidan, Maksude. “Hristiyanlıkta Kadın İmgesi: Günahkâr Havva ve Bakire Meryem Düalizmi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22/2 (2022): 239-252.
- Özkan, Pakize. *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi’nde Kelâm ve İslâm Mezheplerine Dair Eserler*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi, 2021.
- Sabri, Hasan. *Meryem Ana Hutbelerine Reddiye, İkâzî’l-Mü’minîn fi Reddi’s-Salîbiyyîn* İstanbul: Sultan Bayezid Çadircılar Kapısı, 1331/1912-12.
- Sa’lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed en-Neysâbüri. *Arâisü’l-mecâlis*. Beyrut, 1405/1985.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Tarihü’l-ümem ve’l-mülûk/Tarih*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.
- Taberî. *Câmi’u’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Müessesetü’r- Risâle, yy. 2000.
- Tekcan, Münevver. *Hakîm b. Ata’nın Hz. Meryem Kitabı*. İstanbul: Beşir Kitabevi, 2008.

- Tümer, Günay. *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, 2021.
- Usta, İbrahim. "Metinlerarasılık Bağlamında Modern Arap Şiirinde Meryem Figürü". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15 (2020): 65-82.
- Yarç, Güler. Osmanlı'da Hutbe, *Hutbe Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 3-103. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.
- Yavuz, Şevket. "Meryem Ana ve Topografyanın Ana Kültü ile İnşası veya Helenizme Vurulan Vahiy-Eksenli Prototip Aşısı". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3 (2013): 9-24.
- Yıldırım, Ahmet. Kitap Tanıtımı: Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa'nın Portresi Üzerine Araştırmalar". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*. 2/1 (2004): 195-200.
- Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.